C. SALLUSTIUS
CRISPUS.
cum Historiarū
fragmentis.
POCULA SACRA HINC LUCEM ET
ALMA MATER CANTABRIGIA
CANTABRIGIÆ
IOANNIS HAYES
Typographi.
Ex officina
Almæ Academiæ
1679

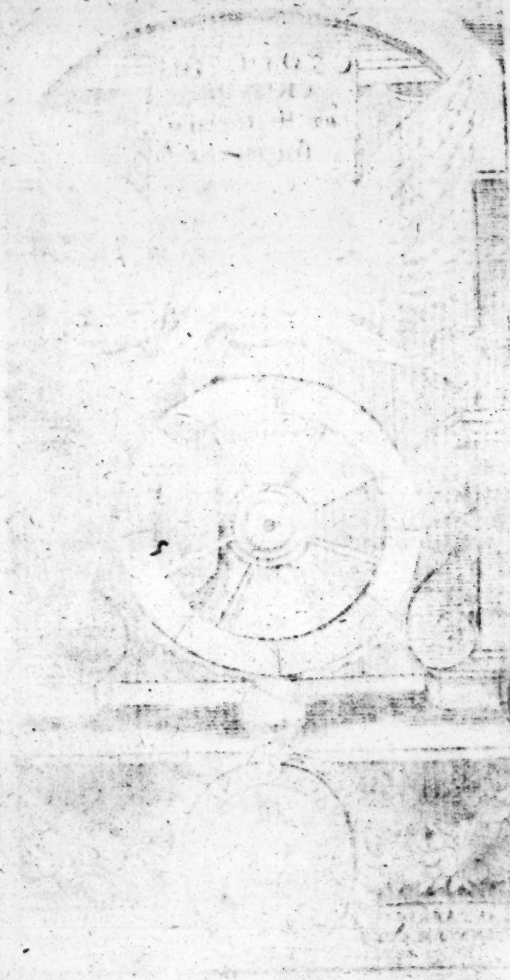

C. SALUSTII CRISPI CATILINA,

SEU BELLUM CATILINARIUM.

OMnis homines, qui sese student præstare cæteris animalibus, summa ope niti decet, ne vitam silentio transeant, veluti pecora; quæ natura prona, atque ventri obedientia finxit. Sed nostra omnis vis in animo & corpore sita est. Animi imperio, corporis servitio magis utimur, alterum nobis cum diis, alterum cum belluis commune est. Quo mihi rectius videtur, ingenii, quam virium opibus gloriam quærere; &, quoniam vita ipsa, qua fruimur, brevis est, memoriam nostri quam maxime longam efficere. Nam divitiarum & formæ gloria, fluxa atque fragilis est; virtus clara, æternaq; habetur. Sed diu magnum inter mortales certamen fuit, sive corporis, an virtute animi, res militaris magis procederet. Nam & prius, quam incipias, consulto, &, ubi consulueris, mature facto opus est. Ita utrumque per se indigens, alterum alterius auxilio viget. Igitur initio reges (nam in terris nomen imperii id primum fuit) diversi, pars ingenium, alii corpus exercebant, etiam tum vita hominum sine cupiditate agitabatur: sua cuique satis placebant. postea vero quam in Asia Cyrus; in Græcia Lacedæmonii, & Athenienses, cœpere urbes, atque nationes subigere; lubidinem dominandi, causam belli habere: maximam gloriam in maximo imperio putare: tum demum periculo, atque negotiis compertum est, in bello plurimum ingenium posse. Quod si regum, atque imperatorum

torum animi virtus in pace ita, ut in bello valeret, æquabilius, atque constantius sese res humanæ haberent: neque aliud alio ferri, neque mutari, ac misceri omnia cerneres. Nam imperium facile iis artibus retinetur, quibus initio partum est. Verum, ubi pro labore desidia, pro continentia & æquitate lubido atque superbia invalere; fortuna simul cum moribus immutatur. Ita imperium semper ad optimum quemque ab minus modo transfertur. Quæ homines arant, navigant, ædificant, virtuti omnia parent. Sed multi mortales, dediti ventri, atque somno, indocti incultique, vitam sicuti peregrinantes transiere, quibus profecto, contra naturam, corpus voluptati, anima oneri fuit, eorum ego vitam mortemque juxta æstumo: quoniam de utraque siletur. Verum enimvero is demum mihi vivere & frui anima videtur, qui aliquo negotio intentus, præclari facinoris, aut artis bonæ famam quærit. Sed in magna copia rerum, aliud alii natura iter ostendit. Pulchrum est bene facere Reip. etiam bene dicere haud absurdum est, vel pace, vel bello clarum fieri licet, & qui fecere, & qui facta aliorum scripsere, multi laudantur. Ac mihi quidem tametsi haudquaquam par gloria sequatur scriptorem, & auctorem rerum; tamen in primis arduum videtur, res gestas scribere; primum, quod facta dictis exæquanda sunt: dein quia plerique, quæ delicta reprehenderis, malevolentia, & invidia dicta putant: ubi de magna virtute, atque gloria bonorum memores; quæ sibi quisque facilia factu putet, æquo animo accipit; supra, veluti ficta pro falsis ducit. Sed ego adolescentulus initio, sicuti plerique, studio ad rempubl. latus sum: ibique mihi multa advorsa fuere, nam pro pudore, pro abstinentia, pro virtute; audacia, largitio, avaritia vigebant, quæ tametsi animus aspernabatur, insolens malarum artium; tamen inter tanta vitia imbecilla ætas, ambitione corrupta, tenebatur. Ac me, cum ab reliquis malis moribus

bus dissentirem, nihilominus honoris cupido eadem, quæ ceteros, fama, atque invidia vexabat. Igitur ubi animus ex multis miseriis, atque periculis requievit, & mihi reliquam ætatem à rep. procul habendum decrevi, non fuit consilium, socordia, atque desidia bonum otium conterere, neq; vero, agrum colendo, aut venando, servilibus officiis intentum ætatem agere; sed, à quo incepto, studioque me ambitio mala detinuerat, eodem regressus statui res gestas populi R. strictim, uti quæque memoria digna videbantur, perscribere: eo magis, quod mihi à spe, metu, partibus reip. animus liber erat. Igitur de Catilinæ conjuratione, quam verissime potero, paucis absolvam: nam id facinus in primis ego memorabile existumo, sceleris atque periculi novitate, de cujus hominis moribus pauca prius explananda sunt, quam initium narrandi faciam.

L. CATILINA, nobili genere natus, fuit magna vi & animi, & corporis, sed ingenio malo, pravoque. Huic ab adolescentia bella intestina, cædes, rapinæ, discordia civilis, grata fuere: ibique juventutem suam exercuit, corpus patiens inediæ, algoris, vigiliæ supra quam cuiquam credibile est, animus audax, subdolus, varius, cujuslibet rei simulator ac dissimulator, alieni appetens, sui profusus; ardens in cupiditatibus, satis eloquentiæ, sapientiæ parum: vastus animus immoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat, hunc, post dominationem L. Sullæ, lubido maxima invaserat reip. capiundæ: neque, id quibus modis assequeretur, dum sibi regnum pararet, quidquam pensi habebat, agitabatur magis magisque in dies animus ferox inopia rei familiaris, & conscientia scelerum: quæ utraque his artibus auxerat, quas supra memoravi incitabant præterea corrupti civitatis mores: quos pessuma, ac diversa inter se mala, luxuria, atq; avaritia vexabant. Res ipsa hortari videtur, quoniam de moribus civitatis tempus admonuit, supra re-

petere, ac paucis, instituta majorum domi militiæque; quo modo remp. habuerint, quantamque reliquerint, & ut paulatim immiuta ex pulcherrima, pessima ac flagitiosissima facta sit, disserere.

URBEM Romam, sicut ego accepi, condidere atque habuere initio Trojani; qui, Æneа duce, profugi, sedibus incertis vagabantur; cumque his Aborigines, genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum, atque solutum; hi postquam in una mœnia convenere, dispari genere, dissimili lingua, alius alio more viventes, incredibile memoratu est, quam facile coaluerint, sed postquam res eorum civibus, moribus, agris aucta, satis prospera, satisque pollens videbatur; sicuti pleraque mortalium habentur, invidia ex opulentia orta est, igitur reges, populique finitimi bello tentare: pauci ex amicis auxilio esse: nam ceteri, metu perculsi, à periculis aberant: at Romani, domi, militiæque intenti, festinare, parare, alius alium hortari, hostibus obviam ire, libertatem, patriam, parentesque armis tegere: post, ubi pericula virtute propulerant, sociis atq; amicis auxilia portabant; magisque dandis, quam accipiundis beneficiis amicitias parabant: imperium legitimum, nomen imperii regium habebant: delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia validum erat, reipublicæ consultabant, hi, vel ætate, vel curæ similitudine, patres appellabantur. Post, ubi regium imperium, quod initio conservandæ libertatis atque augendæ reipubl. fuerat, in superbiam, dominationemque convertit, immutato more, annua imperia, binos imperatores sibi fecere, eo modo minime posse putabant per licentiam insolescere animum humanum. Sed ea tempestate cœpere se quisque magis magisque extollere, ingeniumque in promptu habere, nam regibus boni, quam mali, suspectiores sunt: semperque his aliena virtus formidolosa est. Sed civitas, incredibile memoratu est,

adepta

adepta libertate, quantum brevi creverit: tanta cupido gloriæ inceſſerat. Jamprimum juventus, ſimul ac belli patiens erat, in caſtris per laborem uſu militiam diſcebat: magiſque in decoris armis, & militaribus equis, quam in ſcortis atque conviviis, lubidinem habebat. Igitur talibus viris non labor inſolitus, non locus ullus aſper, aut arduus erat, non armatus hoſtis formidoloſus: virtus omnia domuerat: ſed gloriæ maximum certamen inter ipſos erat: quiſque hoſtem ferire, murum aſcendere, conſpici, dum tale facinus faceret, properabat: eas divitias, eam bonam famam, magnamque nobilitatem putabant, laudis avidi, pecuniæ liberales erant; gloriam ingentem, divitias honeſtas volebant. Memorare poſſem, quibus in locis maximas hoſtium copias populus R. parva manu fuderit; quas urbes natura munitas pugnando ceperit: ni ea res longius nos ab incœpto traheret. Sed profecto fortuna in omni re dominatur: ea res cunctas, ex lubidine magis, quam ex vero, celebrat, obſcuratque. Athenienſium res geſtæ, ſicut ego exiſtumo, ſatis amplæ, magnificæque fuere, verum aliquanto minores tamen, quam famâ feruntur: ſed, quia provenere ibi magna ſcriptorum ingenia, per terrarum orbem Athenienſium facta pro maximis celebrantur; ita eorum qui ea fecere, virtus tanta habetur, quantum verbis ea potuere extollere præclara ingenia. At populo R. numquam ea copia fuit: quia prudentiſſimus quiſque negotioſus maxime erat, ingenium nemo ſine corpore exercebat: optimus quiſque facere, quam dicere; ſua ab aliis benefacta laudari, quam ipſe aliorum narrare, malebat. Igitur domi, militiæque boni mores colebantur, concordia maxima, minima avaritia erat: jus bonumque apud eos non legibus magis, quam natura, valebat: jurgia, diſcordias, ſimultates cum hoſtibus exercebant: cives cum civibus de virtute certabant: in ſuppliciis deorum magnifici, domi parci, in amicos fideles erant: duabus his artibus,

audacia in bello; ubi pax evenerat, æquitate, fe-
que, remque publicam curabant. Quarum rerum
ego maxima documenta hæc habeo; quod in
bello sæpius vindicatum est in eos, qui contra im-
perium in hostem pugnaverant, quique tardius
revocati prœlio excesserant, quam qui signa re-
linquere, aut pulsi loco cedere ausi erant; in pace
vero, beneficiis magis, quam metu, imperium
agitabant; accepta injuria, ignoscere, quam per-
sequi, malebant. Sed, ubi labore, atque justitia
resp. crevit; reges magni bello domiti; nationes
ferœ, & populi ingentes vi subacti; Carthago,
æmula imperii Romani ab stirpe interiit; cuncta
maria, terræque patebant: fortuna sævire ac mi-
scere omnia cœpit: qui labores, pericula, dubias
atque asperas res facile toleraverant, iis otium, di-
vitiæ, optandæ aliis, oneri miseriæque fuere. Igi-
tur primo pecuniæ, dein imperii cupido crevit: ea
quasi materies omnium malorum fuere: namque
avaritia fidem, probitatem, ceteraque artes bo-
nas subvertit: pro his superbiam, crudelitatem,
deos negligere, omnia venalia habere, edocuit:
ambitio multos mortales falsos fieri subegit; aliud
clausum in pectore, aliud promptum in lingua ha-
bere; amicitias, inimicitiasque non ex re, sed ex
commodo æstumare; magisque vultum, quam
ingenium, bonum habere: hæc primo paulatim
crescere; interdum vindicari: post, ubi contagio,
quasi pestilentia invasit; civitas immutata, im-
perium ex justissimo atque optimo, crudele,
intolerandumque factum. Sed primo magis am-
bitio, quam avaritia, animos hominum exerce-
bat: quod tamen vitium propius virtutem erat.
nam gloriam, honorem, imperium, bonus, igna-
vus æque sibi exoptant: sed ille vera via nititur;
huic quia bonæ artes desunt, dolis atque fallaciis
contendit; avaritia pecuniæ studium habet, quam
nemo sapiens concupivit: ea quasi venenis malis
imbuta, corpus animumque virilem effœminat;
semper infinita, insatiabilis est; neq; copia neque

inopia

inopia minuitur. Sed, postquam L. Sulla, armis recepta rep. bonis initiis malos eventus habuit; rapere omnes, trahere: domum alius, alius agros cupere: neque modum, neque modestiam victores habere; fœda, crudeliaque in cives facinora facere: huc accedebat quod L. Sulla exercitum, quem in Asia ductaverat, quo sibi fidum faceret, contra morem majorum luxuriose, nimisque liberaliter habuerat: loca amœna, voluptuaria facile in otio feroces militum animos molliverant: ibi primum insuevit exercitus populi Rom. amare, potare, signa, tabulas pictas, vasa cælata mirari, ea privatim ac publice rapere, delubra spoliare, sacra profanaque omnia polluere. Igitur hi milites postquam victoriam adepti sunt, nihil reliqui victis fecere. Quippe secundæ res sapientium animos fatigant: ne illi, corruptis moribus, victoriæ temperarent. Postquam divitiæ honori esse cœperunt, & eas gloria, imperium, potentia sequebatur: hebescere virtus, paupertas probro haberi, innocentia pro malevolentia duci cœpit. Igitur ex divitiis juventutem luxuria, atque avaritia cum superbia invasere: rapere, consumere; sua parvi pendere, aliena cupere; pudorem, pudicitiam, divina atque humana promiscua, nihil pensi, neque moderati habere. Operæ pretium est, cum domos atque villas cognoveris in urbium modum exædificatas, visere templa deorum, quæ nostri majores, religiosissimi mortales, fecere: verum illi delubra deorum pietate, domos suas gloria decorabant, neque victis quidquam, præter injuriæ licentiam, eripiebant: at hi contra, ignavissimi homines, per summum scelus, omnia ea sociis adimere, quæ fortissimi viri victores hostibus reliquerunt, profundo, quasi injuriam facere, id demum esse imperio uti. Nam quid ea memorem, quæ, nisi his, qui videre, nemini credibilia sunt; a privatis compluribus subversos montes, maria constrata esse, quibus mihi ludibrio videntur fuisse divitiæ: quippe, quas honeste habere licebat, por-

turpitudinem abuti properabant. Sed lubido stupri, ganeæ, ceterique cultus non minor incesserat: viri pati muliebria: mulieres pudicitiam in propatulo habere: vescendi causâ, terra, mariq; omnia exquirere: dormire prius, quam somni cupido esset: non famem, aut sitim, neque frigus, neque lassitudinem operiri, sed ea omnia luxu ante capere: hanc juventutem, ubi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant: animus imbutus malis artibus, haud facile lubidinibus carebat: eo profusius omnibus modis quæstui, atque sumptui deditus erat.

In tanta tamque corrupta civitate, Catilina, id quod factu facillimum erat, omnium flagitiosorum atque facinorosorum circum se, tanquam stipatorum, catervas habebat. Nam, quicunque impudicus, adulter, ganeo, manu, ventre, pene, bona patria laceraverat, quique alienum æs grande conflaverat, quo flagitium, aut facinus redimeret; præterea, omnes undique parricidæ, sacrilegi, convicti judiciis, aut pro factis judicium timentes; ad hoc, quos manus, atque lingua, perjurio, & sanguine civili alebat; postremo, omnes, quos flagitium, egestas, conscius animus exagitabat, hi Catilinæ proximi, familiaresq; erant: quod si quis etiam a culpa vacuus in amicitiam ejus inciderat; quotidiano usu, atque illecebris, facile par, similisque ceteris efficiebatur: sed maxime adolescentium familiaritates appetebat: eorum animi molles, & ætate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur, nam, uti cujusque studium ex ætate flagrabat, aliis scorta præbere; aliis canes, atque equos mercari: postremo, neque sumptui, neque modestiæ suæ parcere, dum illos obnoxios, fidosque sibi faceret. Scio fuisse nonnulles, qui ita existimarent, juventutem, quæ domum Catilinæ frequentabat, parum honeste pudicitiam habuisse: sed ex aliis rebus magis, quam quod cuiquam id compertum foret, hæc fama valebat. Jamprimum adolescens Catilina multa nefanda stupra fecerat, cum

cum virgine nobili, cum sacerdote Vestæ, & alia hujusmodi contra jus, fasque: postremo, captus amore Aureliæ Orestillæ, cujus, præter formam, nihil unquam bonus laudavit: quod ea nubere illi dubitabat, timens privignum adultum ætate; pro certo creditur, necato filio, vacuam domum scelestis nuptiis fecisse. Quæ quidem res mihi in primis videtur causa fuisse facinoris maturandi: namque animus impurus, diis hominibusque infestus, neque vigiliis, neque quietibus sedari poterat: ita conscientia mentem excitam vexabat, igitur color ei exsanguis, fœdi oculi; citus modo, modo tardus incessus: prorsus in facie, vultuque vecordia inerat. Sed juventutem, quam, ut supra diximus, illexerat, multis modis mala facinora edocebat: ex illis testes, signatoresque falsos commodare; fidem, fortunas, pericula vilia habere: post, ubi eorum famam, atque pudorem attriverat, majora alia imperabat: si causa peccandi in præsens minus suppetebat, nihilominus insontes, sicuti sontes, circumvenire, jugulare: scilicet, ne per otium torpescerent manus, aut animus gratuito potius malus, atque crudelis erat. His amicis, sociisque confisus Catilina, simul, quod æs alienum per omnes terras ingens erat: &, quod plerique Sullani milites, largius suo usi, rapinarum & victoriæ veteris memores, civile bellum exoptabant; opprimundæ reip. consilium cepit, in Italia nullus exercitus: Cn. Pompeius in extremis terris bellum gerebat: ipsi consulatum petendi magna spes; senatus nihil sane intentus: tutæ, tranquillæque res omnes: sed ea prorsus opportuna Catilinæ. Igitur circiter Cal. Jun. L. Cæsare & C. Figulo cos. primo singulos appellare, hortari alios, alios tentare; opes suas, imparatam remp. magna præmia conjurationis docere: ubi satis explorata sunt, quæ voluit; in unum omnes convocat, quibus maxuma necessitudo, & plurimum audaciæ inerat: eo convenere senatorii ordinis P. Lentulus Sura, P. Autronius, L. Cassius Longinus, C. Cethegus,

thegus, P. & Ser. Sullæ Servii filii, L. Varguntеius, Q. Annius, M. Porcius Læca, L. Bestia, Q. Curius: præterea, ex equestri ordine, M. Fulvius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius: ad hoc, multi ex colonis, & municipiis, domi nobiles: erant præterea complures paulo occultius consilii hujusce participes, quos magis dominationis spes hortabatur, quam inopia, aut alia necessitudo: ceterum juventus pleraque, sed maxume nobilium, Catilinæ inceptis favebat, quibus in otio vel magnifice, vel molliter vivere copia erat, incerta pro certis, bellum, quam pacem, malebant. Fuere item ea tempestate, qui crederent M. Licinium Crassum non ignarum ejus consilii fuisse: quia Cn. Pompeius, invisus ipsi, magnum exercitum ductabat; cujusvis opes voluisse contra illius potentiam crescere: simul confisum, si conjuratio valuisset, facile apud illos principem se fore.

Sed antea item conjuravere pauci, in quibus Catilina: de quo, quam verissume potero, dicam. L. Tullo, M. Lepido coss. P. Autronius, & P. Sulla, designati consules, legibus ambitus interrogati, pœnas dederant: post paulo Catilina, pecuniarum repetundarum reus, prohibitus erat petere consulatum; quod intra legitimos dies profiteri nequiverit. Erat eodem tempore Cn. Piso, adolescens nobilis, summæ audaciæ, egens, factiosus; quem ad perturbandam rempubl. inopia, atq; mali mores stimulabant: cum hoc Catilina, & Autronius, circiter Nonas Decembr. consilio communicato, parabant in Capitolio Kalendis Januar. L. Cottam & L. Torquatum coss. interficere; ipsi, fascibus correptis, Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere: ea re cognita, rursus in Nonas Februar. consilium cædis transtulerunt: jam tum non consulibus modo, sed plerisque senatoribus perniciem machinabantur: quod ni Catilina maturasset pro curia signum sociis dare; eo die, post conditam urbem Romam,

Romam, pessimum facinus patratum foret, quia nondum frequentes armati convenerant; ea res consilium diremit. Postea Piso in citeriorem Hispaniam quæstor pro prætore missus est, adnitente Crasso; quod eum infestum Cn. Pompeio cognoverat, neq; tamen senatus provinciam invitus dederat, quippe fœdum hominem à repub. procul abesse volebat: simul, quia boni complures præsidium in eo putabant, & jam tum potentia Cn. Pompeii formidolosa erat. Sed is Piso, in provinciam, ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ductabat, iter faciens occisus est. Sunt qui ita dicant, imperia ejus injusta, superba, crudelia barbaros nequivisse pati: alii autem, equites illos, Cn. Pompeii veteres, fidosque clientes, voluntate ejus Pisonem aggressos: numquam Hispanos præterea tale facinus fecisse, sed imperia sæva multa antea perpessos, nos eam rem in medio relinquimus. De superiori conjuratione satis dictum.

Catilina, ubi eos, quos paulo ante memoravi, convenisse videt; tametsi cum singulis multa sæpe egerat; tamen, in rem fore credens universos appellare, & cohortari, in abditam partem ædium secessit; atq; ibi, omnibus arbitris procul amotis, orationem hujuscemodi habuit.

Ni virtus, fidesque vestra satis spectata mihi foret; nequicquam opportuna res cecidisset: spes magna dominationis in manibus frustra fuisset: neque per ignaviam, aut vana ingenia, incerta pro certis captarem, sed, quia multis, & magnis tempestatibus vos cognovi fortes, fidosque mihi; eo animus auctus est maximum, atque pulcherrimum facinus incipere; simul, quia vobis eadem, quæ mihi bona, malaque esse intellexi, nam, idem velle, atque idem nolle, ea demum firma amicitia est. Sed quæ quoque modo animo agitavi, omnes jam antea divorsa audistis. Ceterum mihi indies magis animus accenditur, cum considero, quæ condicio vitæ futura sit, nisi nosmet ipsos vindicamus in libertatem. nam postquam res in paucorum potentium jus atque ditionem

ditionem concessit, semper illis reges, tetrarchæ vectigales esse: populi, nationes, stipendia pendere: cæteri omnes, strenui, boni, nobiles, atque ignobiles, vulgus suimus. sine gratia, sine auctoritate, his obnoxii, quibus, si resp. valeret, formidini essemus, itaque omnis gratia, potentia, honos, divitiæ apud illos sunt, aut ubi illi volunt: nobis reliquerunt pericula, repulsas, judicia, egestatem, quæ quousque tandem patiemini, fortissimi viri? nonne emori per virtutem præstat, quam vitam, miseram, atque inhonestam, ubi alienæ superbiæ ludibrio fueris, per dedecus amittere! Verum enimvero, pro deûm, atque hominum fidem! victoria in manu vobis est: viget ætas: animus valet contra illis, annis, atque divitiis, omnia consenuerunt, tantummodo incæpto opus est: cætera res expediet, etenim quis mortalium, cui virile ingenium est, tolerare potest, illis divitias superare, quas profundant in exstruendo mari, & montibus coæquandis; nobis rem familiarem etiam ad necessaria deesse? illos binas, aut amplius domos continuare; nobis larem familiarem nusquam ullum esse! cum tabulas, signa, toreumata emunt, nova diruunt, alia ædificant: postremo omnibus modis pecuniam trahunt, vexant; tamen summa lubidine divitias suas vincere nequeunt, at nobis est domi inopia, foris æs alienum; mala res, spes multo asperior, denique quid reliqui habemus, præter miseram animam? Quin igitur expergiscimini? en illa, illa, quam sæpe optastis, libertas, præterea divitiæ, decus, gloria in oculis sita sunt, fortuna ea omnia victoribus præmia posuit: res, tempus, pericula, egestas, belli spolia magnifica, magis quam oratio mea, vos hortentur vel imperatore, vel milite me utemini, neque animus, neque corpus à vobis aberit, hæc ipsa ut spero vobiscum unà consultagam: nisi forte me animus fallit, & vos servire magis, quam imperare parati estis.

Postquam accepere ea homines, quibus mala abunde omnia erant, sed neque res, neque spes bona ulla: tametsi illis, quieta movere, magna

merces

merces videbatur; tamen postulare plerique, uti proponeret, quæ conditio belli foret: quæ armis præmia peterent: quid ubique opis, aut spei haberent. Tum Catilina polliceri tabulas novas, proscriptionem locupletium, magistratus, sacerdotia, rapinas, alia omnia, quæ bellum, atque libido victorum fert: præterea, esse in Hispania citeriore Pisonem, in Mauritania cum exercitu P. Sitium Nucerinum, consilii sui participes: petere consulatum C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret hominem & familiarem, & omnibus necessitudinibus circumventum: cum eo consulem se initium agendi facturum. Ad hoc maledictis increpabat omnis bonos: suorum unumquemque nominans, laudare, admonere alium egestatis, alium cupiditatis suæ, complures periculi, aut ignominiæ, multos victoriæ Sullanæ, quibus ea prædæ fuerat. Postquam omnium animos alacris videt; cohortatus, ut petitionem suam curæ haberent, conventum dimisit. Fuere ea tempestate, qui dicerent, Catilinam, oratione habita, cum ad jusjurandum populares sceleris sui adigeret, humani corporis sanguinem vino permixtum in pateris circumtulisse: inde, cum post execrationem omnes degustavissent, sicuti in solemnibus sacris fieri, consuevit, aperuisse consilium suum: atque eo dictitare fecisse, quo inter se magis fidi forent, alius alii tanti facinoris conscii. Nonnulli ficta & hæc, & multa præterea existumabant ab iis, qui Ciceronis invidiam, quæ postea orta est, leniri credebant atrocitate sceleris eorum qui pœnas dederant, nobis ea res pro magnitudine parum comperta est. Sed in ea conjuratione fuit Q. Curius, natus haud obscuro loco, flagitiis atq; facinoribus coopertus: quem censores senatu probri gratia moverant, huic homini non minor vanitas inerat, quam audacia, neque reticere, quæ audierat, neque suamet ipse scelera occultare, prorsus neque dicere, neque facere, quicquam pensi habebat, erat ei cum Fulvia, muliere nobili,

nobili, stupri vetus consuetudo: cui cum minus gratus esset, quod inopia minus largiri poterat, repente glorians, maria, montesque po iceri, minari interdum ferro, ni sibi obnoxia foret: postremo, ferocius agitare, quam solitus erat. At Fulvia, insolentiæ Curii causa cognita, tale periculum reipubl. haud occultum habuit; sed, sublato auctore, de Catilinæ conjuratione, quæ quo modo audierat, compluribus narravit. Ea res in primis studia hominum accendit ad consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni: namque antea pleraque nobilitas invidia æstuabat, & quasi pollui consulatum credebat, si eum, quamvis egregius, homo novus adeptus foret: sed, ubi periculum advenit, invidia, atque superbia post fuere. Igitur comitiis habitis, consules declarantur M. Tullius, & C. Antonius: quod factum primo populares conjurationis concusserat: neque tamen Catilinæ furor minuebatur, sed indies plura agitare; arma per Italiam locis opportunis parare; pecuniam, sua, aut amicorum fide sumptam mutuam, Fæsulas ad Manlium quendam portare; qui postea princeps fuit belli faciundi. Ea tempestate plurimos cujusque generis homines adscivisse sibi dicitur: mulieres etiam aliquot, quæ primo ingentis sumptus stupro corporis toleraverant: post, ubi ætas tantummodo quæstui, neque luxuriæ modum fecerat, æs alienum grande conflaverant, per eas se Catilina credebat posse servitia urbana sollicitare, urbem incendere, viros earum, vel adjungere sibi, vel interficere: sed in his erat Sempronia, quæ multa sæpe virilis audaciæ facinora commiserat: hæc mulier genere atq; forma, præterea viro atque liberis satis fortunata fuit: literis Græcis & Latinis docta; psallere, saltare elegantius, quam necesse est probæ: multa alia, quæ instrumenta luxuriæ sunt, sed ei cariora semper omnia, quam decus, atque pudicitia fuit, pecuniæ, an famæ minus parceret, haud facile discerneres; lubidine sic accensa, ut sæpius peteret

viros,

viros, quam peteretur. Sed ea ſæpe antehac fidem prodiderat, creditum abjuraverat, cædis conſcia fuerat. Luxuria atque inopia præceps abierat: verum ingenium ejus haud absurdum: poſſe verſus facere; jocum movere; ſermone uti, vel modeſto, vel molli, vel procaci: prorſus multæ facetiæ multuſq; lepos inerat. His rebus comparatis, Catilina nihilominus in proxumum annum conſulatum petebat; ſperans, ſi deſignatus foret, facile ſe ex voluntate Antonio uſurum: neque interea quietus erat, ſed omnibus modis inſidias parabat Ciceroni: neque illi tamen ad cavendum dolus, aut aſtutiæ deerant: namque à principio conſulatus ſui, multa per Fulviam pollicendo, effecerat, ut Q. Curius, de quo paulo ante memoravi, conſilia Catilinæ ſibi proderet: ad hoc, collegam ſuum Antonium pactione provinciæ perpulerat, ne contra remp. ſentiret: circum ſe præſidia amicorum, atque clientium occulte habebat. Poſtquam dies comitiorum venit, & Catilinæ neque petitio, neque inſidiæ, quas conſuli fecerat, proſpere ceſſere; conſtituit bellum facere, & extrema omnia experiri, quoniam, quæ occulte tentaverat, aſpera, fœdaq; evenerant. Igitur C. Manlium Fæſulas, atq; in eam partem Etruriæ, Septimium quemdam Camertem in agrum Picenum, C. Julium in Apuliam dimiſit, præterea alium alio, quem ubique opportunum ſibi fore credebat: interea Romæ multa ſimul moliri, conſuli inſidias tendere: parare incendia: opportuna loca armatis hominibus obſidere: ipſe cum telo eſſe, item alios jubere, hortari, uti ſemper intenti, paratique eſſent: dies noctesque feſtinare: vigilare, neque inſomniis, neque labore fatigari: poſtremo, ubi multa agitanti nihil procedit, rurſus intempeſta nocte conjurationis principes convocat per M. Porcium Læcam: ibique multa de ignavia eorum queſtus, docet ſe præmiſiſſe Manlium ad eam multitudinem, quam ad capiunda arma paraverat; item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent:

facerent; seque ad exercitum proficiscí capere, si prius Ciceronem oppressisset; eum suis consiliis multum officere. Igitur, perterritis ac dubitantibus ceteris, C. Cornelius, eques Romanus, operam suam pollicitus, & cum eo L. Vargunteius senator, constituere ea nocte paulo post, cum armatis hominibus, sicuti salutatum introire ad Ciceronem, & de improviso domi suæ imparatum confodere. Curius, ubi intelligit, quantum periculum consuli impendeat, propere per Fulviam Ciceroni dolum, qui parabatur, enunciat: ita illi janua prohibiti tantum facinus frustra susceperant. Interea Manlius in Etruria plebem solicitare, egestate simul, ac dolore injuriæ, novarum rerum cupidam; quod Sullæ dominatione, agros, bonaque omnia amiserat; præterea, latrones cujusque generis, quorum in ea regione magna copia erat, non nullos ex Sullanis colonis, quibus lubido atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant. Ea cum Ciceroni nunciarentur, ancipiti malo permotus, quod neque urbem ab insidiis privato consilio longius tueri poterat neq; exercitus Manlii quantus, aut quo consilio foret, satis compertum habebat, rem ad senatum refert, jam antea vulgi rumoribus exagitatam. Itaque, quod plerumque in atroci negotio solet, senatus decrevit, darent operam consules, ne quid respub. detrimenti caperet: ea potestas per senatum, more Romano, magistratui maxuma permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios, atque cives: domi, militiæque imperium, atque judicium summum habere; aliter sine populi jussu, nulli earum rerum consuli jus est. Post paucos dies L. Senius senator in senatu literas, recitavit, quas Fæsulis allatas sibi dicebat; in quibus scriptum erat, C. Manlium arma cepisse, cum magna multitudine ante diem VI Kal. Nov. simul, id quod in tali re solet, alii portenta atque prodigia nunciabant: alii, conventus fieri, arma portari, Capuæ. atque in Apulia servile bellum moveri.

moveri. Igitur ſenati decreto Q. Marcius Rex Fæſulas, Q. Metellus Creticus in Apuliam, circumque ea loca miſſi: hi utrique ad urbem imperatores erant impediti, ne triumpharent, calumnia paucorum, quibus omnia honeſta, atque inhoneſta vendere mos erat: ſed prætores Q. Pompeius Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum: hiſque permiſſum, uti pro tempore, atq; periculo exercitum compararent: ad hoc, ſiquis indicaſſet de conjuratione, quæ contra remp. facta erat, præmium, ſervo libertatem & H. S. C. libero impunitatem ejus rei, & H. S. C. C. itemq; decrevere, uti familiæ gladiatoriæ Capuam, & in cetera municipia diſtribuerentur pro cujuſque opibus; Romæ per totam urbem vigiliæ haberentur, eiſque minores magiſtratus præeſſent. Quibus rebus permota civitas, atque immutata facies urbis erat: ex ſumma lætitia, atque laſcivia, quæ diuturna quies peperierat, repente omnis triſtitia invaſit: feſtinare, trepidare: neque loco, neque homini cuiquam ſatis credere: neque bellum gerere, neque pacem habere: ſuo quiſque metu pericula metiri: ad hoc, mulieres, quibus pro reip. magnitudine belli timor inſolitus inceſſerat, afflictare ſeſe; manus ſupplices ad cœlum tendere; miſerari parvos liberos; rogitare; omnia pavere: ſuperbia, atque deliciis omiſſis, ſibi patriæque diffidere. At Catilinæ crudelis animus eadem illa movebat, tametſi præſidia parabantur, & ipſe lege Plautia interrogatus erat ab L. Paulo: poſtremo diſſimulandi cauſa, & quaſi ſui expurgandi, ſicuti jurgio laceſſitus foret, in ſenatum venit: tum M. Tullius conſul, ſive præſentiam ejus timens, ſive ita commotus, orationem habet luculentam, atque utilem reipubl. quam poſtea ſcriptam edidit. Sed ubi ille aſſedit, Catilina ut erat paratus ad diſſimulanda omnia, demiſſo vultu, voce ſupplici, poſtulare à patribus, ne quid de ſe temere crederent; ea familia ortum, ita ab adoleſcentia vitam inſtituiſſe, ut omnia bona in ſpe haberet: ne exiſtumarent,

ſibi

sibi patricio homini, cujus ipsius, atque majorum plurima beneficia in plebem R. essent, perdita repub. opus esse; cum eam servaret M. Tullius, inquilinus civis urbis Romæ: ad hoc, maledicta alia cum adderet; obstrepere omnes; hostem atque parricidam vocare: tum ille furibundus: *Quoniam quidem circumventus*, inquit, *ab inimicis præceps agor, incendium meum ruina extinguam.* Dein se ex curia domum proripuit: ibi multa secum ipse volvens, quod neque insidiæ consuli procedebant, & ab incendio intelligebat urbem vigiliis munitam, optumum factu credens exercitum augere, ac prius, quam legiones scriberentur multa ante capere quæ bello usui forent, nocte intempesta cum paucis in Manliana castra profectus est: sed Cethego, atque Lentulo, ceteriisque, quorum cognoverat promptam audaciam, mandat, quibus rebus possent, opes factionis confirment, insidias consuli maturent, cædem, incendia, aliaque belli facinora parent: sese propediem cum magno exercitu ad urbem accessurum. Dum hæc Romæ geruntur, C. Manlius ex suo numero legatos ad Q. Marcium Regem mittit, cum mandatis hujusmodi:

DEOS, *hominesque testamur, imperator, nos arma neque contra patriam cepisse, neque quo periculum aliis faceremus, sed uti corpora nostra ab injuria tuta forent: qui miseri, egentes, violentia atq; crudelitate fœneratorum, plerique patria, sed omnes fama, atque fortunis expertes sumus: neque cuiquam nostrûm licuit, more majorum, lege uti, neque, amisso patrimonio, corpus liberum habere: tanta sævitia fœneratorum, atq; prætoris fuit: sæpe majores vestrûm miseriti plebis R. decretis suis inopiæ ejus opitulati sunt: ac novissume, memoria nostra, propter magnitudinem æris alieni, volentibus omnibus bonis, argentum ære solutum est: sæpe ipsa plebes, aut dominandi studio permota, aut superbia magistratuum armata, à patribus secessit: at nos non imperium, neq; divitias petimus; quarum*

rerum

rerum causa, bella, atque certamina omnia inter mortales sunt; sed libertatem, quam nemo bonus, nisi cum anima simul, amittit. Te, atque senatum obtestamur, consulatis miseris civibus; legis praesidium, quod iniquitas praetoris eripuit, restituatis; neve nobis eam necessitudinem imponatis, ut quaeramus, quonam modo, maxume ulti sanguinem nostrum, pereamus.

Ad haec, Q. Marcius respondit: si quid ab senatu petere vellent, ab armis discedant, Romam supplices proficiscantur: ea misericordia atque mansuetudine senatum, populumque Romanum semper fuisse, ut nemo unquam ab eo frustra auxilium petiverit. At Catilina ex itinere plerisque consularibus, praeterea optumo cuique literas mittit: se, falsis criminibus circumventum, quoniam factioni inimicorum resistere nequiverit, fortunae cedere, Massiliam in exilium proficisci; non quo sibi tanti sceleris conscius esset; sed uti resp. quieta foret; neve ex sua contentione seditio oriretur. Ab his longe diversas literas Q. Catulus in senatu recitavit; quas sibi nomine Catilinae redditas dicebat: earum exemplum infra scriptum est.

L. Catilina Q. Catulo S. Egregia tua fides, re cognita, grata mihi, magnis in meis periculis, fiduciam commendationi meae tribuit: quamobrem defensionem in consilio novo non statui parare: satisfactionem ex nulla conscientia de culpa proponere decrevi: quae medius fidius licei vera mecum recognoscas. Injuriis, contumeliisque concitatus, quod, fructu laboris industriaeque meae privatus, statum dignitatis non obtinebam, publicam miserorum causam pro mea consuetudine suscepi: non, quin aes alienum meis nominibus ex possessionibus solvere possem; cum & aliis nominibus liberalitas Aureliae Orestillae, suis, filiaeque copiis persolveret: sed, quod non dignos homines honore honestatos videbam, meque falsa suspicione alienatum esse sentiebam; hoc nomine satis honestas pro meo casu spes

reliquae

reliquæ dignitatis conservandæ sum secutus. Plura cum scribere vellem, nunciatum est mihi vim parari: nunc Orestillam tibi commendo, tuæque fidei trado: eam ab injuria defendas, per liberos tuos rogatus: habeto.

Sed ipse, paucos dies commoratus apud C. Flaminium in agro Reatino, dum vicinitatem antea solicitatam armis exornat, cum fascibus, atque aliis imperii insignibus in castra ad Manlium contendit. Hæc ubi Romæ comperta sunt; senatus Catilinam, & Manlium hostes judicat; ceteræ multitudini diem statuit, ante quam liceret sine fraude ab armis discedere, præter rerum capitalium condemnatis: præterea, decernit, uti consules delectum habeant; Antonius cum exercitu Catilinam persequi maturet; Cicero urbi præsidio sit. Ea tempestate mihi imperium populi R. multo maxume miserabile visum est: cui cum ad occasum ab ortu solis omnia domita armis parerent, domi otium, atque divitiæ, quæ prima mortales putant, affluerent; fuere tamen cives, qui seque, remque publicam obstinatis animis perditum irent: namque, duobus senati decretis, ex tanta multitudine, neque præmio inductus conjurationem patefecerat, neque ex castris Catilinæ, quisquam omnium discesserat: tanta vis morbi, atque uti tabes pleroscque civium animos invaserat: neque solum illis aliena mens erat, qui consci conjurationis fuerant, sed omnino cuncta plebes, novarum rerum studio, Catilinæ incœpta probabat: id adeo more suo videbatur facere, nam semper in civitate, quibus opes nullæ sunt, bonis invident, malos extollunt; vetera odere, nova exoptant; odio suarum rerum mutari omnia student; turba, atque seditionibus sine cura aluntur: quoniam egestas facile habetur sine damno. Sed urbana plebes, ea vero præceps erat multis de causis. Primum omnium, qui ubique probro, atque petulantia maxume præstabant; item alii, per dedecora, patrimoniis amissis; postremo omnes,

omnes quos flagitium, aut facinus domo expulerat, hi Romam, ſicuti in ſentinam, confluxerant: dein multi, memores Sullanæ victoriæ, quod ex gregariis militibus alios ſenatores, videbant, alios ita divites, ut regio victu, atque cultu ætatem agerent, ſibi quiſque, ſi in armis foret, ex victoria talia ſperabat: præterea juventus quæ in agris manuum mercede inopiam toleraverat, privatis atque publicis largitionibus excita, urbanum otium ingrato labori prætulerat: eos, atque alios omnis malum publicum alebat: quo minus mirandum eſt, hominis egentis, malis moribus, maxuma ſpe, reipubl. juxta ac ſibi conſuluiſſe: præterea quorum, victoria Sullæ, parentes proſcripti, bona erepta, jus libertatis imminutum erat, haud ſane alio animo belli eventum expectabant: ad hoc, quicunque aliarum, atque ſenatus, partium erant, conturbari rempublic. quam minus valere ipſi malebant: id adeo malum multos poſt annos in civitatem reverterat. Nam poſtquam Cn. Pompeio, & M. Craſſo Coſs. tribunitia poteſtas reſtituta eſt; homines adoleſcentes, ſummam poteſtatem nacti, quibus ætas, animuſque ferox erat, cœpere, ſenatum criminando, plebem exagitare; dein largiundo, atque pollicitando magis incendere: ita ipſi clari, potenteſque fieri: contra eos ſumma ope nitebatur pleraque nobilitas, ſenatus ſub ſpecie, pro ſua magnitudine: namque uti paucis verum abſolvam, per illa tempora quicumque rempublic. agitavere, honeſtis nominibus, alii, ſicuti jura populi defenderent; pars, quo ſenatus auctoritas maxuma foret, bonum publicum ſimulantes, pro ſua quiſque potentia certabant: neque illis modeſtia, neque modus contentionis erat: utrique victoriam crudeliter exercebant. Sed, poſtquam Cn. Pompeius ad bellum maritimum atque Mithridaticum miſſus eſt; plebis opes imminutæ; paucorum potentia crevit: hi magiſtratus, provincias, aliaque omnia tenere: ipſi innoxii, florentes, ſine metu ætatem agere.

cæte-

ceteroſque judiciis terrere, quo plebem in magiſtratu placidius tractarent. Sed ubi primum dubiis rebus novandis ſpes oblata eſt, vetus certamen animos eorum arrexit: quod ſi primo prælio Catilina ſuperior, aut æqua manu diſceſſiſſet, profecto magna clades, atque calamitas rempub. oppreſſiſſet; neque illis, qui victoriam adepti forent, diutius ea uti licuiſſet: quin defeſſis & exſanguibus, qui plus poſſet, imperium atque libertatem extorqueret. Fuere tamen extra conjurationem complures, qui ad Catilinam initio profecti ſunt: in his erat Fulvius, ſenatoris filius: quem retractum ex itinere parens necari juſſit. Iiſdem temporibus Romæ Lentulus, ſicuti Catilina præceperat, quoſcunque moribus, aut fortuna novis rebus idoneos credebat, aut per ſe, aut per alios ſolicitabat; neque ſolum cives, ſed cujuſcunque modi genus hominum, quod modo uſui bello foret. Igitur P. Umbreno cuidam negotium dat, uti legatos Allobrogum requirat; eoſque, ſi poſſit impellat ad ſocietatem belli; exiſtumans publice, privatimque ære alieno oppreſſos, præterea quod natura gens Gallica bellicoſa eſſet, facile ad tale conſilium adduci poſſe. Umbrenus, quod in Gallia negotiatus erat, pleriſque principibus civitatum notus erat, atque eos noverat: itaque ſine mora, ubi primum legatos in foro conſpexit, percunctatus pauca de ſtatu civitatis, & quaſi dolens ejus cauſam, requirere cœpit, quem exitum tantis malis ſperarent. Poſtquam illos videt queri de avaritia magiſtratuum, accuſare ſenatum, quod in eo auxilii nihil eſſet: miſeriis ſuis remedium mortem expectare: *At ego*, inquit, *vobis, ſi modo viri eſſe vultis, rationem oſtendam, qua tanta mala iſta effugiatis.* Hæc ubi dixit; Allobroges, in ſpem maximam adducti, Umbrenum orare, uti ſui miſereretur: nihil tam aſperum, neque tam difficile eſſe, quod non cupidiſſime facturi eſſent, dum ea res civitatem ære alieno liberaret. Ille eos in domum

D. Bruti

D. Bruti perducit; quod foro propinqua erat, neq; aliena consilii, propter Semproniā: nam tum Brutus ab Roma aberat. Præterea Gabinium accessit, quo major auctoritas sermoni inesset: eo præsente conjurationem aperit: nominat socios, præterea multos cujusque generis innoxios; quo legatis animus amplior esset; dein eos, pollicitos operā suam, domum dimittit. Sed Allobroges diu in incertum habuere, quidnā consilii caperent. In altera parte erat æs alienum, studiū belli, magna merces in spe victoriæ: at in altera majores opes, tuta consilia, pro incerta spe certa præmia. Hæc illis volventibus, tandem vicit fortuna reip. Itaque Q. Fabio Sangæ, cujus patrocinio civitas plurimum utebatur, rem omnē, uti cognoverant, aperiunt. Cicero, per Sangā consilio cognito, legatis præcipit, ut studiū conjurationis vehementer simulent; ceteros adeant; bene polliceantur; dentque operam, ut eos quam maxume manifestos habeāt. Iisdē fere temporibus, in Gallia citeriore, atque ulteriore, item in agro Piceno, Bruttio, Apulia motus erat. Namq; illi, quos ante Catilina dimiserat, inconsulte, ac veluti per dementiam cuncta simul agere: nocturnis consiliis, armorū, atque telorum portationibus, festinando, agitando omnia, plus timoris, quam periculi effecerant. Ex eo numero complures Q. Metellus Celer prætor, ex sociis causa cognita, in vincula conjecerat; item in citeriore Gallia C. Murena, qui ei provinciæ legatus præerat. At Romæ Lentulus cum cæteris, qui principes conjurationis erant, paratis, uti videbatur, magnis copiis, constituerat, utī cum Catilina in agrum Fæsulanum cum exercitu veniisset. L. Bestia tribunus pl. concione habita, quereretur de actionibus Ciceronis, bellique gravissumi invidiam optumo consuli imponeret; eo signo, proxuma nocte cetera multitudo conjurationis suum quisque negotium exequeretur. Sed ea divisa hoc modo dicebantur: Statilius, & Gabinius uti cum magna manu duodecim simul opportuna loca urbis incenderent, quo tumultu facilior aditus

ad consulem, ceteroſque, quibus insidiæ parabantur, fieret: Cethegus Ciceronis januâ obsideret, eumq; vi aggrederetur, alius autẽ aliũ; sed filii familiarũ, quorum ex nobilitate maxuma pars erat, parentes interficerent; simul, cæde, & incendio perculsis omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter hæc, parata, atque decreta Cethegus semper querebatur de ignavia sociorũ: illos, dubitando, & dies prolatando, magnas opportunitates corrumpere; facto, non cõsulto, in tali periculo opus esse: seq; si pauci adjuvarent, languentibus aliis, impetum in curiam facturum: natura ferox, vehemens, manu promptus erat: maxumũ bonũ in celeritate putabat. Sed Allo. ex præcepto Cic. per Gab. ceteros conveniunt: ab Len. Ceth. Stat. item Cass. postulant, jusjurandũ, quod signatũ ad civis perferent: aliter haud facile eos ad tantum negotium impelli posse: ceteri nihil suspicantes dant: Cass. semet eo brevi venturum pollicetur, ac paulo ante legatos ex urbe proficiscitur. Len. cum his T. Volturtium quendam Crotoniensem mittit; ut Allobroges, prius quã domum pergerent cum Cat. data atq; accepta fide, societatem confirmarent: ipse Volturtio litteras ad Catilinam dat: quarum exemplum infra scriptum est:

Qui sim, ex eo, quem ad te misi, cognosces. Fac cogites, in quanta calamitate sis, & memineris, te virum esse: consideres, quid tuæ rationes postulent; auxilium petas ab omnibus, etiam ab infumis.

Ad hoc, mandata verbis dat: cum ab senatu hostis judicatus sit, quo consilio servitia repudiet: in urbe parata esse, quæ jusserit: ne cunctetur ipse propius accedere. His rebus ita actis, constituta nocte, qua proficiscerentur, Cicero, per legatos cuncta edoctus L. Valerio Flacco, & C. Pomptino prætoribus imperat, ut in ponte Milvio per insidias Allobrogum comitatus deprehendant: rem omnem aperit, cujus gratia mittebantur: cetera, uti facto opus sit, ita agant. Homines militares, sine tumultu præsidiis collocatis, sicuti præceptũ erat, occulte pontem obsident. Postquã ad id loci legati cum Volturtio venere,

nere, simul utrimq; clamor exortus est, Galli, cito cognito consilio, sine mora prætoribus se tradunt. Volturtius primo, cohortatus ceteros, gladio se à multitudine defendit; dein, ubi à legatis desertus est, multa prius de salute sua Pomptinũ obtestatus, quod ei notus erat, postremo timidus, ac vitæ diffidens, velut hostibus, sese prætoribus dedit. Quibus rebus confectis, omnia propere per nuncios consuli declarantur: at illum ingens cura atq; lætitia simul occupavere: conjuratione patefacta, civitatem periculis ereptã esse: porrò autẽ anxius erat in maxumo scelere tantis civibus deprehensis: quid facto opus esset; pœnam illorum sibi oneri, impunitatem perdundæ reipublicæ fore: igitur confirmato animo, vocari ad sese jubet Lent. Ceth. Stat. Gab. itemque Cep. Tarracinensem; qui in Apuliam ad concitanda servitia proficisci parabat: ceteri sine mora veniunt. Ceparius, paulo ante domo egressus, cognito indicio, ex urbe profugerat. Consul Len. quod prætor erat, ipse manu tenens in senatum perducit; reliquos cum custodibus in ædem concordiæ venire jubet: eo senatum advocat, magnaque frequentia ejus ordinis Volturtium cum legatis introducit; Flaccum prætorẽ scrinium cum litteris, quas à legatis acceperat, eodem adferre jubet. Volturtius interrogatus de itinere, de litteris, postremo quid, aut qua de causa, consilii habuisset; primo fingere alia omnia, dissimulare de conjuratione; post, ubi fide publica dicere jussus est; omnia, uti gesta erãt, aperit: se paucis ante diebus à Gabinio, & Cepario socium ascitum: nihil amplius scire, quam legatos: tantummodo audire solitum ex Gabinio, P. Autronium, Ser. Sullam, L. Vargunteium, multos præterea in eâ conjuratione esse: eadẽ Galli fatentur: at Len. dissimulautẽ coarguunt, præter litteras, sermonibus, quos ille habere solitus erat, ex libris Sibyllinis, Regnũ Romæ tribus Corneliis portendit Cinnã, atq; Sullam antea; se tertium esse: cui fatũ foret urbis potiri; præterea, ab incenso Capitolio illum esse vigesimum annum, quem sæpe ex prodi-

giis haruſpices reſpondiſſent bello civili cruentum fore. Igitur, perlectis literis, cum prius omnes ſigna ſua cognoviſſent, ſenatus decernit, ut, abdicato magiſtratu, Lentulus, itemque ceteri in liberis cuſtodiis habeantur. Itaque Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum ædilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Cæſari, Gabinius M. Craſſo, Ceparius (nam is paulo ante ex fuga retractus erat) Cn. Terentio ſenatori traduntur. Interea plebes, conjuratione patefacta, quæ primo cupida rerum novarū nimis bello favebat, mutata mente Catilinæ conſilia execrari, Ciceronem ad cælum tollere, velut ex ſervitute erepta, gaudium atque lætitiam agitabat. Namq; alia belli facinora prædæ magis, quam detrimento fore, incendium vero crudele, immoderatū, ac ſibi maxume calamitoſum putabat; quippe cui omnes copiæ in uſu quotidiano, & cultu corporis erant. Poſt eum diem quidem L. Tarquinius ad ſenatum adductus erat: quem ad Catilinam proficiſcentē, ex itinere retractū aiebant. Is cum ſe diceret de conjuratione indicaturū, ſi fides publica data eſſet; juſſus à conſule, quæ ſciret, ediſcere, eadem fere, quæ Volturtius, de paratis incendiis, de cæde bonorum, de itinere hoſtū, ſenatum edocet: præterea ſe miſſum à M. Craſſo, qui Catilinæ nunciaret, ne eum Lentulus, & Cethegus, aliique ex conjuratione deprehenſi terrerent; eoque magis properaret ad urbē accedere, quo & ceterorū animos reficeret, & illi facilius è periculo eriperentur. Sed, ubi Tarquinius Craſſum nominavit, hominem nobilem, maxumis divitiis, ſumma potentia; alii rem incredibilem rati; pars, tametſi verum exiſtumabant, tamen, quia in tali tempore tanta vis hominis magis leniunda, quā exagitanda, videbatur, pleriq; Craſſo ex negotiis privatis obnoxii, conclamant, indicem falſum eſſe; deq; ea re poſtulant uti referatur. Itaq; Cicerone conſulente, frequens ſenatus decernit, Tarquinii indicium falſum videri, eumq; in vinculis retinendum; neq; amplius poteſtatem faciundam, niſi de eo indicaret, cujus conſilio tantā rem

rem esset mentitus. Erant eo tempore, qui existumarent, indicium illud à P. Autronio machinatũ: quo facilius, appellato Crassõ, per societatẽ periculi reliquos illius potentia tegeret. Alii Tarquinium à Cicerone immissũ aiebant, ne Crassus, more suo, suscepto malorũ patrocinio, rempub. conturbaret. Ipsum Crassũ ego postea prædicantẽ audivi, tantam illam contumeliam sibi ab Cicerone impositam. Sed iisdẽm temporibus Q. Catulus, & C. Piso neque gratia neq; precibus, neq; precio Ciceronẽ impellere quivere, uti per Allobroges, aut alium indicem C. Cæsar falso nominaretur. Nam uterq; cum illo gravis inimicitias exercebant; Piso oppugnatus in judicio repetundarum, propter cujusdã transpadani supplicium injustum; Catulus, ex petitione pontificatus odio incensus; quod, extrema ætate, maxumis honoribus usus, ab adolescentulo Cæsare victus discesserat. Res a. opportuna videbatur; quod is, privatim egregia liberalitate, publice maxumis muneribus, grandẽ pecuniã debebat. Sed ubi consulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipsi sigillatim circumeundo, atque ementiendo quæ se ex Volturtio, aut Allobrogibus audisse discerent, magnã illi invidiam conflaverant; usq; adeo uti nonnulli equites R. qui præsidii causa cum telis erant circum ædem Concordiæ, seu periculi magnitudine, seu animi mobilitate impulsi, quo studium suum in remp. clarius esset, egredienti ex senatu Cæsari gladio minitarentur. Dum hæc in senatu aguntur, & dum legatis Allobrogum, & T. Vol. comprobato eorum indicio, præmia decernuntur: liberti, & pauci ex clientibus Lentuli, diversis itineribus, opifices, atq; servitia in vicis ad eũ eripiendũ solicitabant: partim exquirebãt duces multitudinũ, qui precio rempub. vexari soliti erãt. Ceth. autẽ per nuncios familiã, atq; libertos suos, lectos, & exercitatos in audaciã, orabat, uti, grege facto, cum telis ad sese irrumperent. Consul, ubi ea parari cognovit, disp ositis præsidiis, uti res atque tempus monebant, convocato senatu refert, quid de

his fieri placeat, qui in custodiam traditi erant: sed eos paulo ante frequēs senatus judicaverāt contra remp. fecisse: tum D. Junius Silanus, primus sententiā rogatus, quod eo tempore consul designatus erat, de his, qui in custodiis tenebantur, & præterea de L. Cassio, P. Furio, P. Umbreno, Q. Annio, si deprehensi forent, supplicii sumendi decreverat: isq; postea, permotus oratione C. Cæsaris, pedibus in sententiam Ti. Neronis iturum se dixerat; quod de ea re, præsidiis abditis, referundum censuerat. Sed Cæsar, ubi ad eum ventum est, rogatus sententiam à consule, hujuscemodi verba locutus est.

Omnis homines, P. C. qui de rebus dubiis consultant, ab odio, amicitia, ira, atque misericordia vacuos esse decet, haud facile animus verum providet, ubi illa officiunt; neq; quisquam omnium lubidini simul & usui paruit: ubi intenderis ingeniū, valet: si lubido possidet, ea dominatur; animus nihil valet, Magna mihi copia est memorandi P. C. qui reges, aut qui populi, ira, aut misericordia impulsi, male consuluerint: sed ea malo dicere, quæ majores nostri contra lubidinem animi sui, recte atq; ordine fecere. Bello Macedonico, quod cum rege Perse gessimus, Rhodiorū civitas, magna, atque magnifica, quæ populi R. opibus creverat, infida, atq; advorsa nobis fuit: sed postquā, bello confecto, de Rhodiis consultū est, majores nostri, ne quis divitiarum magis, quā injuriæ bellū incœptū diceret, impunitos eos dimisere: item bellis Punicis omnibus, cum sæpe Carthaginienses & in pace, & per inducias multa nefanda facinora fecissent, nunquam ipsi per occasionē talia fecere: magis, quod se dignum foret, quā quod in illos jure fieri posset, quærebāt. Hoc itē vobis providendū est P. C. ne plus valeat apud vos P. Lentuli & ceterorū scelus, quam vestra dignitas; neu magis iræ vestræ, quā famæ, consulatis. Nam si digna pœna pro factis eorū reperitur, novū consilium approbo: sin magnitudo sceleris omniū ingenia exsuperat; iis utendū censeo, quæ legibus comparata sunt. Pleriq; eorum, qui ante me sententias dixerunt, compositè atque magnificè casum reipub. miserati sunt: quæ

quæ belli sævitia esset, quæ victis accidissent, enumeravere, rapi virgines, pueros; divelli liberos à parentũ complexu; matres familiarũ pati, quæ victoribus collibuissent; fana, atq; domos exspoliari; cædẽ, incendia fieri; postremo armis; cadaveribus, cruore, atq; luctu omnia compleri. Sed, per deos immortalis, quo illa oratio pertinuit? an, uti vos infestos conjurationi faceret? scilicet, quem res tanta, atque tam atrox non permovit, eum oratio accendet. Non ita est: neq; cuiquã mortalium injuriæ suæ parvæ videntur: multi eas gravius æquo habuere: sed alia aliis licentia est, P. C. qui demissi in obscuro vitam agunt, si quid iracundia deliquere, pauci sciunt; fama, atq; fortunæ eorum pares sunt: qui magno imperio præditi, in excelso ætatẽ agunt, eorum facta cunctꝰ mortales novere. Ita in maxima fortuna minuma licentia est, neq; studere, neq odisse, sed minume irasci decet. Quæ apud alios iracundia dicitur, ea in imperio superbia, atq; crudelitas appellatur. Equidem ego sic existumo P. C. omnis cruciatus minores, quàm facinora illorum, esse: sed pleriq; mortales postrema meminere; & in hominibus impiis sceleris eorum obliti, de pœna disseruni, si ea paulo severior fuerit. D. Silanũ, virũ fortem atque strenuum, certè scio, quæ dixerit, studio reip. dixisse, neque illum in tanta re gratiam, aut inimicitias exercere: eos mores, eamq, modestiam viri cognovi. Verum sententia ejus mihi non crudelis, (quid enim in talis homines crudele fieri potest?) sed aliena à rep. nostra videtur. Nam profecto aut metus, aut injuria te subegit, Silane, consulem designatum, genus pœnæ novũ decernere. De timore, supervacaneum est disserere, cum præsenti diligentia clarissimi viri consulis, tanta præsidia sint in armis. De pœna, possum equidem dicere id quod res habet; in luctu, atq: miseriis mortem ærumnarum requiem, non cruciatum, esse; eam cuncta mortalium mala dissolvere; ultra neq; curæ, neq; gaudio locum esse. Sed, per deos immortalis, quamobrem in sententiam non addidisti, uti prius verberibus in eos animadverteretur? an, quia lex Porcia vetat? at aliæ leges item condemnatis ci

vibus non animã eripi, ſed exilium permitti jubent: an quia gravius eſt verberari, quam necari? quid autẽ acerbum, aut nimis grave eſt in homines tanti facinoris convictos? ſin, quia levius eſt: qui convenit in minore negotio legem obſervare, cum eam in majore neglexeris? At enim quis reprehendat, quod in parricidas reip. decretum erit? tempus, dies, fortuna; cujus lubido gentibus moderatur: illis merito accidet, quicquid evenerit: ceterũ vos P. C. quid in alios ſtatuatis, conſiderate: omnia mala exempla ex bonis initiis orta ſunt: ſed, ubi imperium ad ignaros, aut minus bonos pervenit; novum illud exemplum ab dignis, & idoneis ad indignos, & non idoneos transfertur. Lacedæmonii, devictis Athenienſibus, triginta viros impoſuere, qui rempub. tractarent. Hi primo cœpere peſſumum quemq;, & omnibus inviſum indẽnatum necare: eo populus lætari, & merito dicere fieri: poſt, ubi paulatim licentia crevit; juxta bonos & malos lubidinoſe interficere, ceteros metu terrere: ita civitas, ſervitute oppreſſa, ſtultæ lætitiæ graves pœnas dedit. Noſtra memoria victor Sulla, cum Damaſippum, & alios hujuſmodi, qui malo reip. creverant, jugulari juſſit, quis non factum ejus laudabat? Homines ſceleſtos, & factioſos, qui ſeditionibus remp. exagitaverant, merito necatos aiebant. Sed ea res magnæ initium cladis fuit. Namque, uti quiſque domum, aut villam, poſtremo aut vas, aut veſtimentum alicujus concupiverat, dabat operam, ut is in proſcriptorũ numero eſſet. Ita illi, quibus Damaſippi mors lætitiæ fuerat, paulo poſt ipſi trahebantur: neq; prius finis jugulandi fuit, quam Sulla omnis ſuos divitiis explevit. Atque ego hoc non in M. Tullio, neq; his temporibus vereor. Sed in magna civitate multa & varia ingenia ſunt: poteſt alio tempore, alio conſule, cui item exercitus in manu ſit, falſum aliquid pro vero credi. Ubi hoc exemplo, per ſenatus decretũ, conſul gladium eduxerit; quis illi finem ſtatuet, aut quis moderabitur? Majores noſtri P. C. neque conſilii, neque audaciæ unquam eguere: neque ſuperbia obſtabat, quo minus inſtituta aliena, ſi modo proba erant,

erant, imitarentur. Arma atque tela militaria ab Samnitibus, insignia magistratuum ab Tuscis pleraque sumpserunt: postremo, quod ubique apud socios, aut hostis idoneũ videbatur, cum summo studio domi exsequebantur: imitari, quam invideri bonis, malebant. Sed eodem illo tempore Græciæ morem imitati, verberibus animadvertebant in civis, de condemnatis summum supplicium sumebant. Postquam respub. adolevit, & multitudine civium factiones valuere, circumvenire innocentes, alia hujuscemodi fieri cœpere: tunc lex Porcia, aliæque leges paratæ sunt; quibus legibus exsilium damnatis permissum est. Hanc ego causam P. C. quo minus consilium novum capiamus, in primis magnam puto. Profecto virtus, atque sapientia major in illis fuit, qui ex parvis opibus tantum imperium fecere, quam in nobis, qui ea bene parta vix retinemus. Placet igitur eos dimitti, & augeri exercitum Catilinæ? minume: sed ita censeo; publicandas eorum pecunias; ipsos in vinculis habendos per municipia, quæ maxume opibus valent: neu quis de his postea ad senatum referat, neve cum populo agat; qui aliter fecerit, senatum existumare, eum contra remp. & salutem omnium facturum.

Postquam Cæsar dicendi finem fecit; ceteri verbo, alius alii varie assentiebantur: at M. Porcius Cato, rogatus sententiam, hujuscemodi orationem habuit.

Longe mihi alia mens est P. C. cum res atque pericula nostra considero, & cum sententias nonnullorum mecum ipse reputo: illi mihi disseruisse videntur de pœna eorum, qui patriæ, parentibus, aris, atque focis suis bellum paravere: res autem monet, cavere ab illis magis, quam, quid in illos statuamus, consultare. Nam cetera maleficia tum persequare, ubi facta sunt: hoc, nisi provideris, ne accidat; ubi evenit, frustra judicia implores. Capta urbe, nihil sit reliqui victis. Sed, per deos immortales, vos ego appello, qui semper domos, villas, signa, tabulas vestras pluris, quam rempubl. fecistis: si ista cujuscumq; modi sint, quæ amplexamini, retinere, si voluptatibus vestris

cium præbere vultis: expergiscimini aliquando, capessite rempubl. Non agitur de vectigalibus, non de sociorum injuriis: libertas, & anima nostra in dubio est. Sæpenumero P. C. multa verba in hoc ordine feci: sæpe de luxuria, atque avaritia nostrorum civium quæstus sum: multosque mortalis ea causa adversos habeo: qui mihi atque animo meo nullius unquam delicti gratiam fecissem, haud facile alterius lubidini malefacta condonabam, sed ea tametsi vos parvi pendebatis; tamen resp. firma erat: opulentia negligentiam tolerabat. Nunc verò non id agitur, bonis ne an malis moribus vivamus; neque quantum, aut quam magnificum imperium populi R. sit? sed, hæc cujuscunque modi videntur, nostra, an, nobiscum una, hostium futura sint? Hinc mihi quisquam mansuetudinem, & misericordiam nominat? jam pridem equidem nos vera rerum vocabula amisimus: quia, bona aliena largiri, liberalitas; malarum rerum audacia, fortitudo vocatur; eo resp. in extremo sita est. Sint sane, quoniam ita se mores habent, liberales ex sociorum fortunis: sint misericordes in furibus ærarii: ne illi sanguinem nostrum largiantur: &, dum paucis sceleratis parcunt, bonos omnis perditum eant. Bene, & compositè C. Cæsar paulo ante in hoc ordine de vita, & morte disseruit, credo falsa existumans ea, quæ de inferis memorantur, diverso itinere malos à bonis loca tetra, inculta, fœda, atque formidolosa habere: itaque censuit, pecunias eorum publicandas, ipsos per municipia in custodiis habendos; videlicet, ne, si Romæ sint, aut à popularibus conjurationibus conducta, per vim eripiantur. Quasi vero mali, atque scelesti tantum modo in urbe, & non per totam Italiam sint; aut non ibi plus possit audacia, ubi ad defendendum opes minores sunt, quare vanum equidem hoc consilium est, si periculum ex illis metuit: sin in tanto omnium metu solus non timet; eo magis refert, me mihi, atque vobis timere. Quare cum de P. Lentulo, ceterisque statuetis; pro certo habetote, vos simul de exercitu Catilinæ & de omnibus conjuratis decernere quanto vos attentius ea geritis; tanto illis animus infirmior

firmior erit, si paululum modo vos languere viderint jam omnes feroces aderunt. Nolite existumare, majores nostros armis rempub. ex parva magnam fecisse. Si ita res esset, multo pulcherrumam eam nos haberemus: quippe sociorum, atq; civium, præterea armorum atq; equorum major copia nobis, quam illis, est. Sed alia fuere, quæ illos magnos fecere; quæ nobis nulla sunt; domi industria, foris justum imperium; animus in consulendo liber, neq; delicto, neq; lubidini obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam, atq; avaritiam; publice egestatem, privatim opulentiam: laudamus divitias, sequimur inertiam: inter bonos & malos discrimen nullum: omnia virtutis præmia ambitio possidet. Neque mirum, ubi vos separatim sibi quisque consilium capitis, ubi domi voluptatibus, hic pecuniæ, aut gratiæ servitis, eo fit ut impetus fiat in vacuam rempub. Sed ego hæc omitto. Conjuravere cives nobilissimi patriam incendere. Gallorum gentem, infestissumam nomini Romano, ad bellum arcessunt: dux hostium cum exercitu supra caput est. Vos cunctamini etiam nunc, & dubitatis, quid inter mœnia deprehensis hostibus, faciatis? Miscreamini, censeo. Deliquere homines adolescentuli per ambitionem: atque etiam armatos dimittatis: ne ista vobis mansuetudo, & misericordia, si illi arma ceperint, in miseriam vertet. Scilicet res ipsa aspera est, sed vos non timetis eam: immo vero maxume; sed inertia & mollitia animi, alius alium exspectantes, cunctamini, videlicet diis immortalibus confisi, qui hanc remp. in maxumis sæpe periculis servavere. Non votis, neq; supplicibus mulieribus auxilia deorum parantur: vigilando, agendo, bene consulendo, prospere omnia cedunt ubi socordiæ tete, atque ignaviæ tradideris; nequicquam deos implores: irati, infestique sunt. Apud majores nostros A. Manlius Torquatus bello Gallico filium suum, quod is contra imperium in hostem pugnaverat, necari jussit: atque ille egregius adolescens immoderatæ fortitudinis morte pœnas dedit. Vos de crudelissumis parricidis quid statuatis, cunctamini? videlicet vita cetera eorum huic sceleri

obstat,

obſtat. Verum parcite dignitati Lentuli, ſi ipſe pudicitiæ, ſi famæ ſuæ, ſi diis, aut hominibus unquam ullis pepercit: ignoſcite Cethegi adoleſcentiæ, niſi iterum jam patriæ bellum fecit. Nam quid ego de Gabinio, Statilio, Cepario loquar? quibus ſi quidquam penſi umquam fuiſſet, non ea conſilia de rep. habuiſſent. Poſtremo, P. C. ſi mehercle peccato locus eſſet, facile paterer vos ipſa re corrigi, quoniam verba contemnitis: ſed undique circumventi ſumus: Catilina cum exercitu faucibus urget: alia intra mœnia, atq; in ſinu urbis ſunt hoſtes: neque parari, neque conſuli quidquam occulte poteſt: quo magis properandum eſt. Quare ita ego cenſeo: cum nefario conſilio ſceleratorum civium reſp. in maxuma pericula venerit, hique indicio T. Volturtii, & legatorum Allobrogum convicti, confeßique ſint, cædem, incendia: aliaq; fœda atque crudelia facinora in civis, patriamq; paraviſſe, de confeßis, ſicuti de manifeſtis rerum capitalium, more majorum ſupplicium ſumendum.

Poſtquam Cato aſſedit, conſulares omnes, itemq; ſenatus magna pars, ſententiam ejus laudant, virtutem animi ad cœlum ferunt: alii alios increpantes timidos vocant: Cato clarus atque magnus habetur: ſenatui decretum fit, ſicut ille cenſuerat. Sed mihi, multa legenti, multa audienti, quæ populus Rom. domi, militiæque, mari, atq; terra præclara facinora fecit, forte lubuit attendere, quæ res maxumè tanta negotia ſuſtinuiſſet. Sciebam ſæpenumero parva manu cum magnis legionibus hoſtium contendiſſe: cognoveram, parvis copiis bella geſta cum opulentis regibus: ad hoc ſæpe fortunæ violentiam toleraſſe: facundia Græcos, gloria belli Gallos ante Romanos fuiſſe. Ac mihi, multa agitanti, conſtabat, paucorum civium egregium virtutem cuncta patraviſſe; eoque factum, uti divitias paupertas, multitudinem paucitas ſuperaret. Sed, poſtquam luxu, atque deſidia civitas corrupta eſt; rurſus reſp. magnitudine ſua imperatorum, atque magiſtratuum vitia ſuſtentabat; ac, ſicuti effœta parentum, multis tempeſtatibus haud ſane quiſquã

Romæ

Romæ virtute magnus fuit: ſed, memoria mea, ingenti virtute, diverſis moribus, fuere viri duo, M. Cato, & C. Cæſar: quos, quoniam res obtulerat, ſilentio præterire non fuit conſilium, quin utriuſque naturam. & mores, quantum ingenio poſſem, aperirem. Igitur his genus, ætas, eloquentia prope æqualia fuere: magnitudo animi par, item gloria, ſed alia alii. Cæſar beneficiis, ac munificentia magnus habebatur; integritate vitæ Cato: ille manſuetudine, & miſericordia clarus factus: huic ſeveritas dignitatem addiderat. Cæſar, dando, ſublevando, ignoſcendo; Cato nihil largiundo gloriam adeptus eſt: in altero miſeriis perfugium: in altero malis pernicies: illius facilitas, hujus conſtantia laudabatur: poſtremo Cæſar in animum induxerat, laborare, vigilare; negotiis amicorum intentus, ſua negligere; nihil denegare, quod dono dignum eſſet; ſibi magnum imperium, exercitum, bellum novum exoptabat, ubi virtus eniteſcere poſſet. At Catoni ſtudium modeſtiæ, decoris, ſed maxume ſeveritatis erat. Non divitiis cum divite, neque factione cum factioſo; ſed cum ſtrenuo virtute, cum modeſto pudore, cum innocente abſtinētia certabat; eſſe, quam videri, bonus malebat: ita, quo minus gloriam petebat, eo magis adſequebatur. Poſtquam uti dixi, ſenatus in Catonis ſententiam diſceſſit, conſul optimum factu ratus, noctem, quæ inſtabat, ante capere, ne quid eo ſpatio novaretur, triumviros, quæ ſupplicium poſtulabat, parare jubet: ipſe, præſidiis diſpoſitis, Lentulum in carcerem deducit: idem fit ceteris per prætores. Eſt in carcere locus, quod Tullianū appellatur, ubi paululum aſcenderis ad lævam, circiter XII. pedes humi depreſſus: eum muniunt undiq; parietes, atque inſuper camera lapideis fornicibus vincta: ſed inculta, tenebris, odore fœda, atque terribilis ejus facies. In eum locum poſtquam demiſſus Lentulus, vindices rerum capitalium, quibus præceptū erat, laqueo gulam fregêre. Ita ille patriciūs, ex gente clariſſuma Corneliorum, qui conſulare imperium

Romæ

Romæ habuerat, dignum moribus, factisque suis exitū vitæ invenit. De Cethego, Statilio Gabinio, Cepario eodem modo supplicium sumptum est.

Dum ea Romæ geruntur, Catilina ex omni copia, quam ipse adduxerat, & Mallius habuerat, duas legiones instituit; cohortes pro numero militum complet: dein, uti quisq; voluntarius, aut ex sociis in castra venerat, æqualiter distribuerat; ac brevi spatio legiones numero hominum expleverat: cum initio non amplius duobus millibus habuisset. Sed ex omni copia circiter pars quarta erat militaribus armis instructa: ceteri, uti quemque casus armaverat, sparos, aut lanceas, alii præacutas sudes portabant. Sed postquam Antonius cum exercitu adventabat, Catilina per montis iter facere; modo ad urbem, modo in Galliam versus castra movere, hostibus occasionem pugnandi non dare. Sperabat propediem magnas copias se habiturum, si Romæ socii incepta patravissent. Interea servitia repudiabat, cujus initio ad eum magnæ copiæ concurrebant, opibus conjurationis fretus; simul alienum suis rationibus videri, causam civium cum servis fugitivis communicasse. Sed, postquam in castra nuncius pervenit, Romæ conjurationem patefactam, de Lentulo, & Cethego, ceterisque, quos supra memoravi, supplicium sumptum: plerique, quos ad bellum spes rapinarum, aut novarum rerū studium illexerat, dilabuntur: reliquos Catilina per montis asperos magnis itineribus in agrum Pistoriensem abducit, eo consilio, uti per tramites occulte profugeret in Galliam. At Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno præcidebat ex difficultate rerum eadem illa existumans, quæ supra diximus, Catilinā agitare. Igitur, ubi iter ejus ex perfugis cognovit, castra propere movit, ac sub ipsis radicibus montium consedit, qua illi descensus erat in Galliam properanti. Neq; tamen Antonius longe aberat, utpote, qui magno exercitu locis æquioribus expeditos in fugā sequeretur. Sed Catilina, postquam vidit montibus, atq; copiis hostium

sese

ſeſe clauſum, in urbe res adverſas, neq; fugæ, neq; præſidii ullam ſpem; optumum factu ratus in tali re fortunam belli tentare, ſtatuit cum Antonio quam primum confligere. Itaque concione advocata, hujuſcemodi orationem habuit.

Comperium ego habeo, milites verba viris virtutem non addere, neque ex ignavo ſtrenuum, neque fortem ex timido exercitũ oratione imperatoris fieri. Quanta cujuſque animo audacia natura, aut moribus ineſt, tanta in bello patere ſolet. Quem neque gloria, neq; pericula excitant, nequicquam hortere: timor animi auribus officit. Sed ego vos, quo pauca monerem, advocavi; ſimul uti cauſam conſilii mei aperirem. Scitis equidem, milites, ſocordia, atq; ignavia Lentuli, quantam ipſi, nobiſque cladem attulerit; quoq; modo, dum ex urbe præſidia opperior, in Galliam proficiſci nequiverim. Nunc verò quo in loco res noſtræ ſint, juxta mecum omnes intelligitis. Exercitus hoſtium duo, unus ab urbe, alter à Gallia obſtant; diutius in his locis eſſe, ſi maxume animus ferat, frumenti atque aliarum rerum egeſtas prohibet. Quocumque ire placet, ferro iter aperiundum eſt. Quapropter vos moneo, uti forti, atq; parato animo ſitis; &, cum prælium inibitis, memineritis, vos divitias, decus, gloriam, præterea libertatem, atq; patriam in dextris veſtris portare. Si vincimus; omnia nobis tuta erunt: commeatus abunde, municipia, atque coloniæ patebunt: ſin metu ceſſerimus, eadem illa advorſa fient; neq; locus, neque amicus quiſquam teget, quem arma non texerint. Præterea, milites non eadẽ nobis, & illis neceſſitudo impendet. Nos pro patria, pro libertate, pro vita certamus: illis ſupervacaneũ eſt pro potentia paucorum pugnare, quo audacius aggredimini, memores priſtinæ virtutis. Licuit vobis cum ſumma turpitudine in exſilio ætatem agere: potuiſtis non nulli Romæ, amiſſis bonis, alienas opes expectare: quia illa fœda, atque intoleranda viris videbantur, hæc ſequi decreviſtis. Si hæc relinquere vultis audacia opus eſt. Nemo, niſi victor pace bellũ mutavit. Nam, in fuga, ſalutem ſperare, dum arma quis cor-

pus

pus tegitur, ab hostibus avertere; ea vero dementia est. Semper in prælio iis maxumum est periculum, qui maxume timent: audacia pro muro habetur. Cum vos considero, milites; & cum facta vestra æstumo: magna me spes victoriæ tenet. Animus, ætas, virtus vestra me hortantur; præterea necessitudo, quæ etiam timidos fortis facit: nam, multitudo hostium ne circumvenire queat, prohibent angustiæ loci. Quod si virtuti vestræ fortuna inviderit, cavete, ne inulti animam amittatis; neu capti potius, sicuti pecora, trucidemini, quam virorum more pugnantes, cruentam atque luctuosam victoriam hostibus relinquatis.

Hæc ubi dixit; paululum commoratus, signa canere jubet: atq; instructos ordines in locum æquum deducit: dein, remotis omnium equis, quo militibus, exæquato periculo, animus amplior esset, ipse pedes exercitum pro loco, atq; copiis instruit. Nam uti planities erat inter sinistros montis, & ab dextera rupes aspera, octo cohortes in fronte constituit; reliqua signa in subsidiis artius collocat. Ab his centuriones omnis & evocatos, præterea ex gregariis militibus optume quemq; armatum in primam aciem subducit. C. Mallium in dextra, Fæsulanum quemdam in sinistra parte curare jubet: ipse cum libertis, & calonibus propter aquilam adsistit; quã bello Cimbrico C. Marius in exercitu habuisse dicebatur. At ex altera parte C. Antonius, pedibus æger quod prælio adesse nequibat, M. Petreio legato exercitum permittit. Ille cohortes veteranas, quas tumulti causa conscripserat, in fronte, post eas ceterum exercitum in subsidiis locat. Ipse equo circumiens, unumquemq; nominans, appellat, hortatur, rogat, uti meminerint se contra latrones, inermes, pro patria, pro liberis, pro aris, atque focis suis cernere. Homo militaris, quod amplius annos triginta tribunus, aut præfectus, aut legatus, aut prætor cum magna gloria in exercitu fuerat, plerosq; ipsos, factaq; eorum fortia noverat; ea commemorando, militum animos accendebat. Sed, ubi, omnibus rebus exploratis, Petreius tuba signum

dat,

dat cohortes paulatim incedere jubet: idem facit hostium exercitus. Postquam eo ventum est, unde à ferentariis prœlium committi posset; maxumo clamore, infestis signis concurrunt; pila omittunt; gladiis res geritur. Veterani, pristinæ virtutis memores, cominus acriter instare, illi haud timidi resistunt: maxuma vi certatur. Interea Catilina cum expeditis in prima acie versari: laborantibus succurrere: integros pro sauciis accersere: omnia providere: multum ipse pugnare, sæpe hostem ferire: strenui militis, & boni imperatoris officia simul exsequebatur. Petreius, ubi videt Catilinam contra, ac ratus erat, magna vi tendere; cohortem prætoriam in medios hostis inducit; eosque perturbatos, atque alios alibi resistentes, interficit: deinde utrimque ex lateribus ceteros aggreditur. Mallius, & Fæsulanus in primis pugnantes cadunt. Postquam fusas copias, seque cum paucis relictum videt Catilina; memor generis, atque pristinæ dignitatis suæ, in confertissumos hostes incurrit, ibique pugnans confoditur. Sed, confecto prœlio, tum vero cerneres quanta audacia, quantaque animi vis fuisset in exercitu Catilinæ. Nam fere, quem quisque vivus pugnando locũ ceperat, eum, amissa anima, corpore tegebat. Pauci autẽ, quos medios cohors prætoria disjecerat paulo diversius, sed omnes tamen adversis vulneribus, conciderant. Catilina verò longe à suis inter hostium cadavera repertus est: paululum etiam spirans, ferociamque animi, quam habuerat vivus, in vultu retinens. Postremo, ex omni copia, neque in prœlio, neque in fuga quisquam civis ingenuus captus est. Ita cuncti suæ, hostiumque vitæ juxta pepercerant. Neque tamen exercitus populi R. lætam, aut incruentam victoriam adeptus erat. Nam strenuissumus quisque aut occiderat in prælio, aut graviter vulneratus discesserat. Multi autem, qui è castris visundi, aut spoliandi gratia processerant, volventes hostilia cadavera, amicum alii, pars hospitem, aut cognatum reperiebant.

ebant. Fuere item, qui inimicos suos cognoscerent. Ita varie per omnem exercitum lætitia, mæror, luctus, atque gaudia agitabantur.

C. SALUSTII CRISPI JUGURTHA, SEU BELLUM JUGURTHINUM.

FAlso queritur de natura sua genus humanum, quod imbecille, atque ævi brevis, forte potius, quam virtute, regatur. Nam contra reputando, neque majus aliud, neq; præstabilius invenias; magisq; naturæ industriam hominum, quàm vim, aut tempus deesse. Sed dux, atque imperator vitæ mortalium, animus est: qui ubi ad gloriã virtutis via grassatur, abunde pollens potensque, & clarus est, neque fortuna eget; quippe quæ probitatem, industriam, aliasque artis bonas neq; dare, neq; eripere cuiquam potest. Sin captus pravis cupidinibus, ad inertiã, & voluptates corporis pessum datus est pernicioſa lubidine paulisper usus: ubi per socordiam vires, tempus, ingenium defluxere, naturæ infirmitas accusatur: suam quique culpam actores ad negotia transferunt. Quod si homnibus bonarum rerum tanta cura esset, quanto studio aliena, ac nihil profutura, multum etiam periculosa petunt: neque regerentur magis, quam regerent casus; & eò magnitudinis procederent, ubi pro mortalibus, gloria æterni fierent. Nam uti genus hominum compositum ex corpore, & anima est ita res cunctæ, studiaque omnia nostra, corporis alia, alia animi naturã sequuntur. Igitur præclara facies,

facies, magnæ divitiæ, ad hoc vis corporis, & alia omnia hujuſcemodi brevi dilabuntur; at ingenii egregia facinora, ſicuti anima, immortalia ſunt: poſtremo, corporis & fortunæ bonorum, uti initium, ſic finis eſt; omniaque orta occidunt, & aucta ſeneſcunt: animus incorruptus, æternus, rector humani generis, agit atque habet cuncta, neque ipſe habetur. Quo magis pravitas eorum admiranda eſt, qui, dediti corporis gaudiis, per luxum atque ignaviam ætatem agunt: ceterum ingenium, quo neque melius, neque amplius aliud in natura mortalium eſt, inculta atq; ſocordia torpeſcere ſinunt; cum præſertim tam multæ, variæq; ſint artes animi, quibus ſumma claritudo paratur. Verum ex his magiſtratus, & imperia, poſtremo, omnis cura rerumpublicarum, minume mihi hac tempeſtate cupiunda videntur: quoniam neque virtuti honos datur; neque illi, quibus per fraudem jus fuit, tuti, aut eo magis honeſti ſunt. Nam, vi quidem regere patriam, aut parentes, quamquam & poſſis, & delicta corrigas; tamen importunum eſt: cum præſertim omnes rerum mutationes cædem, fugam, aliaque hoſtilia portendant: fruſtra autem niti, neq; aliud, ſe fatigando, niſi odium quærere, extremæ dementiæ eſt: niſi forte quem inhoneſta & pernicioſa lubido tenet, potentiæ paucorum decus atq; libertatem ſuam gratificari. Ceterum ex aliis negotiis, quæ ingenio exercentur, in primis magno uſui eſt memoria rerum geſtarum: cujus de virtute quia multi dixere, prætereundum puto: ſimul, ne per inſolentiam quis exiſtumet memet ſtudium meum laudando extollere. Atque egò credo fore, qui, quia decrevi procul à repub. ætatem agere, tanto tamque utili labori meo nomen inertiæ imponant: certe, quibus maxuma induſtria videtur, ſalutare plebem, & conviviis gratiam quærere. Qui ſi reputaverint, & quibus ego temporibus magiſtratum adeptus ſum; & quales viri idem aſſequi nequiverint; & poſtea, quæ genera hominum in ſenatum pervenerint: profecto exiſtumabunt, me

me magis merito, quàm ignavia, judicium animi mei mutaviſſe; majuſq; commodum ex otio meo, quam ex aliorum negotiis, reip. venturum. Nam ſæpe audivi, Q. Maxumum, P. Scipionem, præterea civitatis noſtræ præclaros viros ſolitos ita dicere; cum majorum imagines intuerentur, vehementiſſume ſibi animum ad virtutem accendi: ſcilicet non ceram illam, neque figuram tantam vim in ſeſe habere; ſed memoria rerum geſtarum eam flammam egregiis viris in pectore creſcere, neque prius ſedari, quàm virtus eorum famam atque gloriam adæquaverit. At contra, quis eſt omnium his moribus, quin divitiis, & ſumptibus, non probitate, neque induſtria, cum majoribus ſuis contendat? etiam homines novi, qui antea per virtutem ſoliti erant nobilitatem antevenire, furtim, & per latrocinia potius, quàm bonis artibus, ad imperia & honores nituntur. Proinde quaſi prætura, & conſulatus, atque alia omnia hujuſcemodi per ſe ipſa clara, & magnifica ſint, ac non perinde habeantur, ut eorum, qui ea ſuſtinent, virtus eſt. Verum ego liberius, altiuſque proceſſi, dum me civitatis morum piget, tædetque: nunc ad incœptum redeo.

Bellum ſcripturus ſum, quod populus R. cum Jugurtha rege Numidarum geſſit: primum, quia magnum & atrox, variaque victoria fuit: dein, quia tum primum ſuperbiæ nobilitatis obviam itum eſt: quæ contentio divina & humana cuncta permiſcuit, eoque vecordiæ proceſſit; uti ſtudiis civilibus bellum, atque vaſtitas Italiæ finem faceret. Sed prius quam hujuſcemodi rei initium expedio, pauca ſupra repetam; quo, ad cognoſcendum, omnia illuſtria magis, magiſq; in aperto ſint. Bello Punico ſecundo, quo dux Carthaginienſium Hannibal, poſt magnitudinem nominis Romani, Italiæ opes maxume attriverat; Maſiniſſa rex Numidarum, in amicitiam receptus à P. Scipione, cui poſtea Africano cognomen ex virtute fuit, multa & præclara rei militaris facinora fecerat: ob quæ, victis Carthaginienſibus, &

capto

capto Syphace, cujus in Africa magnum, atq; late imperium valuit, populus R. quaſcunque urbis & agros manu ceperat, regi dono dedit. Igitur amicitia Maſiniſſæ bona atq; honeſta nobis permanſit: ſed imperii, vitæq; ejus, finis idem fuit. Dein Micipſa filius regnum ſolus obtinuit, Maſtanabale, & Guluſſa fratribus morbo abſumptis. Is Atherbalem, & Hiempſalem ex ſeſe genuit; Jugurthamque filium Maſtanabalis fratris, quem Maſiniſſa, quod ortus ex concubina erat, privatum reliquerat, eodem cultu, quo liberos ſuos, domi habuit. Qui, ubi primum adolevit, pollens viribus, decora facie, ſed multo maxume ingenio validus, non ſe luxu, neque inertiæ corrumpendum dedit; ſed, uti mos gentis illius eſt, equitare, jaculari, curſu cum æqualibus certare; &, cum omnis gloria anteiret, omnibus tamen carus eſſe: ad hoc, pleraque tempora in venando agere; leonem atque alias feras primus, aut in primis ferire; plurimum facere, & minumum ipſe de ſe loqui. Quibus rebus Micipſa tametſi initio lætus fuerat, exiſtumans virtutem Jugurthæ regno ſuo gloriæ fore: tamen poſtquam hominem adoleſcentē, exacta ætate ſua, & parvis liberis, magis magiſque creſcere intelligit, vehementer eo negotio permotus, multa cum animo ſuo volvebat. Terrebat eum natura mortalium avida imperii, & præceps ad explendam animi cupidinem; præterea, opportunitas ſuæ liberorumque ætatis, quæ etiam mediocres viros ſpe prædæ tranſvorſos agit: ad hoc, ſtudia Numidarum in Jugurtham accenſa; ex quibus, ſi talem virum dolis interfeciſſet, ne qua ſeditio, aut bellum oriretur, anxius erat. His difficultatibus circumventus ubi videt, neque per vim, neque inſidiis opprimi poſſe hominem tam acceptum popularibus, quod erat Jugurtha manu promptus, & appetens gloriæ militaris, ſtatuit eum objectare periculis, & eo modo fortunam tentare. Igitur bello Numantino Micipſa, cum populo R. equitum atque peditum auxilia mitteret; ſperans vel oſtentando virtutem

virtutem, vel hostium sævitia facile eum occasurum, præfecit Numidis, quos in Hispaniam mittebat: sed ea res longe aliter, ac ratus erat, evenit. Nam Jugurtha ut erat impigro atque acri ingenio ubi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis imperator erat, & morem hostium cognovit; multo labore, multaque cura, præterea modestissumè parendo, & sæpe obvium eundo periculis, in tantam claritudinem brevi pervenerat, uti nostris vehementer charus, Numantinis maxumo terrori esset. Ac sane, quod difficillumum in primis est, & prælio strenuus erat, & bonus consilio: quorum alterum ex providentia timorem, alterum ex audacia temeritatem adferre plerumq; solet. Igitur imperator omnis fere res asperas per Jugurtham agere, in amicis habere, magis magisq; eum indies amplecti: quippe cujus neque consilium, neque inceptum ullum frustra erat. Huc accedebat munificentia animi, & ingenii solertia: quibus rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitia conjunxerat. Ea tempestate in exercitu nostro fuere complures novi, atque nobiles, quibus divitiæ bono honestoque potiores erant. factiosi, domi potentes, apud socios clari magis, quàm honesti; qui Jugurthæ non mediocrem animum pollicitando accendebant, si Micipsa rex occidisset, fore uti solus imperio Numidiæ potiretur: in ipso maxumam virtutem, Romæ omnia venalia esse. Sed postquam Numantia deleta, P. Scipio dimittere auxilia, & ipse revorti domum decrevit: donatum, atq; laudatum magnificè pro concione Jugurtham in prætorium adduxit ibique secreto monuit, uti potius publice, quàm privatim, amicitiam populi R. coleret: neu quibus largiri insuesceret, periculose à paucis emi, quod multorum esset: si permanere vellet in suis artibus, ultro illi & gloriam, & regnum venturum: sin properantius pergeret, suamet ipsum pecunia præcipitem casurum. Sic locutus, cum litteris eum, quas Micipsæ redderet, dimisit: earum sententia hæc erat. *Jugurthæ tui bello Numantino longe maxuma*

maxuma virtus fuit: quam rem tibi certe scio gaudio esse: nobis ob merita sua charus est: ut idem S. P. Q. R. sit, summa ope nitemur. Tibi quidem pro nostra amicitia gratulor: en habes virum dignum te, atque avo suo Masinissa. Igitur rex, ubi ea quæ fama acceperat, ex litteris imperatoris ita esse cognovit, cum virtute, tum gratia viri permotus, flexit animum suum; & Jugurtham beneficiis vincere aggressus est, statimque eum adoptavit, & testamento pariter cum filiis hæredem instituit. Sed ipse paucos post annos, morbo, atque ætate confectus, cum sibi finem vitæ adesse intelligeret, coram amicis, & cognatis, itemque Atherbale, & Hiempsale filiis, dicitur hujuscemodi verba cum jugurtha habuisse.

Parvum ego te, Jugurtha, amisso patre, sine spe, sine opibus, in meum regnum accepi, existumans non minus me tibi, quàm si genuissem, ob beneficia charum fore: neque ea res falsum me habuit. Nam ut alia magna, & egregia tua omittam, novissume rediens Numantia, meque regnumque meum gloria honavisti; tuaque virtute nobis Romanos ex amicis amicissumos fecisti: in Hispania nomen familiæ renovatum est; postremo, quod difficillumum inter mortalis est, gloria invidiam vicisti. Nunc, quoniam mihi natura finem vitæ facit, per hanc dextram, per regni fidem moneo, obtestorque, uti hos, qui tibi genere propinqui, beneficio meo fratres sunt, charos habeas; neu malis alienos adjungere, quam sanguine conjunctos retinere. Non exercitus, neque thesauri, præsidia regni sunt, verum amici; quos neq; armis cogere, neq; auro parare queas: officio & fide pariuntur. Quis autem amicior, quàm frater fratri? aut quem alienum fidum invenies, si tuis hostis fueris? Equidem ego regnum vobis trado firmum, si boni eritis; si mali, imbecillum. Nam concordia res parvæ crescunt, discordia maxumæ dilabuntur. Ceterum ante hos te, Jugurtha, quia ætate, & sapientia prior es, ne aliter quid eveniat, providere, decet. Nam in omni certamine, qui opulentior est, etiam si accipit injuriâ, tamen

tamen, qui plus poteſt, facere videtur. Vos autem, Atherbal, & Hiempſal, colite, obſervate talem hunc virum: imitamini virtutem, & enitimini, ne ego meliores liberos ſumſiſſe videar, quam genuiſſe.

Ad ea Jugurtha, tametſi regem ficta locutum intelligebat, & ipſe longe aliter animo agitabat; tamen pro tempore benigne reſpondet. Micipſa paucis poſt diebus moritur. Poſtquam illi more regio juſta magnifice fecerant, reguli in unum convenerunt, ut inter ſe de negotiis cunctis diſceptarent. Sed Hiempſal, qui minumus ex illis erat, natura ferox, etiam antea ignobilitatem Jugurthæ, quia materno genere impar erat, deſpiciens, dextera Atherbalem adſedit; ne medius ex tribus, quod & apud Numidas honori ducitur, Jugurtha foret. Dein tamen, ut ætati concederet, fatigatus à fratre, vix in partem alteram tranſductus eſt. Ibi cum multa de adminiſtrando imperio diſſererent, Jugurtha inter alias res jacit, oportere quinquennii conſulta, & decreta omnia reſcindi. Nam per ea tempora confectum annis Micipſam parum animo valuiſſe. Tum idem Hiempſal placere ſibi reſpondit: nam ipſum illum tribus his proxumis annis adoptione in regnum perveniſſe. Quod verbum in pectus Jugurthæ altius, quam quiſquam ratus, deſcendit. Itaque ex eo tempore ira & metu anxius, moliri, parare, atque ea modo in animo habere, quibus Hiempſal per dolum caperetur. Quæ ubi tardius procedunt, neq; lenitur animus ferox: ſtatuit quovis modo inceptum perficere. Primo conventu, quem ab regulis factum ſupra memoravi, propter diſſenſionem placuerat dividi theſauros, finiſque imperii ſingulis conſtitui. Itaque ad utramque rem tempus decernitur, ſed maturius ad pecuniam diſtribuendam. Reguli interea in loca propinqua theſauris alius alio conceſſere. Sed Hiempſal in oppido Thirmida forte ejus utebatur domo, qui proxumus lictor Jugurthæ, carus acceptuſque ei ſemper fuerat: quem ille caſu miniſtrum oblatum promiſſis

promiſſis onerat, impellitque, uti tanquam ſuam domum viſens eat: portarum claves adulterinas paret; nam veræ ad Hiempſalem referebantur: ceterum, ubi res poſtularet, ſe ipſum cum magna venturum manu. Numida mandata brevi conficit: atque, uti doctus erat, noctu Jugurthæ milites introducit. Qui poſtquam in ædes irrupere; diverſi regem quærere; dormientis alios, alios occurſantis interficere: ſcrutari loca abdita; clauſa effringere: ſtrepitu & tumultu omnia miſcere: cum interim Hiempſal reperitur, occultans ſe tugurio mulieris ancillæ, quo initio pavidus, & ignarus loci profugerat. Numidæ caput ejus, uti juſſi erant, ad Jugurtham referunt. Ceterum fama tanti facinoris per omnem Africam brevi divulgatur: Atherbalem, omniſque, qui ſub Micipſæ imperio fuerant, metus invadit. In duas partis diſcedunt Numidæ: plures Atherbalem ſequuntur, ſed illum alterum bello meliores Igitur Jugurtha quam maximas poteſt copias armat: urbis partim vi, alias voluntate imperio ſuo adjungit: omni Numidiæ imperare parat. Atherbal, tametſi Romam legatos miſerat, qui ſenatum docerent de cæde fratris, & fortunis ſuis: tamen fretus multitudine militum, parabat armis contendere. Sed ubi res ad certamen venit, victus ex prœlio profugit in provinciam, ac dehinc Romam contendit. Tum Jugurtha patratis conſiliis, poſtquam omni Numidia potiebatur, in otio facinus ſuum cum animo reputans, timere populum R. neque advorſus iram ejus uſquam, niſi in avaritia nobilitatis, & pecunia ſua ſpem habere. Itaque, paucis diebus, cum auro argentoque multo legatos Romam mittit: quis præcipit, uti primum veteres amicos muneribus expleant: dein novos acquirant: poſtremo, quemcumque poſſint largiundo parare, ne cunctentur. Sed ubi Romam legati venere, & ex præcepto regis hoſpitibus, aliiſque, quorum ea tempeſtate in ſenatu auctoritas pollebat, magna munera miſere: tanta

commutatio incessit, ut ex maxuma invidia in gratiam & favorem nobilitatis Jugurtha veniret. quorum pars spe, alii præmio inducti singulos, ex senatu ambiundo nitebantur, ne gravius in eum consuleretur. Igitur, ubi legati satis confidunt, die constituto senatus utrisque datur. Tum Atherbalem hoc modo locutum accepimus.

P. C. Micipsa pater meus moriens mihi præcepit, uti regni Numidiæ taniummodo procurationem existumarem meam; ceterum jus, & imperium penes vos esse: simul eniterer domi militiæque quam maxumo usui esse populo Rom. vos mihi cognatorum, vos in locum affinium ducerem: si ea feciſſem, in vestra amicitia exercitum, divitias, munimenta regni me habiturum. Quæ præcepta patris mei cum agitaram; Jugurtha, homo omnium, quos terra sustinet, sceleratissimus, contempto imperio vestro, Masinissæ me nepotem, utique ab stirpe socium atque amicum populi R. regno fortunisque omnibus expulit. Atque ego, P. C. quoniam eo miseriarum venturus eram, vellem, potius ob mea, quam ob majorum meorum beneficia posse me à vobis auxilium petere, ac maxuma deberi mihi beneficia à populo R. quibus non egerem; secundùm ea, si desideranda erant, uti debitis uterer. Sed quoniam parum tuta per se ipsa probitas est, neque mihi in manu fuit, Jugurtha qualis foret: ad vos confugi P. C. quibus quod mihi miserrumum est, cogor prius oneri, quam usui esse. Ceteri reges, aut bello victi in amicitiam à vobis recepti sunt, aut in suis dubiis rebus societatem vestram appetiverunt. Familia nostra cum populo R. bello Carthaginiensi amicitiam instituit, quo tempore magis fides ejus quam fortuna petenda erat. Quorum progeniem vos P. C. nolite pati me nepotem Masinissæ frustra à vobis auxilium petere. Si ad impetrandum nihil causæ haberem, præter miserandam fortunam; quod paulo ante rex genere, fama, atque copiis potens, nunc deformatus ærumnis, inops, alienas opes expecto: tamen erat majestatis populi R. prohibere injuriam;

injuriam; neque pati cujusquam regnum per scelus crescere. Verum ego iis finibus ejectus sum, quos majoribus meis populus Rom. dedit: unde pater, & avus meus una vobiscum expulere Syphacem, & Carthaginienses. Vestra beneficia mihi erepta sunt, P. C. vos in mea injuria despecti estis. Eheu me miserum! huccine, Micipsa pater, beneficia tua evasere, uti quem tu parem cum liberis tuis, regnique participem fecisti, is potissimum stirpis tuæ exstinctor sit? numquamne ergo familia nostra quieta erit? semper ne in sanguine, ferro, fuga versabimur? Dum Carthaginienses incolumes fuere, jure omnia sæva patiebamur. Hostis ab latere: vos amici procul: spes omnis in armis erat. Postquam illa pestis ex Africa ejecta est, læti pacem agitabamus: quippe, quis hostis nullus erat, nisi forte quem vos jussissetis. Ecce autem ex improviso Jugurtha, intoleranda audacia, scelere, atque superbia sese efferens, fratre meo, atque eodem propinquo suo interfecto, primum regnum ejus sceleris sui prædam fecit: post, ubi me iisdem dolis nequit capere, nihil minus, quam vim aut bellum exspectantem, in imperio vestro, sicuti videris, extorrem patria, domo, inopem & coopertum miseriis effecit, ut ubivis tutius, quam in meo regno essem. Ego sic existumabam, P. C. uti prædicantem audiveram patrem meum; qui vestram amicitiam diligenter colerent, eos multum laborem suscipere, ceterum ex omnibus maxume tutos esse. Quod in familia nostra fuit, præstitit, ut in omnibus bellis adesset vobis: nos uti per otium tuti simus, in manu vestra est, P. C. Pater nos duos fratres reliquit: tertium Jugurtham beneficiis suis ratus est nobis conjunctum fore. Alter eorum necatus: alter ipse ego manus impias vix effugi. Quid agam? aut quo potissimum infelix accedam? generis præsidia omnia exstincta sunt: pater, uti necesse erat, naturæ concessit: fratri, quem minume decuit, propinquus per scelus vitam eripuit: affinis, amicos, propinquos ceteros meos, alium alia clades oppressit: capti ab

Jugurtha, pars in crucem acti, pars bestiis objecti sunt: pauci, quibus relicta est anima, clausi in tenebris cum mœrore & luctu, morte graviorem vitam exigunt. Si omnia, quæ aut amisi, aut ex necessariis adversa facta sunt, incolumia manerent: tamen, si quid ex improviso mali accidisset, vos implorarem, P. C. quibus pro magnitudine imperii, jus & injurias omnis, curæ esse decet. Nunc vero exsul patria, domo solus, atque omnium honestarum rerum egens, quos accedam, aut quos appellem? nationesne, an reges, qui omnes familiæ nostræ ob vestram amicitiam infesti sunt? an quoquam mihi adire licet, ubi non majorum meorum hostilia monumenta plurima sint? an quisquam nostri misereri potest, qui aliquando vobis hostis fuit? Postremo, Masinissa nos ita instituit, P. C. ne quem coleremus, nisi populum R. ne societates, ne fœdera nova acciperemus: abunde magna præsidia nobis in vestra amicitia fore: si huic imperio fortuna maturetur, una occidendum nobis esse. Virtute, ac diis volentibus, magni estis & opulenti: omnia secunda, & obedientia sunt: quo facilius sociorum injurias curare licet. Tantum illud vereor, ne quos privata amicitia Jugurthæ, parum cognita, transvorsos agat: quos ego audio maxima ope niti, ambire, fatigare vos singulos, ne quid de absente, incognita causa, statuatis: fingere me verba, & fugam simulare, cui licuerit in regno manere. Quod utinam illum, cujus impio facinore in hos miserias projectus sum, eadem hæc simulantem videam: & aliquando aut apud vos, aut apud deos immortales rerum humanarum cura oriatur: ut ille, qui nunc sceleribus suis ferox atque præclarus est, omnibus malis excruciatus impietatis in parentem nostrum, fratris mei necis, mearumque miseriarum gravis pœnas reddat. Jam jam frater animo meo carissime, quamquam tibi immaturo, &, unde minime decuit, vita erepta est, tamen lætandum magis, quam dolendum puto casum tuum. Non enim regnum, sed fugam, exilium, egestatem, & hos omnis, quæ me premunt

premunt, ærumnas cum anima simul amisisti: at ego infelix in tanta mala præcipitatus, pulsus ex patrio regno, rerum humanarum spectaculum præbeo: incertus quid agam, tuas ne injurias persequar, ipse auxilii egens, an regno consulam, cujus vitæ, necisque potestas ex opibus alienis pendet. Utinam, emori, fortunis meis honestius exitus esset: ne vivere contemptus viderer, si defessus malis injuriæ concessissem. Nunc quoniam neque vivere lubet, neque mori licet sine dedecore, P. C. per vos, per liberos, atque parentes vestros, per majestatem populi R. subvenite misero mihi: ite obviam injuriæ: nolite pati regnum Numidiæ, quod vestrum est, per scelus, & sanguinem familiæ nostræ labescere.

Postquam rex finem loquendi fecit, legati Jugurthæ largitione magis, quàm causa freti, paucis respondent: Hiempsalem, ob sævitiam suam, ab Numidis interfectum: Atherbalem ultro bellum inferentem, postquam superatus sit, queri, quod injuriam facere nequisset: Jugurtham ab senatu petere, ne se alium putarent, ac Numantiæ cognitus esset; neu verba inimici ante facta sua ponderet. Deinde utrique curia egrediuntur. Senatus statim consulitur: fautores legatorum, præterea magna pars gratia depravata, Atherbalis dicta contemnere; Jugurthæ virtutem laudibus extollere; gratia, voce, denique omnibus modis pro alieno scelere, & flagitio, sua quasi pro gloria, nitebantur: at contra pauci, quibus bonum & æquum divitiis carius erat, subveniendum Atherbali, & Hiempsalis mortem severe vindicandam censebant: sed ex omnibus maxime Æmilius Scaurus, homo nobilis, impiger, factiosus, avidus potentiæ, honoris, divitiarum; ceterum vitia sua callide occultans. Is postquam videt regis largitionem famosam, impudentemque, veritus, quod in tali re solet, ne polluta licentia invidiam accenderet, animum à consueta lubidine continuit. Vicit tamen in senatu pars illa, quæ vero pretium aut gratiam anteferebat. Decretum fit, uti decem legati

gati regnum, quod Micipsa obtinuerat, inter Jugurtham, & Atherbalem dividerent: cujus legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus, & tum in senatu potens, quia consul, C. Graccho & M. Fulvio interfectis, accerrume vindictam nobilitatis in plebem exercuerat. Eum Jugurtha, tametsi Romæ in amicis habuerat, tamen curatissume recepit: dando, & pollicendo multa, perfecit, uti fama, fide, postremo omnibus suis rebus commodum regis anteferret: reliquos legatos eâdem viâ aggressus, plerosque capit: paucis carior fides, quam pecunia fuit. In divisione, quæ pars Numidiæ Mauritaniam attingit, agro virisque opulentior, Jugurthæ traditur: illam alteram, specie, quam usu, potiorem, quæ portuosior, & ædificiis magis exornata erat, Atherbal possedit. Res postulare videtur Africæ situm paucis exponere, & eas gentis, quibuscum nobis bellum aut amicitia fuit, attingere. Sed quæ loca, & nationes ob calorem, aut asperitatem, item solitudines minus frequentata sunt, de iis haud facile compertum narraverim: cetera quàm pauciſſumis absolvam.

In divisione orbis terræ plerique in parte tertia Africam posuere: pauci, tantummodo Asiam, & Europam esse; sed Africam in Europa: ea finis habet ab occidente, fretum nostri maris, & Oceani: ab ortu solis declivem latitudinem: quem locum Catabathmon incolæ appellant. Mare sævum, importuosum: ager frugum fertilis, bonus pecori, arbori infecundus: cœlo, terraque penuria aquarum: genus hominum salubri corpore, velox, patiens laborum: plerosque senectus dissolvit, nisi qui ferro, aut à bestiis interiere. Nam morbus haud sæpe quemquam superat: ad hoc, malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam habuerint, quique postea acceſſerint, aut quo modo inter se permixti sint: quamquam ab ea fama, quæ plerosque obtinet, diversum est: tamen, ut ex libris Punicis, qui regis

gis Hiempsalis dicebantur, interpretatum nobis est; utique rem sese habere cultores ejus terræ putant: quam pauciſſimis dicam. Ceterum fides ejus rei penes auctores erit. Africam initio habuere Getuli, & Libyes, asperi, incultique; quis cibus erat caro ferina, atque humi pabulum, uti pecoribus. Hi neque moribus, neque lege, aut imperio cujusquam regebantur: vagi, palantes, quas nox coegerat, sedes habebant. Sed postquam in Hispania Hercules, sicut Afri putant, interiit, exercitus ejus compositus ex gentibus variis, amisso duce, ac passim multis sibi quisque imperium petentibus, brevi dilabitur. Ex eo numero Medi, Persæ, & Armenii, navibus in Africam transvecti, proximos nostro mari locos occupavere. Sed Persæ intra Oceanum magis: hique alveos navium inversos pro tuguriis habuere: quia neque materia in agris, neque ab Hispanis emundi, aut mutandi copia erat: mare magnum, & ignara lingua commercia prohibebant. Hi paulatim per connubia Getulos secum miscuere: & quia sæpe tentantes agros, alia, deinde alia loca petiverant, semet ipsi Numidas appellavere. Ceterum adhuc ædificia Numidarum agrestium, quæ mapalia illi vocant, oblonga, incurvis lateribus tecta, quasi navium carinæ sunt. Medis autem, & Armeniis accessere Libyes. Nam hi propius mare Africum agitabant: Getuli sub sole magis, haud procul ab ardoribus: hique mature oppida habuere. Nam, freto divisi ab Hispania mutare res inter se instituerant: nomen eorum paulatim Libyes corrupere, barbara lingua Mauros pro medis appellantes. Sed res Persarum brevi adolevit: ac postea Nomo Numidæ, propter multitudinem, à parentibus digressi, possedere ea loca, quæ proxuma Carthaginem Numidia appellatur. Deinde, utrique alteris freti, finitimos armis, aut metu sub imperium suum coegere; nomen gloriamque sibi addidere; magis hi, qui ad nostrum mare processerant: quia Libyes, quam Getuli, minus bellicosi:

licosi: denique Africæ pars inferior pleraque ab Numidis possessa est: victi omnes in gentem nomenque imperantium concessere. Postea Phœnices, alii multitudinis domi minuendæ gratia, pars imperii cupidine solicitata plebe, & aliis novarum rerum avidis, Hipponem, Adrimetum, Leptim, aliasque urbis in ora maritima condidere: eæque brevi multum auctæ, pars originibus suis præsidio, aliæ decori fuere. Nam de Carthagine silere melius puto, quam parum dicere: quoniam alio properare tempus monet. Igitur ad Catabathmon, qui locus Ægyptum ab Africa dividit, secundo mari prima Cyrene est, colonia Thereon: ac deinceps duæ Syrtes, interque eas Leptis: deinde Philenon aræ: quem locum Ægyptum versus finem imperii habuere Carthaginienses: post aliæ Punicæ urbes. Cetera loca usque ad Mauritaniam Numidæ tenent: proxime Hispaniam Mauri sunt. super Numidam Gætulos accepimus, partim in tuguriis, alios incultius vagos agitare: post eos Æthiopas esse: dein loca exulia solis ardoribus. Igitur bello Jugurthino pleraque ex Punicis oppida, & finis Carthaginiensium, quos no issime habuerant, populus R. per magistratus administrabat: Gætulorum magna pars, & Numidæ ad flumen usque Mulucham sub Jugurtha erant: Mauris omnibus rex Bocchus imperitabat, præter nomen, cetera ignarus populi R. itemque nobis neque bello, neque pace antea cognitus. De Africa, & ejus incolis, ad necessitudinem rei satis dictum.

Postquam, diviso regno, legati Africa decessere; & Jugurtha contra timore animi præmia scelleris adeptum sese videt; certum ratus, quod ex amicis apud Numantium acceperat, omnia Romæ venalia esse; simul & illorum pollicitationibus accensus, quas paulo ante muneribus expleverat, in regnum Atherbalis animum intendit, ipse acer, bellicosus: at is, quem petebat, quietus, imbellis, placido ingenio, opportunus injuriæ, metuens magis,

magis, quam metuendus. Igitur ex improviso finis ejus cum magna manu invadit: multos mortalis cum pecore, atque alia præda capit: ædificia incendit: pleraq; hostiliter loca cum equitatu accedit. Deinde cum omni multitudine in regnum suum convertit, existumans dolore permotum Atherbalem injurias suas manu vindicaturum, eamque rem belli causam fore. At ille, quod neque se parem armis existimabat, & amicitia populi R. magis, quam Numidis, fretus erat; legatos ad Jugurtham de injuriis questum misit: qui tametsi contumeliosa dicta retulerant, prius tamen omnia pati decrevit, quam bellum sumere: quia tentatum antea secus cesserat. Neque eo magis cupido Jugurthæ minuebatur: quippe qui totum ejus regnum animo jam invaserat. Itaque non, ut antea, cum præditoria manu, sed magno exercitu comparato, bellum gerere cœpit, & aperte totius Numidiæ imperium petere. Ceterum, qua pergebat, urbis, agros vastare, prædas agere; suis animum, hostibus terrorem augere. Atherbal ubi intelligit eo processum, uti regnum aut relinquendum esset, aut armis retinendum, necessario copias parat, & Jugurthæ obvius procedit. Interim haud longe à mari prope Cirtam oppidum utriusque consedit exercitus: & quia diei extremum erat, prælium non incœptum; sed ubi plerumque noctis processit, obscuro etiam tum lumine, milites Jugurthini, signo dato, castra hostium invadunt; semisomnos partim, alios arma sumentes fugant, funduntque: Atherbal cum paucis equitibus Cirtam profugit: &, ni multitudo togatorum fuisset, qui Numidas insequentes mœnibus prohibuit, uno die inter duos reges cœptum, atque patratum foret bellum. Igitur Jugurtha oppidum circumsedit: vineis, turribusque, & machinis omnium generum expugnare aggreditur: maxume festinans tempus legatorum antecapere, quos ante prælium factum Romam ab Atherbale missos audiverat. Sed post-

quam senatus de bello eorum accepit, tres adolescentes in Africam legantur, qui ambos reges adeant; S. P. Q. R. verbis nuncient, velle, & censere eos ab armis discedere: ita seque, illiusque dignum esse. Legati in Africam maturantes veniunt; eo magis, quod Romæ, dum proficisci parant, de prælio facto, & oppugnatione Cirtæ audiebatur. sed is rumor clemens erat. Quorum Jugurtha accepta oratione respondit, sibi neque majus quidquam, neque carius auctoritate senatus esse: ab adolescentia sua ita se enisum, ut ab optimo quoque probaretur: virtute, non malitia, P. Scipioni, summo viro placuisse: ob easdem artis à Micipsa, non pænuria liberorum, in regnum adoptatum esse: ceterum, quo plura bene, atque strenue fecisset, eo animum suum injuriam minus tolerare: Atherbalem dolis vitæ suæ insidiatum: quod ubi comperisset, sceleri obviam isse: populum R. neque recte, neque pro bono facturum, si ab jure gentium se prohibuerit: postremo, de omnibus rebus legatos Romam brevi missurum: ita utriq; digrediuntur. Atherbalis appellandi copia non fuit. Jugurtha ubi eos Africa decessisse ratus est, neque propter loci naturam Cirtam armis expugnare potest: vallo, atque fossa mœnia circumdat: turris exstrui, easque præsidiis firmat: præterea dies, noctesque, aut per vim, aut dolis tentare: defensoribus mœnium præmia modo, modo formidinem ostentare: suos hortando ad virtutem arrigere: prorsus intentus cuncta parare. Atherbal ubi intellegit omnis fortunas suas in extremo sitas, hostem infestum, auxilii spem nullam, pænuria rerum necessarium bellum trahi non posse; ex iis, qui una Cirtam profugerant, duos maxume impigros delegit: eos, multa pollicendo, ac miserando casum suum, confirmat, uti pavs hostium munitiones noctu ad proximum mare, dein Romam pergerent. Numidæ paucis diebus, jussa efficiunt: literæ Atherbalis in senatu recitatæ, quarum sententia hæc fuit.

I. Non,

Non mea culpa sæpe ad vos oratum mitto, P. C. sed vis Jugurthæ subiget: quem tanta lubido me extinguendi invasit, uti neque vos, neque deos immortalis in animo habeat; sanguinem meum, quam omnia, malit. Itaque quintum jam mensem socius & amicus populi R. armis obsessus teneor: neque mihi Micipsæ patris mea beneficia, neque vestra decreta auxiliantur: ferro, an fame acrius urgear, incertus sum. Plura de Jugurtha scribere dehortatur me fortuna mea: etiam antea expertus sum, parum fidei miseris esse. Nisi tamen intelligo illum, supra quam ego sum, petere, neque simul amicitiam vestram, & regnum meum sperare: utrum gravius existimet, nemini occultum est. Nam initio occidit Hiempsalem fratrem meum: dein patrio regno me expulit. Quæ sane fuerim nostræ injuriæ, nihil ad vos. Verum nunc regnum vestrum armis tenet: me, quem vos imperatorem Numidis posuistis, clausum tenet atque obsidet: legatorum verba quanti fecerit, periscula mea declarant. Quid est reliquum, nisi vis vestra, quò moveri possit? nam ego quidem vellem, & hæc quæ scribo, & illa quæ antea in senatu questus sum, vana forent potius, quam miseriæ meæ fidem verbis faceret. Sed quoniam eo natus sum, uti Jugurthæ scelerum ostentui essem: non jam mortem; neque ærumnas, tantummodo inimici imperium, & cruciatus corporis deprecor. Regno Numidiæ, quod vestrum est, uti libet consulite: me ex manibus impiis eripite, per majestatem imperii, per amicitiæ fidem; si ulla apud vos memoria remanet avi mei Masinissæ.

His litteris recitatis, fuere qui exercitum in Africam mittendum censerent, & quam primum Atherbali subveniendum: de Jugurtha interim uti consuleretur, quoniam legatis non paruisset. Sed ab iisdem illis regis fautoribus summa ope enisum, ne tale decretum fieret. Ita bonum publicum, ut in plerisque negotiis solet, privata gratia devictum. Legantur tamen in Africam majores natu nobiles, amplis honoribus usi: in quis fuit M. Scaurus

Scaurus, de quo supra memoravimus, consularis, & tum senatus princeps. Hi, quod in invidia res erat, simul & à Numidis obsecrati, triduo navim ascendere: dein brevi Uticam adpulsi, literas ad Jugurtham mittunt, quam ocissime ad provinciam accedat; se ad eum ab senatu missos. Ille, ubi accepit homines claros, quorum auctoritatem Romæ pollere audiverat, contra inceptum suum venisse: primo commotus metu, atque lubidine, divorsus agitabatur. Timebat iram senatus, ni paruisset legatis: porrò animus cupidine cæcus ad inceptum scelus rapiebat. Vicit tamen in avido ingenio pravum consilium. Igitur, exercitu circumdato, summa vi Cirtam irrumpere nititur, maxime sperans, deducta manu hostium, aut vi, aut dolis sese casum victoriæ inventurum: quod ubi secus procedit, neque, quod intenderat, efficere potest, uti prius, quam legatos conveniret, Atherbalis potiretur; ne amplius morando Scaurum, quem plurimum metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in provinciam venit. Ac tametsi senatus verbis minæ graves nunciabantur, quod ab oppugnatione non desisteret; multa tamen oratione consumpta, legati frustra discessere. Ea postquam Cirtæ audita sunt, Italici, quorum virtute mœnia defensabantur, confisi, deditione facta, propter magnitudinem populi R. invictatos fore; Atherbali suadent, uti seque, & oppidum Jugurthæ tradat: tantum ab eo vitam paciscatur; de ceteris senatui curæ fore. At ille, tametsi omnia potiora fide Jugurthæ rebatur; tamen, quia penes eosdem, si advorsaretur, cogendi potestas erat, ita, uti consuerant Italici, deditionem fecit. Igitur Jugurtha in primis Atherbalem excruciatum necat: dein omnis puberes Numidas, atque negotiatores promiscuè, uti quisque armatis obvius fuerat, interfecit. Quod postquam Romæ cognitum est, & res in senatu agitari cœpta; iidem illi ministri regis interpellando, ac sæpe gratia, interdum jurgiis trahendo tempus, atrocitatem

tatem facti leniebant: ac ni C. Memmius, tribunus pl. designatus, vir acer, & infestus potentiæ nobilitatis, populum R. edocuisset id agi, uti per paucos factiosos Jugurthæ scelus condonaretur: profecto omnis invidia, prolatandis consultationibus dilapsa foret: tanta vis gratiæ, atque pecuniæ regis erat. Sed ubi senatus delicti conscientia populum timet: lege Sempronia provinciæ futuris consulibus Numidia, atq; Italia decretæ: consules declarati P. Scipio Nasica, L. Bestia Calpurnius: Calpurnio Numidia, Scipioni Italia obvenit: dein exercitus, qui in Africam portaretur, scribitur; stipendium, aliaque, quæ bello usui forent, decernuntur. At Jugurtha, contra spem nuncio accepto, quippe cui, Romæ omnia venire, in animo hæserat; filium, & cum eo duos familiaris ad senatum legatos mittit: iisque, ut illis, quos Hiempsale interfecto miserat, præcipit, omnis mortalis pecunia aggrediantur: qui postquam Romam adventabant, senatus à Bestia consultus est placeret ne legatos Jugurthæ recipi mœnibus: iique decrevere, ni regnum, ipsumque deditum venissent, ut in diebus proximis decem Italia decederent: consul Numidis ex senatus decreto nunciari jubet: ita infectis rebus illi domum discedunt. Interim Calpurnius, parato exercitu, legat sibi homines nobilis, factiosos, quorum auctoritate, quæ deliquisset, munita fore sperabat: in quis fuit Scaurus, cujus de natura & habitu supra memoravimus. Nam in consule nostro multæ bonæque artes animi, & corporis erant: quas omnis avaritia præpsdiebat: patiens laborum, acri ingenio, satis providens, belli haud ignarus, firmissimus contra pericula & insidias. Sed legiones per Italiam Rhegium, atque inde Siciliam, porro ex Sicilia in Africam transvectæ. Igitur Calpurnius, initio paratis commeatibus, acriter Numidiam ingressus est; multosque mortalis, & urbis aliquot pugnando cepit. Sed ubi Jugurtha per legatos pecunia tentare, belliq;

quod

quod administrabat, asperitatem ostendere cœpit: animus æger avaritia facile conversus est: ceterum socius, & administer omnium consiliorum assumitur Scaurus: qui tametsi à principio, plerisque ex factione ejus corruptis, acerrume regem impugnaverat; tamen, magnitudine pecuniæ, à bono honestoque in pravum abstractus est. Sed Jugurtha primum tantummodo belli moram redimebat, existumans sese aliquid interim Romæ pretio, aut gratia effecturum: postea verò quam participem negotii Scaurum accepit, in maximam spem adductus recuperandæ pacis, statuit cum eis de omnibus pactionibus præsens agere. Ceterum interea fidei causæ mittitur à consule Sextius quæstor in oppidum Jugurthæ Vaccam: cujus rei species erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palam legatis imperaverat: quoniam deditionis mora inducie agitabantur. Igitur rex, uti constituerat, in castra venit: ac pauca præsenti consilio locutus de invidia facti sui, atque ut in deditionem acciperetur; reliqua cum Bestia, & Scauro secreta transegit: dein postero die, quasi per saturum sententiis exquisitis, in deditionem accipitur. Sed uti pro consilio imperatum erat, elephanti xxx. pecus, atque equi multi, cum parvo argenti pondere, quæstori traduntur. Calpurnius Romam ad magistratus rogandos proficiscitur: in Numidia & exercitu nostro pax agitabatur. Postquam res in Africa gestas, quoque modo actæ forent, fama divulgavit, Romæ per omnis locos, & conventus de facto consulis agitari: apud plebem gravis invidia: patres soliciti erant: probarent ne tantum flagitium, an decretum consulis subverterent, parum constabat. Ac maxime eos potentia Scauri, quod is auctor & socius Bestiæ ferebatur, à vero bonoque impediebat. At C. Memmius, cujus de libertate ingenii, & odio potentiæ nobilitatis supra diximus; inter dubitationem & moras senatus, concionibus populum ad vindicandum hortari: monere, ne remp. ne

libertatem,

libertatem suam desererent: multa superba, crudelia facinora nobilitatis ostendere: prorsus intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam ea tempestate Romæ Memmii facundia clara pollensque fuit; decere existimavi unam ex tam multis orationem ejus perscribere: ac potissimum ea dicam, quæ in concione post reditum Bestiæ hujuscemodi verbis disseruit.

Multa me dehortantur à vobis, Quirites, ni studium reip. omnia superet; opes factionis, vestra patientia, jus nullum; ac maxume, quod innocentiæ plus periculi, quam honoris est. Nam illa quidem piget dicere, his annis XV. *quam ludibrio fueritis superbiæ paucorum; quam fœde, quamque inulti perierint vestri defensores; uti vobis animus ab ignavia, atque socordia corruptus sit: qui ne nunc quidem, obnoxiis inimicis, exsurgitis; atque etiam nunc timetis eos, quibus vos decet terrori esse. Sed quamquam hæc talia sunt: tamen, obviam ire factionis potentiæ, animus subigit. Certe ego libertatem, quæ mihi à parente meo tradita est, experiar: verum id frustra, an ob rem faciam, in vestra manu situm est, Quirites. Neque ego vos hortor, quod sæpe majores vestri fecere, uti contra injurias armati eatis. Nihil vi, nihil secessione opus est: necesse est, suomet ipsi more præcipites eant. Occiso Ti. Graccho, quem regnum parare aiebant, in plebem Romanam quæstiones graves habitæ sunt. post C. Gracchi, & M. Fulvii cædem, item ordinis vestri multi mortales in carcere necati sunt: utriusque cladis non lex, verum lubido eorum finem fecit. Sed sane fuerit regni paratio, plebi sua restiture. Quidquid sine sanguine civium ulcisci nequitur, jure factum sit. Superioribus annis taciti ege[illegible] habamini ærarium expilari; reges, & popu-*

[illegible] peros paucis nobilibus vectigal pendere; penes C[illegible] & summam gloriam, & maxumas divi-qui [illegible]se: tamen hæc talia facinora impune susce-eum[illegible] parum habuere: itaque postremo leges, majeret, [illegible]estra, divina & humana omnia hostibus tra-

dita

dita sunt: neque eos, qui ea fecere, pudet, aut pœnitet; sed incedunt per ora vestra magnificè, sacerdotia, & consulatus, pars triumphos suos ostentantes: perinde quasi ea honori non prædæ, habeant: servi ære parati injusta imperia dominorum non perferunt: vos, Quirites, imperio nati, æquo animo servitutem toleratis? At qui sunt hi, qui remp. occupavere? homines sceleratissimi, cruentis manibus, immani avaritia, nocentissimi, idemque superbissimi; quibus fides, decus, pietas, postremo honesta, atque inhonesta omnia quæstui sunt. Pars eorum, occidisse tribunos pl. alii quæstiones injustas, plerique cædem in vos feciſſe, pro munimento habeant. ita, quam quisque pessime fecit, tam maximè iutus est: metum à scelere suo ad ignaviam vestram transtulere: quos omnis, eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere in unum coegit. Sed hæc inter bonos amicitia, inter malos factio est. Quod si vos tam libertatis curam haberetis, quàm illi ad dominationem accensi sunt; profecto neque resp. sicuti nunc, vastaretur; & beneficia vestra penes optumos, non audacissimos, forent. Majores vestri parandi juris & majestatis constituendæ gratia, bis per secessionem armati Aventinum occupavere: vos pro libertate, quam ab illis accepistis nonne summa ope nitemini? atque eo vehementius, quo majus dedecus est, parta amittere, quàm omnino non paravisse; Dicet aliquis, quid igitur censes? vindicandum in eos, qui hosti prodidere remp. non manu, neque vi; quod magis, vos feciſſe, quàm illis accidisse, indignum est: verum quæstionibus, & indicio ipsius Jugurthæ: qui si dedititius est: profecto jussis vestris obediens erit: sin ea contemnit; scilicet æstimabitis, qualis illa pax, aut deditio sit, ex qua ad Jugurtham scelerum impunitas, ad paucos potentis maximæ divitiæ, in remp. damna, atque dedecora pervenerint. Nisi forte nondum etiam vos dominationes eorum satietas tenet: & illa, quam hæc tempora, magis placent, cum regna, provinciæ, leges, jura, judicia, bella atque

paces;

paces; postremo divina & humana omnia penes pauços erant: vos autem, hoc est. P. R. invicti ab hostibus, Imperatores omnium gentium, satis habebatis animum retinere. Nam servitutem quidem quis vestrum audebat recusare? Atque ergo tametsi viro flagitiosissimum existumo impune injuriam accepisse; tamen, vos hominibus sceleratissimis ignoscere, quoniam cives sunt, æquo animo paterer, ni misericordia in perniciem casura esset. Nam & illis, quantum importunitatis habent, parum est impune male fecisse, nisi deinde faciundi licentia eripitur, & vobis æterna solicitudo remanebit, cum intelligetis aut serviendum esse, aut per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem, aut concordiæ quæ spes est? Dominari illi volunt, vos liberi esse: facere illi injurias, vos prohibere; postremo sociis vestris veluti hostibus hostibus pro sociis utuntur. Potestne in tam diversis mentibus pax aut amicitia esse? Quare moneo, hortorque vos, ne tantum scelus impunitum dimittatis. Non peculatus ærarii factus est: neque per vim sociis ereptæ pecuniæ: quæ quamquam gravia sunt, tamen consuetudine jam pro nihilo habentur, hosti acerrumo prodita senatus auctoritas, proditum imperium vestrum: domi militiæque resp. venalis fuit: quæ nisi quæsita erunt, nisi vindicatum in noxios, quid erit reliquum, nisi ut illis, qui ea fecere, obedientes vivamus? nam impune quælibet facere, id est regem esse. Neque ego vos, Quirites, hortor, uti jam malitiis civis vestros perperam, quam recte, fecisse: sed ne, ignoscendo malis bonos perdium catis. Ad hoc, in rep. multo præstat beneficii, quam maleficii, immemorem esse. Bonus tantummodo segnior fit, ubi negligas: at malus improbior. Ad hoc, si injuriæ non sint, haud sæpe auxilii egeas.

Hæc, atque alia hujuscemodi sæpe dicundo, C. Memmius populo R. persuadet, uti L. Cassius qui tum prætor erat, ad Jugurtham mitteretur: eumque, interposita fide publica, Romam duceret, quo facilius indicio regis, Scauri & reliquorum,

rum, quos pecuniæ captæ arcessebant, delicta patefierent. Dum hæc Romæ geruntur, qui in Numidia relicti ab Bestia exercitui præerant, secuti morem imperatoris sui, plurima, & flagitiosissima facinora fecere. Fuere, qui auro corrupti, elephantos Jugurthæ traderent; alii perfugas venderent: pars ex pacatis prædas agebant. Tanta vis avaritiæ in animos eorum, veluti tabes, invaserat. At Cassius prætor, prælatâ rogatione à C. Memmio, ac perculsa omni nobilitate, ad Jugurtham proficiscitur: eique timido, & ex conscientia diffidenti rebus suis, persuadet, quoniam se populo R. dedidisset, ne vim, quam misericordiam ejus, experiri malit: privatim præterea fidem suam interponit, quam ille non minoris, quam publicam ducebat. Talis ea tempestate fama de Cassio erat. Igitur Jugurtha, contra decus regium, cultu quam maximè miserabili, Romam venit. At tametsi in ipso magna vis animi erat, confirmatus ab omnibus, quorum potentia aut scelere cuncta ea gesserat, quæ supra memoravimus, C. Bæbium tribunum pleb. magna mercede parat, cujus impudentia contra jus, & injurias omnis munitus foret. Ac C. Memmius advocata concione; quamquam regi infesta plebes erat, & pars in vincula duci jubebat, pars, ni socios sceleris aperiret, more majorum de hoste supplicium sumi; dignitati magis, quam iræ consulens, sedare motus, & animos eorum mollire; postremo confirmare, fidem publicam per se inviolatam fore. Post, ubi silentium cœpit, producto Jugurtha, verba facit: Romæ, Numidiæque facinora ejus memorat; scelera in patrem, fratresque ostendit, quibus juvantibus, quibusque ministris ea egerit, quanquam intelligat populi R. tamen velle manifesta magis ex illo haberet: si verum aperiat, in fide, & clementia populi R. magnam spem illi sitam: sin reticeat, non sociis saluti fore, se sed suasque spes corrupturum. Dein, ubi Memmius dicendi finem fecit, & Jugurtha respondere jussus

est,

eſt, C. Bæbius tribunus pl, quem pecunia corruptum ſupra diximus, regem tacere jubet: ac, tametſi multitudo, quæ in concione aderat, vehementer accenſa, terrebat eum clamore, vultu, ſæpe impetu, atque aliis omnibus, quæ ira fieri amat; vicit tamen impudentia. Ita populus, ludibrio habitus, ex concione diſcedit: Jugurthæ Beſtiæque, & cæteris, quos illa quæſtio exagitabat, animi augeſcunt. Erat ea tempeſtate Romæ Numida quidam, nomine Maſſiva, Guluſſæ filius, Maſiniſſæ nepos: qui, quia in diſſenſione regum, Jugurthæ advorſos fuerat, dedita Cirta, & Atherbale interfecto, profugus ex Africa abierat. Huic Sp. Albinus, qui proxumo anno poſt Beſtiam cum Q. Minucio Ruſo coſulatum gerebat, perſuadet, quoniam ex ſtirpe Maſiniſſæ ſit, Jugurtham ob ſcelera invidia cum metu urgeat, regnum Numidæ ab ſenatu petat. Avidus conſul belli gerundi, moveri, quam ſeneſcere, omnia malebat. ipſi provincia Numidia, Minucio Macedonia, evenerat. Quæ poſtquam Maſſiva agitare cœpit: nequæ Jugurthæ in amicis ſatis præſidii eſt: quod eorum alium conſcientia, alium mala fama, & timor animi impediebat: Bomilcari proximo, ac maxume fido ſibi, imperat, pretio, ſicuti multa confecerat, inſidiatores Maſſivæ paret: ac maxime occulte; ſin id parum procedat, quovis modo Numidam interficiat. Bomilcar maturè regis mandata exſequitur: & per homines tales negotii artifices, itinera, egreſſuſque ejus, poſtremo loca, atque tempora cuncta explorat: dein, ubi res poſtulabat, inſidias tendit. Igitur unus ex eo numero, qui ad cædem parati erant, paulo inconſultius Maſſivam aggreditur, illum obtruncat: ſed ipſe deprehenſus, multis hortantibus, & in primis Albino conſule, indicium profitetur: fit reus magis ex æquo bonoque, quam ex jure gentium Bomilcar, comes ejus, qui Romam fide publica venerat. At Jugurtha, manifeſtus tanti ſceleris, non prius omiſit contra verum niti, quam animadvertit,

madvortit, ſuper gratiam, atque pecuniam ſuam, invidiam facti eſſe. Igitur quamquam in priore actione ex amicis quinquaginta vades dederat, regno magis, quam vadibus conſulens, clam in Numidiam Bomilcarem dimittit, verùs, ne reliquos popularis metus invaderet parendi ſibi, ſi de illo ſupplicio ſumptum foret: & ipſe paucis diebus eodem profectus eſt, juſſus à ſenatu Italia decedere. Sed poſtquam Roma egreſſus eſt, fertur, ſæpe tacitus eo reſpiciens, poſtremò dixiſſe, Urbem venalem, & mature perituram, ſi emptorem invenerit. Interim Albinus, renovato bello commeatum, ſtipendium, aliaque, quæ militibus uſui forent, maturat in Africam portare; ac ſtatim ipſe profectus, ut ante comitia, quod tempus haud longe aberat, armis, aut deditione, aut quovis modo bellum conficeret. At contra Jugurtha trahere omnia, & alias, deinde alias moræ cauſas facere; polliceri deditionem, & deinde metum ſimulare: inſtanti cedere, & paulo poſt, ne ſui diffiderent, inſtare: ita belli modo, modo pacis mora conſulem ludificare. Ac fuere, qui tum Albinum haud ignarum conſilii regis exiſtumarent: neque ex tanta properantia tam facile tractum bellum ſocordia magis, quam dolo crederent. Sed poſtquam, dilapſo tempore, comitiorum dies adventabant, Albinus, Aulo fratre in caſtris prorætore relicto, Romam deceſſit. Ea tempeſtate Romæ ſeditionibus tribuniciis atrociter reſp. agitabatur. P. Luculius, & L. Annius, tribuni pleb. reſiſtentibus collegis, continuare magiſtratum nitebantur: quæ diſſenſio totius anni comitia impediebat. Ea mora in ſpem adductus Aulus, quem prorætorem in caſtris relictum ſupra diximus, aut conficiundi belli, aut terrore exercitus ab rege pecuniæ capiundæ, milites menſe Januario ex hibernis in expeditionem evocat; magniſq; itineribus hieme aſpera pervenit ad oppidum Suthul, ubi regis theſauri erant. Quod quamquam, & ſævitia temporis, & opportunitate

tunitate loci, neque capi, neque obsideri poterat: (nam circum murum situm in prærupti montis extremo planicies limosa hiemalibus aquis paludem fecerat) tamen, aut simulandi gratia, quo regi formidinem adderet: aut cupidine cæcus, ob thesauros oppidi potiundi, vineas agere, aggerem jacere; aliaque, quæ incepto usui forent, properare. At Jugurtha, cognita vanitate atque imperitia legati, subdolus ejus augere amentiam: missitari supplicantis legatos: ipse, quasi vitabundus, per saltuosa loca & tramites exercitum ductare. Denique Aulum spe pactionis perpulit, uti, relicto Suthule, in abditas regiones sese, veluti cedentem, insequeretur: ita delicta occultiora fuere. Interea per homines callidos diu, noctuque exercitum tentabat: centuriones, ducesque turmarum partim, uti trasfugerent, corrumpere; alii, signo dato, locum uti desererent. Quæ postquam ex sententia instruxerit; intempesta nocte de improviso multitudine Numidarum Auli castra circumvenit. Milites Romani, perculsi tumultu insolito, arma capere alii: alii se abdere: pars territos confirmare: trepidare: omnibus locis vis magna hostium: cælum nocte, atque nubibus obscuratum: periculum anceps: postremo fugere, an manere, tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo numero, quos paulo ante corruptos diximus, cohors una Ligurum, cum duabus turmis Thracum, & paucis gregariis militibus, transiere ad regem, & centurio primipili tertiæ legionis per munitionem, quam, uti defenderet, acceperat, locum hostibus introeundi dedit, eaque Numidæ cuncti irrupere. Nostri fœda fuga, plerique abjectis armis, proximum collem occupavere. Nox, atque præda castrorum, hostis, quo minus victoria uterentur, remorata sunt. Dein Jugurtha postero die cum Aulo in colloquio verba facit: tametsi ipsum cum exercitu fame ferroque clausum tenet, tamen se memorem rerum humanarum, si secum fœdus faceret, incolumis omnis sub jugum missurum.

missurum: præterea, uti diebus decem Numidia decederet. Quæ gravia quamquam, & flagitii plena erant: tamen quia mortis metu nutabant, sicuti regi libuerat, pax convenit. Sed ubi ea Romæ comperta sunt; metus atque mœror civitatem invasere: pars dolere pro gloria imperii; pars insolita rerum bellicarum timere libertati: Aulo omnes infesti, ac maxume qui bello sæpe præclari fuerant, quod armatus dedecore potius, quàm manu salutem quæsiverit. Ob ea consul Albinus, ex delicto fratris invidiam, ac deinde periculum timens; senatum de fœdere consulebat: & tamen interim exercitui supplementum scribere; ab sociis & nomine Latino auxilia accersere; denique omnibus modis festinare: senatus ita, uti par fuerat, decernit, suo atque populi injussu nullum potuisse fœdus fieri. Consul impeditus à tribunis pl. ne, quas paraverat copias, secum portaret, paucis diebus in Africam proficiscitur. Nam omnis exercitus, uti convenerat, Numidia deductus in provincia hiemabat. Postquam eò venit; quamquam persequi Jugurtham, & mederi fraternæ invidiæ animo ardebat; cognitis militibus, quos præter fugam, soluto imperio, licentia, atque lascivia corruperat, ex copia rerum statuit, sibi nihil agitandum. Interea Romæ C. Mamilius Limetanus Tr. pl. rogationem ad populum promulgat, uti quæreretur in eos, quorum consilio Jugurtha senati decreta neglexisset; quique ab eo in legationibus, aut imperiis pecunias accepissent; qui elephantos, quique perfugas tradidissent, item, qui de pace aut bello cum hostibus pactiones fecissent. Huic rogationi partim conscii sibi, alii ex partium invidia periculi metuentes, quoniam aperte resistere non poterant, quin illa, & alia talia placere sibi faterentur occulte per amicos, ac maxume per homines nominis Latini, & socios Italicos impedimenta parabant. Sed plebes, incredibile memoratu est, quantum intenta fuerit, quantaque

quantaque vi rogationem jusserit, decreverit, voluerit, magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quam cura reip. tanta lubido in partibus erat. Igitur, ceteris metu perculsis, M. Scaurus, quem legatum Bestiæ fuisse supra memoravimus, inter lætitiam plebis, & suorum fugam, trepida etiam tum civitate, cum ex Mamiliana rogatione tres quæsitores rogarentur, effecerat, ut ipse in eo numero crearetur. Sed, quæstione exercita aspere, violenterque ex rumore, & lubidine plebis, uti sæpe nobilitatem, sic ea tempestate plebem ex secundis rebus insolentia ceperat. Ceterum mos partium popularium, & senatus factionum, ac deinde omnium malarum artium, paucis ante annis Romæ ortus est, otio atque abundantia earum rerum, quæ prima mortales ducunt. Nam ante Carthaginem deletam, populus, & senatus Rom. placide modesteque inter se remp. tractabant: neque gloriæ, neq; dominationis certamen inter civis erat: metus hostilis in bonis artibus civitatem retinebat: sed ubi formido illa mentibus decessit, ilicet ea, quæ secundas res amant, lacivia, atque superbia incessere. Ita quod in advorsis rebus optaverant, otium postquam adepti sunt, asperius, acerbiusque fuit. Namq; cœpere nobilitas dignitatem, populus libertatem in lubidinem vertere: sibi quisque ducere, trahere, rapere. Ita omnia in duas partis abstracta sunt. Resp. quæ media fuerat, dilacerata. Ceterũ nobilitas factione magis pollebat: plebis vis soluta atq; in multitudinem dispersa, minus poterat: paucorum arbitrio belli domique agitabatur: penes eosdem ærarium, provinciæ, magistratus, gloriæ, triumphique erant: populus militia atque inopia urgebatur; prædas bellicas imperatores cum paucis decipiebant. Interea parentes, aut parvi liberi militum, uti quisque potentiori confinis erat, sedibus pellebantur. Ita cum potentia avaritia sine modo, modestiaque invadere, polluere, & vastare omnia, nihil pensi, neque sancti habere,

quoad

quoad ſemet ipſa præcipitavit. Nam ubi primum ex nobilitate reperti ſunt, qui veram gloriam injuſtæ potentiæ anteponerent: moveri civitas, & diſſenſio civilis quaſi permixtio terræ, oriri cœpit. Nam poſtquam Tiberius, C. Gracchus, quorum majores Punico, atque aliis bellis multum reipub. addiderant, vindicare plebem in libertatem, & paucorum ſcelera pateſacere cœpere: nobilitas noxia, atque eo perculſa, modo per ſocios, & nomen Latinum, interdum per equites Romanos, quos ſpes ſocietatis à plebe dimoverat, Gracchorum actionibus obviam ierat: & primo Tiberium, dein paucos poſt annos eadem ingredientem Caium, Tribun. pl. alterum triumvirum coloniis deducendis, cum M. Fulvio Flacco ferro necaverat. Et ſane Gracchis, cupidine victoriæ, haud ſatis animus moderatus fuit. Sed bono vinci ſatius eſt, quam malo more injuriam vincere. Igitur ea victoria nobilitas ex lubidine ſua uſa, mortalis multos ferro aut fuga exſtinxit; pluſque in reliquum ſibi timoris, quam potentiæ, addidit: quæ res plerumque magnas civitates peſſum dedit; dum alteri alteros vincere quovis modo, & victos acerbius ulciſci volunt. Sed de ſtudiis partium, & omnibus civitatis moribus: ſi ſigillatim, aut pro magnitudine parem diſſerere, tempus, quam res, maturius deſeret: quamobrem ad incœptum redeo. Poſt Auli fœdus, exercituſque noſtri fugam fœdam, Metellus, & Silanus conſules deſignati, provincias inter ſe partiverant: Metelloque Numidia evenerat, acri viro & quamquam adverſo populi partibus, fama tamen æquabili, & inviolata. Is ubi primum magiſtratum ingreſſus eſt; alia omnia ſibi cum collega ratus, ad bellum, quod geſturus erat, animum intendit. Igitur diffidens veteri exercitui, milites ſcribere, præſidia undique accerſere: arma, tela, equos, & cetera inſtrumenta militiæ parare, ad hoc commeatum affatim, denique omnia, quæ in bello vario, & rerum multarum egenti,

uſui

usui esse solent. Ceterum ad ea patranda senatus auctoritate, socii, nomenque Latinum, & reges ultro auxilia mittendo, postremo omnis civitas summo studio adnitebatur. Itaque, ex sententia omnibus rebus paratis, compositisque, in Numidiam proficiscitur, magna spe civium, cum propter artis bonas, tum maxume quod advorsum divitias invictum animum gerebat: & avaritia magistratuum ante id tempus in Numidia nostræ opes contusæ, hostiumque auctæ erant. Sed, ubi in Africam venit, exercitus ei traditur à Sp. Albino proconsule, iners, imbellis, neque periculi, neque laboris patiens, lingua, quàm manu, promtior, prædator ex sociis, & ipse præda hostium, sine imperio, & modestia habitus. Ita imperatori novo plus ex malis moribus solicitudinis, quam ex copia militum auxilii, aut bonæ spei, accedebat. Statuit tamen Metellus, quamquam & æstivorum tempus comitiorum mora imminuerat; &, exspectatione eventus, civium animos intentos putabat; non prius bellum attingere, quam majorum disciplina milites laborare coegisset. Nam Albinus, Auli fratris, exercitusque clade perculsus, postquam decreverat non egredi provincia, quantum temporis æstivorum in imperio fuit, plerumque milites in stativis castris habebat; nisi cum odos, aut pabuli egestas locum mutare subegerat. Sed neque more militari vigiliæ ducebantur. Uti cuique lubebat, ab signis aberat. lixæ permisti cum militibus diu, noctuque vagabantur: & palantes agros vastare, villas expugnare, pecoris, & municipiorum prædas certantes agere: eaque mutare cum mercatoribus vino advectitio, & aliis talibus: præterea, frumentum publice datum vendere, panem in dies mercari: postremo, quæcumque dici, aut fingi queunt ignaviæ, luxuriæque probra, in illo exercitu cuncta fuere, & alia amplius. Sed in ea difficultate Metellum non minus, quàm in rebus hostilibus, magnum, & sapientem virum fuisse comperior: tanta tempe-

rantia inter ambitionem, sævitiamque moderatum. Namque edicto primo adjumenta ignaviæ sustuliſſe, ne quisquam in castris panem, aut quem alium cibum coctum venderet; ne lixæ exercitum sequerentur; ne miles gregarius in castris, neve in agmine servum, aut jumentum haberet: ceteris arte modum statuisse: præterea, transversis itineribus quotidie castra movere: juxta ac si hostes adessent, vallo, atque fossa munire: vigilias crebras ponere, & eas ipse cum legatis circuire: item in agmine in primis modo, modo in postremis, sæpe in medio adesse, ne quisquam ordine egrederetur: uti, cum signis frequentes incederent, miles cibum, & arma portaret. Ita prohibendo à delictis magis, quam vindicando, exercitum brevi confirmavit. Interea Jugurtha ubi, quæ Metellus agebat, ex nunciis accipit; simul de innocentia ejus certior Romæ factus, diffidere suis rebus, ac tum demum veram deditionem facere conatus est. Igitur legatos ad consulem cum suppliciis mittit, qui tantummodo ipsi, liberisque vitam peterent, alia omnia dederent populo Rom. Sed Metello jam antea experimentis cognitum erat, genus Numidarum infidum, ingenio mobili, novarum rerum avidum esse. Itaque legatos alium ab alio diversos aggreditur: ac paulatim tentando, postquam opportunos sibi cognovit, multa pollicendo persuadet, uti Jugurtham maxime vivum, sin id parum procedat, necatum sibi traderent: ceterum palam, quæ ex voluntate forent, regi nunciari jubet. Dein ipse paucis diebus intento atque infesto exercitu in Numidiam procedit: ubi, contra belli faciem, tuguria plena hominum, pecora, cultoresque in agris erant: ex oppidis, & mapalibus, præfecti regis obviam procedebant, parati frumentum dare, commeatum portare, postremo omnia, quæ imperarentur, facere. neque Metellus idcirco minus, sed pariter ac si hostes adessent, munito agmine incedere, late explorare omnia, illa deditionis

tionis signa ostentui credere, & insidiis locum tentare. Itaque ipse cum expeditis cohortibus, item funditorum & sagittariorum delecta manu apud primos erat: in postremo C. Marius legatus cum equitibus curabat: in utrumque latus equites auxiliarios tribunis legionem, & præfectis cohortium dispertiverat: uti cum his permixti velites, quocumque accederent, equitatus hostium propulsarent. Nam in Jugurtha tantus dolus, tantaque peritia locorum, & militiæ erat, ut, absens an præsens, pacem an bellum gerens pernicios ior esset, in incerto haberetur. Erat haud longe ab eo itinere, quo Metellus pergebat, oppidum Numidarum, nomine Vacca, forum rerum venalium totius regni maxime celebratum; ubi & incolere, & mercari consueverant Italici generis multi mortales. Huc consul, simul tentandi gratia, &, si paterentur opportunitates loci, præsidium imposuit: præterea imperavit frumentum, & alia, quæ bello usui forent, comportare: ratus id, quod res monebat, frequentiam negotiatorum, & commeatum juvaturum exercitum, & jam paratis rebus munimentum fore. Inter hæc negotia Jugurtha impensius modo legatos supplices mittere, pacem orare, præter suam, liberorumque vitam, omnia Metello dedere. Quos item, uti priores, consul illectos ad proditionem domum mittebat: regi pacem, quam postulabat, neque abnuere, neque polliceri, & inter eas moras promissa legatorum exspectare. Jugurtha ubi Metelli dicta cum factis composuit, ac suis se artibus tentari animadvertit; quippe cui verbis pax nunciabatur, ceterum re bellum asperrimum erat, urbs maxima alienata, ager hostibus cognitus, animi popularium tentati; coactus rerum necessitudine, statuit armis certare. Igitur, explorato hostium itinere, in spem victoriæ adductus, ex opportunitate loci, quam maximas potest, copias omnium generum parat, ac per tramites occultos exercitum Metelli antevenit. Erat in ea parte Numidiæ,

quam Atherbal in divisione possederat, flumen oriens à meridie nomine Muthul: à quo aberat mons ferme millia passuum xx. tractu pari, vastus ab natura, & humano cultu: sed ex eo medio quasi collis oriebatur, in immensum pertinens, vestitus oleastro, ac myrtetis, aliisque generibus arborum, quæ humi aridæ, atque arenoso gignuntur. Media autem planicies deserta, penuria aquæ, præter fluminis propinqua loca: ea consita arbustis, pecore atque cultoribus frequentabantur. Igitur in eo colle, quem transvorso itinere porrectum documus, Jugurtha extenuata suorum acie consedit: elephantis, & parti copiarum pedestrium Bomilcarem præfecit; eumque edocet, quæ ageret: ipse propior montem cum omni equitatu, & peditibus delectis suos collocat: dein singulas turmas, & manipulos circuiens monet, atque obtestatur, uti memores pristinæ virtutis, & victoriæ, sese regnumque suum ab Romanorum avaritia defendant: cum his certamen fore, quos antea victos sub jugum miserint: ducem illis, non animum, mutatum: quæ ab imperatore decuerint, omnia suis provisa: locum superiorem, uti prudentes cum imperitis, ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus manum consererent. Proinde parati, intentique essent, signo dato, Romanos invadere: illum diem aut omnis labores, & victorias confirmaturum, aut maxumarum ærumnarum initium fore. Ad hoc viritim, uti quemque ob militare facinus pecunia, aut honore extulerat, commonefacere beneficii sui, & eum ipsum aliis ostentare: postremo, pro cujusque ingenio pollicendo, minitando, obtestando, alium alio modo excitare: cum interim Metellus, ignarus hostium, monte degrediens cum exercitu conspicatur, primo dubius, quidnam insolita facies ostenderet; (nam inter virgulta equi, Numidæq; consederant, neque plane occultati humilitate arborum, & tamen incerti quidnam esset, cum natura loci, tum dolo ipsi, atque signa militaria

militaria obscurati) dein, brevi cognitis insidiis, paulisper agmen constituit. Ibi communitis ordinibus, in dextro latere, quod proxumum hostis erat, triplicibus subsidiis aciem instruxit: inter manipulos funditores; & sagittarios dispertit, equitatum omnem in cornibus locat; ac pauca pro tempore milites hortatus, aciem, sicut instruxerat, transvorsis principiis in planum deducit. Sed, ubi Numidas quietos, neque colle digredi animadvertit, veritus ex anni tempore, & inopia aquæ, ne siti conficeretur exercitus, Rutilium legatum cum expeditis cohortibus, & parte equitum præmiserat ad flumen, uti locum castris ante caperet, existumans hostes crebo impetu, & transvorsis præliis iter suum remoraturos, &, quoniam armis diffiderent, lassitudinem & sitim militum tentaturos. Dein ipse pro re, atque loco, sicuti monte descenderat, paulatim procedere: Marium post principia habere: ipse cum sinistræ alæ equitibus esse qui in agmine principes facti erant. At Jugurtha, ubi extremum agmen Metelli primos suos prætergressum videt, præsidio quasi duum millium peditum montem occupat, quà Metellus descenderat: ne forte cedentibus adversariis receptui, ac post munimento foret: dein, repente signo dato, hostis invadit. Numidæ alii postremos cedere: pars à sinistra, ac dextera tentare: infensi adesse, atque instare; omnibus locis Romanorum ordines conturbare: quorum etiam qui firmioribus animis obvii hostibus fuerant, ludificati incerto prœlio ipsi modo eminus sauciabantur, neque contra feriundi aut conserendi manum copia erat. Ante jam docti ab Jugurtha equites, ubicumque Roman. turma insequi cœperat, non confertim, neque in unum sese recipiebant: sed alius alio quam maxumè divorsi: ita numero priores, si à persequendo hostes deterrere nequiverant, disjectos ab tergo, aut lateribus circumveniebant: sin opportunior fugæ collis, quam campi fuerant; eo vero consueti Numidarum e-

qui facile inter virgulta evadere; noſtros aſperitas, & inſolentia loci retinebat. Ceterum facies totius negotii varia, incerta, fœda, atque miſerabilis, diſperſi à ſuis, pars cedere, alii inſequi: neque ſigna, neque ordines obſervare: ubi quemque periculum ceperat, ibi reſiſtere, ac propulſare: arma, tela, equi, viri, hoſtes, cives permixti: nihil conſilio, neque imperio agi: fors omnia regere. Itaque multum diei proceſſerat, cum etiam tum eventus in incerto erat. Denique omnibus labore, & æſtu languidis, Metellus, ubi videt Numidas minus inſtare, paulatim milites in unum conducit: ordines reſtituit, & cohortes legionarias quatuor advorſum pedites hoſtium collocat. Eorum magna pars ſuperioribus locis ſeſſa conſederat: ſimul orare, hortari milites, ne deficerent, neu paterentur hoſtes fugientis vincere: neque illis caſtra eſſe, neque munimentum ullum, quo cedentes tenderent: in armis omnia ſita. Sed nec Jugurtha quidem interea quietus erat; circuire, hortari, renovare prœlium, & ipſe cum delectis tentare omnia: ſubvenire ſuis, hoſtibus dubiis inſtare, quos firmos cognoverat, eminus pugnando retinere. Eo modo duo imperatores ſummi viri, inter ſe certabant: ipſi pares, ceterum opibus diſparibus. Nam Metello virtus militum erat, locus advorſus: Jugurthæ alia omnia, præter milites, opportuna. Denique Romani, ubi intelligunt neque ſibi profugium eſſe, neque ab hoſte copiam pugnandi fieri, (& jam diei vesper erat,) advorſo colle, ſicuti præceptum fuerat, evadunt. Amiſſo loco Numidæ ſuſi, fugatique, pauci interiere: plerosque velocitas, & regio hoſtibus ignara, tuta ſunt. Interea Romilcar quem elephanto, & parti copiarum pedeſtrium præfectum ab Jugurtha ſupra diximus, ubi eum Rutilius prætergreſſus eſt, paulatim ſuos in æquum locum deducit: ac dum legatus ad flumen, quæ pramiſſus erat, feſtinans pergit, quietus, uti res poſtulabat, aciem exornat: neque remittit, quid ubique hoſtis ageret, explo-

rare. Postquam Rutilium consedisse jam, & animo vacuum accepit, simulque ex Jugurthæ prœlio clamorem augeri, veritus ne legatus cognita re, laborantibus suis auxilio foret, aciem, quam diffidens virtuti militum arte statuerat, quo hostium itinere officeret, latius porrigit; eoque modo ad Rutilii castra procedit. Romani ex improviso pulveris vim magnam animadvertunt. Nam prospectum ager arbustis consitus prohibebat. Et primo rati humum aridam vento agitari: post, ubi æquabilem manere, &, sicut acies movebatur, magis magisque appropinquare vident: cognita re properantes arma capiunt, ac pro castris, sicut imperabatur, consistunt. Dein, ubi propius ventum est, utrimque magno clamore concurritur. Numidæ tantummodo remorari, dum in elephantis auxilium putant, postquam eos impeditos ramis arborum, atque ita disjectos circumveniri vident, fugam faciunt: ac plerique, abjectis armis, collis, aut noctis, quæ jam aderat, auxilio integri abeunt. Elephanti quatuor capti, reliqui omnes numero quadraginta interfecti. At Romani quamquam itinere, atque opere castrorum, & prœlio fessi, lassique erant; tamen, quod Metellus amplius opinione morabatur, instructi, intentique obviam procedunt. Nam dolus Numidarum nihil languidi, neque remissi patiebatur. Ac primo obscura nocte, postquam haud procul inter se erant, strepitu, veluti hostes adventarent, alteri apud alteros formidinem simul, & tumultum facere: & pæne imprudentia admissum facinus miserabile, ni utrimque præmissi equites rem exploravissent. Igitur pro metu repente gaudium exortum: milites alius alium læti appellant, acta edocent, atque audiunt: sua quisque fortia facta ad cælum fert. Quippe res humanæ ita sese habent: in victoria vel ignavis gloriari licet: advorsæ res etiam bonos detrectant. Metellus in iisdem castris quatriduo moratus, saucios cum cura reficit; meritos in prœliis more militiæ donat univer-

sos in concione laudat, atque agit gratias: hortatur, ad cetera, quæ levia sunt, parem animum gerant: pro victoria satis jam pugnatum, reliquos labores pro præda fore. Tamen interim transfugas, & alios opportunos, Jugurtha ubi gentium, aut quid agitaret, cum pauciſne eſſet, an exercitum haberet, uti ſeſe victus gereret, exploratum miſit. At ille ſeſe in loca ſaltuoſa, & natura munita receperat: ibique cogebat exercitum numero hominum ampliorem, ſed hebetem, infirmumque, agri ac pecoris magis, quam belli, cultorem. Id ea gratia eveniebat, quod præter equites regios nemo omnium Numida ex fuga regem ſequitur. quo cujuſque animus fert, eo diſcedunt: neque id flagitium militiæ ducitur: ita ſe mores habent. Igitur Metellus, ubi videt etiam tum regis animum ferocem eſſe; bellum renovari, quod niſi ex illius lubidine geri non poſſet: præterea iniquum certamen ſibi cum hoſtibus, minore detrimento illos vinci, quam ſuos vincere: ſtatuit non prœliis, neque acie, ſed alio more bellum gerendum. Itaque in loca Numidiæ opulentiſſima pergit: agros vaſtat: multa caſtella, & oppida, temere munita, aut ſine præſidio, capit, incenditque: puberes interfici jubet, alia omnia militum prædæ eſſe. Ea formidine multi mortales Romanis dediti obſides: frumentum, & alia, quæ uſui forent, affatim præbita; ubicumque res poſtulabat, præſidium impoſitum. Quæ negotia multo magis, quam prœlium male pugnatum ab ſuis, regem terrebant. Quippe cujus ſpes omnis in fuga ſita erat, ſequi cogebatur, & qui ſua loca defendere nequiverat, in alienis bellum gerere. Tamen ex inopia, quod optumum videbatur, conſilium capit, exercitum plerumque in iiſdem locis operiri jubet: ipſe cum delectis equitibus Metellum ſequitur: nocturnis & aviis itineribus ignoratus, Romanos palantis repente aggreditur. Eorum plerique inermes cadunt, multi capiuntur: nemo omnium intactus profugit: & Numidæ, prius quam ex caſtris ſubve-

subveniretur, sicuti jussi erant, in proximos collis discedunt. Interim Romæ gaudium ingens ortum cognitis Metelli rebus: uti seque, & exercitum more majorum gereret; in adversō loco victor tamen virtute fuisse; hostium agro potiretur, Jugurtham, magnificum ex Auli socordia, spem salutis in solitudine, aut fuga coegisset habere. Itaque senatus, ob ea feliciter acta, diis immortalibus supplicia decernere: civitas trepida antea, & solicita de belli eventu, læta agere: de Metello fama præclara esse. Igitur eo intentior ad victoriam niti: omnib. modis festinare: cavere tamen, necubi hosti opportunus fieret: meminisse post gloriam invidiam sequi. Ita, quo clarior, eo magis anxius erat: neque post insidias Jugurthæ effuso exercitu prædari, ubi frumento, aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu præsidium agitabant: exercitus partem ipse, reliquos Marius ducebat. Sed igni magis, quam præda, ager vastabatur. Duobus locis haud longe inter se castra faciebant. Ubi vi opus erat, cuncti aderant: ceterùm, quod fuga atque formido latius crescceret, divorsi agebant. Eo tempore Jugurtha per collis sequi: tempus, aut locum pugnæ quærere: qua venturum hostem audierat, pabulum, & aquarum fontis, quorum penuria erat, corrumpere: modo se Metello, interdum Mario ostendere, postremos in agmine tentare, ac statim in collis regredi: rursus aliis, post aliis minitari: neque prœlium facere neque otium pati, tantummodo hostem ab incœpto detinere. Romanus imperator ubi se dolis fatigari videt: neque ab hoste copiam pugnandi fieri: urbem magnam, & in ea parte, qua sita erat, arcem regni, nomine Zamam, statuit oppugnare; ratus id, quod negotium poscebat, Jugurtham laborantibus suis auxilio venturum, ibique prœlium forc. At ille, quæ parabantur, à perfugis edoctus, magnis itineribus Metellum antevenit: oppidanos hortatur, mœnia defendant, additis auxilio perfugis: quod genus ex copiis regis, quia fallere

sequibat, firmissimum erat: præterea pollicetur, in tempore semet cum exercitu affore. Ita compositis rebus in loca quam maxume occulta discedit; ac paulo post cognoscit, Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus. Siccam missum: quod oppidum primum omnium post malam pugnam ab rege defecerat. Eo cum delectis equitibus noctu pergit, & jam egredientibus Romanis in porta pugnam facit: simul magna voce Siccenses hortatur, uti cohortes ab tergo circumveniant: fortunam illis præclari facinoris casum dare: si id fecerint, postea sese in regno, illos in libertate sine metu ætatem acturos: ac ni Marius signa inferre, atque evadere oppido properavisset, profecto cuncti, aut magna pars Siccensium, fidem mutavissent. Tanta mobilitate sese Numidæ gerunt. Sed milites Jugurthini paulisper ab rege sustentati, postquam majore vi hostes urgent, paucis amissis profugi discedunt. Marius ad Zamam pervenit: id oppidum in campo situm, magis opere, quam natura munitum erat, nullius idoneæ rei egens, armis virisque opulentum. Igitur Metellus, pro tempore atque loco paratis rebus, cuncta mœnia exercitu circumvenit: legatis imperat, ubi quisque curaret. Dein, signo dato, undique simul clamor ingens oritur: neque ea res Numidas terret: infensi intentique sine tumultu manent: prœlium incipitur. Romani pro ingenio quisque, pars eminus glande, aut lapidibus pugnare: evadere alii, alii succedere, ac murum modo suffodere, modo scalis aggredi; cupere prœlium manibus facere. Contrà ea oppidani in proximos faxa volvere, sudes, pila, præterea pice & sulphure tædam mistam ardentia mittere. Sed ne illos quidem, qui procul manserant, timor animi satis muniverat. Nam plerosque jacula, tormentis, aut manu emissa, vulnerabant: perique periculo, sed fama impari, boni atque ignavi erant. Dum apud Zamam sic certatur, Jugurtha ex improviso castra hostium cum magna manu

invadit:

invadit: remissis, qui in præsidio erant, & omnia magis, quam prœlium, exspectantibus portam irrumpit. At nostri, repentino metu perculsi, sibi quisque pro moribus consulunt: alii fugere, alii arma capere: magna pars vulnerati, aut occisi. Cæterum ex omni multitudine non amplius quadraginta memores nominis Romani, grege facto locum capere paulo, quam alii, editiorem: neque inde maxuma vi depelli quiverunt: sed tela eminus missa remittere, pauci in pluribus minus frustrati: sin Numidæ propius accessissent, ibi vero virtutem ostendere, & eos maxuma vi cædere, fundere, atque fugare. Interim Metellus, cum acerrume rem gereret, clamorem & tumultum hostilem à tergo accepit: dein, converso equo, animadvortit fugam ad se vorsum fieri: quæ res indicat popularis esse. Igitur equitatum omnem ad castra propere mittit, ac statim C. Marium cum cohortibus sociorum; eumque lacrumans per amicitiam, perque rempub. obsecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu victore, neve hostes inultos abire sinat: ille brevi mandata efficit. At Jugurtha munimento castrorum impeditus, cum alii super vallum præcipitarentur, alii in angustiis ipsi sibi properantes officerent, multis amissis in loca munita sese recipit. Metellus, infecto negotio, postquam nox aderat, in castra cum exercitu revortitur. Igitur postero die, prius quam ad oppugnandum egrederetur, equitatum omnem in ea parte, qua regis adventus erat, pro castris agitare jubet: portas, & proxuma loca tribunis dispertit: dein ipse pergit ad oppidă, atque, uti superiore die, morum aggreditur. Interim Jugurtha ex occulto repente nostros invadit: qui in primo locati fuerant, paulisper territi perturbantur: reliqui cito subveniunt. Neque dioutius Numidæ resistere quivissent, ni pedites cum equitibus permixti magnam cladem in congressu facerent: quibus illi freti, non ut equestri prœlio solet, sequi, dein cedere, sed advorsis equis concurrere,

concurrere, implicare, ac perturbare aciem: ita, expeditis peditibus suis, hostis pæne victos dare. Eodem tempore apud Zamam magna vi certabatur. Ubi quisque legatus, aut tribunus curabat, eo acerrume niti, neque alius in alio magis, quam in sese, spem habere: pariterque oppidani agere, pugnare, aut parare omnibus locis: avidius alteri alteros sauciare, quam semet tegere: clamor permixtus, hortatione, lætitia, gemitu: item strepitus armorum ad cælum ferri: tela utrimque volare. Sed illi, qui mœnia defensabant, ubi hostes paululum modo pugnam remiserant, intenti prœlium equestre prospectabant. Eos, uti quæque Jugurthæ res erant, lætos modo, modo pavidos animadverteres: ac, sicuti audiri à suis, aut cerni possent, monere alii, alii hortari, aut manu significare, aut niti corporibus: huc & illuc, quasi vitabundi, aut jacientes tela, agitare. Quod ubi Mario cognitum est, (nam is in ea parte curabat) consulto lenius agere, ac diffidentiam rei simulare; pati Numidas sine tumultu, regis prœlium visere. Ita, illis studio suorum adtrictis, repente magnâ vi murum aggreditur: & jam scalis egressi milites prope summa ceperant, cum oppidani concurrunt, lapides, ignem, alia præterea tela ingerunt. Nostri primo restitere: dein, ubi unæ, atque alteræ scalæ comminutæ; qui superstiterant afflicti sunt: cæteri, quo quisque modo potuere, pauci integri, magna pars confecti vulneribus, abeunt. Deinde utrimque prœlium nox diremit. Metellus postquam videt frustra inceptum; neque oppidum capi, neque Jugurtham, nisi ex insidiis, aut suo loco pugnam facere; & jam æstatem exactam esse; ab Zama discedit: & in iis urbibus, quæ ab sese defecerant, satisque munitæ loco, aut mœnibus erant, præsidia imponit. Ceterum exercitum in provinciam, quæ proxuma est Numidiæ, hiemandi gratia collocat. Neque id tempus ex aliorum more quieti, aut luxuriæ concedit, sed, quoniam armis bellum parum procedebat, insidias

insidias regi per amicos tendere, & eorum perfidia pro armis uti parat. Igitur Bomilcarem, qui Romæ cum Jugurtha fuerat, & inde clam, vadibus datis, de Massivæ nece, judicium fugerat, quod ei per maximam amicitiam maxima copia fallendi erat, multis pollicitationibus aggreditur: ac primo efficit, ut ad se colloquendi gratia occultus veniat: dein, fide data, si Jugurtham vivum, aut necatum sibi tradidisset, fore, ut illi senatus impunitatem, & sua omnia concederet. Facile Numidæ persuadet, cum ingenio infido, tum metuenti, ne, si pax cum Romanis fieret, ipse per conditiones ad supplicium traderetur. Is, ubi primum opportunum fuit, Jugurtham anxium, ac miserantem fortunas suas accedit, monet, atque lacrumans obtestatur, ut aliquando sibi liberisque, & genti Numidarum optume merenti, provideat: omnibus prœliis sese victos, agrum vastatum, multos mortalis captos, occisos, regni opes comminutas esse: satis sæpe jam & virtutem militum, & fortunam tentatam: caveat, ne illo cunctante, Numidæ sibi consulant. His, atque talibus aliis ad deditionem regis animum impellit. Mittuntur ad imperatorem legati, qui Jugurtham imperata facturum dicerent, ac sine ulla pactione sese, regnumque suum in illius fidem tradere. Metellus propere cunctos senatorii ordinis ex hibernis accersiri jubet: eorum, atque aliorum, quos idoneos ducebat, consilium habet. Ita more majorum, ex consilii decreto, per legatos Jugurthæ imperat, argenti pondo ducenta millia, elephantos omnis, equorum, & armorum aliquantum. Quæ postquam sine mora facta sunt, jubet perfugas omnis vinctos adduci. Eorum magna pars, uti jussum erat, adducti: pauci, cum primum deditio cœpit, ad regem Bocchum in Mauritaniam abierant. Igitur Jugurtha, ubi armis, virisque, & pecunia spoliatus est, cum ipse ad imperandum Tisidium vocaretur, rursus cœpit flectere animum suum, & ex mala conscientia digna timere,

timere. Denique, multis diebus per dubitationem consumptis, cum modo tædio rerum adversarum omnia bello potiora duceret: interdum secum ipso reputaret, quam gravis casus in servitium ex regno foret; multis, magnisque præsidiis nequicquam perditis, de integro bellum sumit. Et Romæ senatus, de provinciis consultus, Numidiam Metello decreverat. Per idem tempus Uticæ forte C. Mario, per hostias diis supplicanti, magna, atque mirabilia portendi haruspex dixerat: proinde, quæ animo agitabat, fretus diis ageret: fortunam quàm sæpissume experiretur; cuncta prospere eventura. At illum jam antea consulatus ingens cupido exagitabat: ad quem capiundum, præter vetustatem familiæ, alia omnia abunde erant; industria, probitas, militiæ magna scientia, animus belli ingens, domi modicus, lubidinis, & divitiarum victor, tantummodo gloriæ avidus. Sed is natus, & omnem pueritiam Arpini altus, ubi primum ætas militiæ patiens fuit, stipendiis faciundis, non Græca facundia, neque urbanis munditiis sese exercuit: ita inter artis bonas integrum ingenium brevi adolevit. Ergo ubi primum tribonatum militum à populo petit, plerisque faciem ejus ignorantibus facile notus per omnis tribus declaratur. Deinde ab eo magistratu, alium post alium, sibi peperit: semperque in potestatibus eo modo agitabat, ut ampliore, quam gerebat, dignus haberetur: tamen is ad id locorum talis vir (nam postea ambitione præceps datus est) consulatum appetere non audebat. Etiam tum alios magistratus plebes, consulatum nobilitas in se per manus tradebat. Novus nemo tam clarus, neque tam egregiis factis erat, quin is indignus illo honore, & quasi pollutus haberetur. Igitur, ubi Marius haruspicis dicta eodem intendere videt, quo cupido animi hortabatur; ab Metello petundi gratia missionem rogat: cui quamquam virtus, gloria, atque alia optanda bonis superabant, tamen inerat

contemptor

contemptor animus, & ſuperbia, commune nobilitatis malum. Itaque primum commotus inſolita re, mirari ejus conſilium, & quaſi per amicitiam monere, ne tam prava inciperet, neu ſuper fortunam animum gereret: non omnia omnibus capienda eſſe; debere illi res ſuas ſatis placere; poſtremo cavere id petere à populo Rom. quod illi jure negaretur. Poſtquam hæc, atque alia talia dixit, neque animus Marii flectitur, reſpondit, ubi primum potuiſſet per negotia publica, facturum ſeſe, quæ peteret: ac poſtea ſæpius eadem poſtulanti fertur dixiſſe, ne feſtinaret abire: ſatis mature illum cum filio ſuo conſulatum petiturum. Is eo tempore contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter xx, quæ res Marium cum pro honore, quem affectabat, tum contra Metellum vehementer accenderat. Ita cupidine, atque ira peſſumis conſultoribus, graſſari; neque facto ullo, neque dicto abſtinere, quod modo ambitioſum foret: milites, quibus in hibernis præerat, laxiore imperio, quam antea, habere; apud negotiatores, quorum magna multitudo Uticæ erat, criminoſe ſimul & magnifice de bello loqui: dimidia pars exercitus ſibi permitteretur, paucis diebus Jugurtham in catenis habiturum: ab imperatore conſulto trahi, quod homo inanis, & ſuperbiæ regiæ, imperio nimis gauderet. Quæ omnia illis eo firmiora videbantur, quod diuturnitate belli res familiaris corruperant: & animo cupienti nihil ſatis feſtinatur. Erat præterea in exercitu noſtro Numida quidam, nomine Gauda, Maſſanabilis filius, Maſiniſſæ nepos, quem Micipſa teſtamento hæredem ſecundum ſcripſerat, morbis confectus, & ob eam cauſam mente paululum imminuta. Cui Metellus petenti more regum, uti ſellam juxta poneret, item poſtea cuſtodiæ cauſa turmam equitum Romanorum, utrumque negaverat: honorem, quod eorum modo foret, quos populus R. reges appellaviſſet: præſidium, quod contumelioſum in

eos

eos foret, si equites Romani, satellites Numidæ traderentur. Hunc Marius anxium aggreditur, atque hortatur, uti contumeliarum in imperatorem cum suo auxilio pœnas petat: hominum ob morbos animo parum valido secunda oratione extollit: illum regem, virum ingentem, Massiniſſæ nepotem esse: si Jugurthâ captus, aut occisus foret, imperium Numidiæ sine mora habiturum: id adeo maturè posse evenire, si ipse consul ad id bellum missus foret. Itaque & illum, & equites Romanos, & milites, & negotiatores, alios ipse, plerosque pacis spes impellit, uti Romam ad suos necessarios asperè in Metellum de bello scribant, Marium imperatorem poscant. Sic illi à multis mortalibus honestissimâ suffragatione consulatus petebatur simul ea tempestate plebes, nobilitate fusa per legem Mamiliam, novos extollebat. Ita Mario cuncta procedere. Interim Jugurtha, postquam, omissâ deditione, bellum incipit, cum magnâ curâ parare omnia, festinare, cogere exercitum: civitates, quæ ab se defecerant, formidine, aut ostentando præmia affectare: communire suos locos: arma, tela, aliaque, quæ spe pacis amiserat, reficere, aut commercari: servitia Romanorum allicere, & eos ipsos, qui in præsidiis erant, pecuniâ tentare: prorsus nihil intactum, neque quietum pati: cuncta agitare. Igitur Vaccenses, quo Metellus initio, Jugurthâ pacificante, præsidium imposuerat, fatigati regis supplicils, neque antea voluntate alienati, principes civitatis inter se conjurant: (nam vulgus, uti plerumque solet, & maxume Numidarum, ingenio mobili, seditiosum, atque discordiosum, erat cupidum novarum rerum, quieti & otio advorsum) dein, compositis inter se rebus, in diem tertium constituunt, quod is festus celebratusque per omnem Africam, ludum, & lasciviam magis, quàm formidinem, ostentabat. Sed, ubi tempus fuit, centuriones, tribunosque militaris, & ipsum præfectum oppidi T. Turpilium Silanum, alius, alium

alium domos ſuas invitant: eos omnis, præter Turpilium, inter epulas obtruncant: poſtea milites palantes, inermes, quippe in tali die, ac ſine imperio, aggrediuntur. Idem plebes facit, pars edocti ab nobilitate, alii ſtudio talium rerum incitati, quis acta, conſiliumque ignorantibus tumultus ipſe, & res novæ ſatis placebant. Romani milites: improviſo metu, incerti ignarique quid potiſſumum facerent, trepidare ad arcem oppidi, ubi ſigna, & ſcuta erant: præſidium hoſtium, portæ ante clauſæ fugam prohibebant, ad hoc mulieres, puerique pro tectis ædificiorum ſaxa, & alia, quæ locus præbebat, certatim mittere. Ita neque caveri anceps malum, neque à fortiſſumis infirmiſſumo generi reſiſti poſſe: juxta boni, malique, ſtrenui, & imbelles inulti obtruncati. In ea tanta aſperitate, ſæviſſumis Numidis, & oppido undique clauſo, Turpilius præfectus unus ex omnibus Italicis profugit intactus; id miſericordiane hoſpitis, an pactione, an caſu ita evenerit, parum comperimus; niſi, quia illi in tanto malo turpis vita integra fama potior fuit, improbus inteſtabiliſque videtur. Metellus, poſtquam de rebus Vaccæ actis comperit, pauliſper mæſtus è conſpectu abit: dein, ubi ira, & ægritudo permixta ſunt, cum maxuma cura ultum ire injurias feſtinat. Legionem, cum qua hiemabat, & quam plurimos poteſt Numidas equites pariter cum occaſu ſolis expeditos educit: & poſtera die circiter horam tertiam pervenit in quamdam planitiem, locis paulo ſuperioribus circumventam: ibi milites feſſos itineris magnitudine, & jam abnuentes omnia, docet oppidum Vaccam non amplius mille paſſuum abeſſe: decere illos reliquum laborem æquo animo pati, dum pro civibus ſuis, viris fortiſſumis, atque miſerrumis, pœnas caperent: præterea prædam benigne oſtentat. Sic animis eorum arrectis, equites in primo latere, pedites quam artiſſume ire, & ſigna occultare jubet. Vaccenſes ubi animadvertere ad ſe

vorſum

vorsum exercitum pergere; primo, uti res erat, Metellum esse rati, portas clausere, dein, ubi neque agros vastari, & eos qui primi aderant, Numidas equites vident, rursus Jugurtham arbitrati, cum magno gaudio obvii procedunt. Equites peditesque, repente signo dato, alii vulgum effusum oppido cædere; alii ad portas festinare pars turres capere: ira, atque spes prædæ amplius, quam lassitudo, posse. Ita Vaccenses biduum modo ex perfidia lætati: civitas magna, & opulens pœnæ cuncta, aut prædæ fuit. Turpilius quem præfectum oppidi unum ex omnibus profugisse supra ostendimus, jussus à Metello causam dicere; postquam sese parum expurgat, condemnatus, verberatusque capite pœnas solvit. Nam is civis ex Latio erat. Per idem tempus Bomilcar, cujus impulsu Jugurtha deditionem, quam metu deseruit, incæperat, suspectus regi, & ipse eum suspiciens, novas res cupere: ad perniciem ejus dolum quærere: diu noctuque fatigare animum: denique, omnia tentando, socium sibi adjungit Nabdalsam, hominem nobilem, magnis opibus clarum, acceptumque popularibus suis: qui plerumque seorsum ab rege exercitum ductare, & omnis res exsequi solitus erat, quæ Jugurthæ fesso, aut majoribus adstricto superaverant: ex quo illi gloria, opesque inventæ. Igitur utriusque consilio dies insidiis statuitur: cetera, uti res poscere, ex tempore parari placuit. Nabdalsa ad exercitum profectus; quem inter hiberna Romanorum jussus habebat, ne ager inultis hostibus vastaretur. Is postquam, magnitudine facinoris perculsus, ad tempus non venit, metusque rem impediebat, Bomilcar simul cupidinibus incepta patrandi, & timore socii anxius, ne, omisso vetere consilio novum quæreret; litteras ad eum per homines fidelis mittit: in quis mollitiem, socordiamque viri accusare: testari deos, per quos juravisset: monere, ne præmia Metelli in pestem suam converteret; Jugurthæ exitium adesse: ceterum,

terum, ſua ne, an Metelli virtute periret, id modo agitari; proinde reputaret cum animo ſuo, præmia an cruciatum mallet. Sed cum eæ litteræ allatæ, forte Nabdalſa, exercito corpore feſſus, in lecto quieſcebat. Ubi, cognitis Bomilcaris verbis, primo cura, dein, ut ægrum animum ſolet, ſomnus cepit. Erat ei Numida quidam negotiorum curator fidus, acceptuſque, & omnium conſiliorum, niſi noviſſumi, particeps. Qui poſtquam allatas litteras audivit, ex conſuetudine ratus opera aut ingenio ſuo opus eſſe, in tabernaculum introit: dormiente illo, epiſtolam, ſuper caput in pulvino temere poſitam, ſumit, ac perlegit; dein propere, cognitis inſidiis, ad regem pergit. Nabdalſa, poſt paulo experrectus, ubi neque epiſtolam reperit, & rem omnem, ut acta erat, ex perfugis cognovit; primo indicem perſequi conatus; poſtquam id fruſtra fuit, Jugurtham placandi gratia, accedit: quæ ipſe paraviſſet, perfidia clientis ſui facere præventum: lacrumans obteſtatur per amicitiam, perque ſua antea fideliter acta, ne ſuper tali ſcelere ſuſpectum leſe haberet. Ad ea rex aliter, atque animo gerebat, placide reſpondit: Bomilcare, aliiſque multis, quos ſocios inſidiarum cognoverat, interfectis, iram oppreſſerat, ne qua ex eo negotio ſeditio oriretur. Neque poſt id locorum Jugurthæ dies, aut nox ulla quieta fuit: neque loco, neque mortali cuiquam, aut tempori ſatis credere: civis, hoſtiſque juxta metuere: circumſpectare omnia, & omni ſtrepitu paveſcere, alio atque alio loco ſæpe contra decus regium noctu requieſcere: interdum ſomno excitus arreptis armis tumultum facere: ita formidine, quali vecordia, exagitari. Igitur Metellus, ubi de caſu Bomilcaris, & indicio patefacto ex perfugis cognovit, rurſus tamquam ad integrum bellum cuncta parat, feſtinatque. Marium, fatigantem de profectione, ſimul & inviſum, & oſtentum ſibi parum idoneum ratus, domum dimittit. Et Romæ plebes, litteris, quæ de Metello

obom 26

ac Mario missæ erant, cognitis, violentia de ambobus acceperant. Imperatori nobilitas, quæ antea decori fuerat, invidiæ esse: at illi alteri generis humilitas favorem addiderat: ceterum in utroque magis studia partium, quam bona, aut mala sua, moderata. Præterea seditiosi magistratus vulgum exagitare, Metellum omnibus concionibus capitis arcessere, Marii virtutem in majus celebrare. Denique plebes sic accensa, ut opifices, agrestesque omnes, quorum res, fidesque in manibus sitæ erant, relictis operibus frequentarent Marium, & sua necessaria post illius honorem ducerent: ita perculsa nobilitate, post multas tempestates novo homini consulatus mandatur: & postea populus à Tr. pl. Manlio Mantino rogatus, quem vellet cum Jugurtha bellum gerere, frequens Marium jussit. Sed senatus paulo ante Metello Numidiam decreverat: ea res frustra fuit. Eodem tempore Jugurtha, amissis amicis, quorum plerosque ipse necaverat, ceteri formidine, pars ad Romanos, alii ad regem Bocchum profugerant; cum neque bellum geri sine administris posset, & novorum fidem in tanta perfidia veterum experiri periculosum duceret, varius incertusque agitabatur: neque illi res, neque consilium, aut quisquam hominum satis placebat: itinera, præfectosque in dies mutare: modo advorsum hostes, interdum in solitudines pergere: Sæpe in fuga, at post paulo in armis spem habere: dubitare virtuti popularium an fidei minus crederet. Ita, quocumque intenderat, res advorsæ erant. Sed inter eas moras repente se Metellus cum exercitu ostendit. Numidæ ab Jugurtha pro tempore parati, instructique sunt: dein prœlium incipitur. Qua in parte rex pugnæ affuit, ibi aliquamdiu certatum: ceteri omnes ejus milites primo congressu pulsi fugatique: Romani signorum, & armorum, & aliquanto numero hostium potiti. Nam ferme Numidas in omnibus prœliis magis pedes, quam arma, tutata sunt. Ea fuga Jugurtha impensius

modo

modo rebus ſuis diffidens, cum perfugis, & parte equitatus in ſolitudines, dein Thalam pervenit, in oppidum magnum, & opulentum: ubi plerique theſauri, filiorumque ejus multus pueritiæ cultus erat. Quæ poſtquam Metello comperta ſunt, quamquam inter Thalam flumenque proximum, in ſpatio millium quinquaginta, loca arida, atque valta eſſe cognoverat; tamen ſpe patrandi belli, ſi ejus oppidi potitus foret, omnis aſperitates ſupervadere, ac naturam etiam vincere aggreditur. Igitur omnia jumenta ſarcinis levari jubet, niſi frumento dierum x. ceterum utris modo, & alia aquæ idonea portari. Præterea conquirit ex agris quam plurimum poteſt domiti pecoris: eoque imponit vaſa cujuſque modi, ſed pleraque lignea collecta ex tuguriis Numidarum. Adhoc finitumis imperat, qui ſe poſt regis fugam Metello dediderant, quam plurimum quiſque aquæ portaret: diem, locumque, ubi præſto forent prædicit. Ipſe ex flumine, quam proximam aquam oppido eſſe ſupra diximus, jumenta onerat. Eo modo inſtructus ad Thalam proficiſcitur. Dein ubi ad id loci ventum, quo Numidis præceperat; & caſtra poſita, munitaque ſunt; tanta repente cœlo miſſa vis aquæ dicitur, ut ea modo exercitui ſatis ſuperque foret. Præterea commeatus ſpe amplior: quia Numidæ, ſicuti plerique in nova deditione, officia intenderant. Ceterum milites religione pluvia magis uſi: eaque res multum animis eorum addidit. Nam rati ſeſe dis immortalibus curæ eſſe, dein poſtera die, contra opinionem Jugurthæ, ad Thalam perveniunt. Oppidani, qui ſe locorum aſperitate munitos crediderant, magna atque inſolita re perculſi, nihilo ſegnius bellum parare: idem noſtri facere. Sed rex nihil jam Metello infectum credens, quippe qui omnia arma, tela, loca, tempora, denique naturam ipſam, ceteris imperitantem, induſtria vicerat, cum liberis, & magna parte pecuniæ ex oppido noctu profugit: neque poſtea in ullo loco

amplius

amplius una die, aut una nocte moratus: simulabat sese negotii gratia properare; ceterum proditionem timebat, quam vitare posse celeritate putabat. Nam talia consilia per otium & ex opportunitate capi. At Metellus ubi oppidanos prælio intentos, simul oppidum & operibus, & loco munitum videt, vallo fossaque mœnia circumvenit. Dein jubet locis ex copia maxume idoneis vineas agere: superque eas aggerem jacere, & super aggerem impositis turribus opus & administros tutari. Contra hæc oppidani festinare, parare; prorsus ab utrisque nihil reliquum fieri. Denique Romani, multo ante labore prœliisque fatigati, post dies quadraginta, quam eo ventum erat, oppido modo potiti: præda omnis à perfugis corrupta. Hi postquam murum arietibus feriri, resque suas afflictas vident, aurum argentumque, & alia, quæ prima ducuntur, domum regiam comportant: ibi vino, & epulis onerati, illaque, & domum, & semet igni corrumpunt: & quas victi ab hostibus pœnas metuerant, eas ipsi volentes pependere. Sed pariter cum capta Thala legati ex oppido Lepti ad Metellum venerant, orantes uti præsidium, præfectumque eo mitteret: Hamilcarem quemdam, hominem nobilem, factiosum, novis rebus studere; advorsum quem neque imperia magistratuum, neque leges valerent: ni id festinaret, in summo periculo suam salutem, illorum socios fore. Nam Leptitani jam inde à principio belli Jugurthini ad Bestiam consulem, & postea Romam miserant, amicitiam, societatemque rogatum. Dein, ubi ea impetrata fuere, semper boni, fideleque mansere: & cuncta à Bestia, Albino, Metelloque imperata navi fecerant. Itaque ab imperatore facile, quæ petebant, adepti. Emissæ eo cohortes Ligurum quatuor, & C. Annius præfectus. Id oppidum ab Sidoniis conditum est, quos accepimus profugos ob discordias civilis, navibus in eos locos veniſſe; ceterum situm inter duas Syrtes: quibus nomen ex re

re inditum. Nam duo sunt sinus prope in extrema Africa, impares magnitudine, pari natura: quorum proxuma terræ prærupta sunt, cetera, uti fors tulit, alta; alia in tempestate vadosa. Nam ubi mare magnum esse, & sævire ventis cœpit, limum, arenamque, & saxa ingentia fluctus trahunt; ita facies locorum cum ventis simul mutatur. Syrtes ab tractu nominatæ. Ejus civitatis lingua modo conversa connubio Numidarum. Legum, cultusque pleraque Sidonica: quæ eo facilius retinebant, quod procul ab imperio regis ætatem agebant. Inter illos, & frequentem Numidiam inculti vastique loci erant.

Sed quoniam in has regiones per Leptitanorum negotia venimus, non indignum videtur, egregium, atque memorabile facinus duorum Carthaginiensium memorare: eam rem nos locus admonuit. Qua tempestate Carthaginienses pleræque Africæ imperitabant, Cyrenenses quoque magni, atque opulenti fuere. Ager medio arenosus, una specie: neque flumen, neque mons erat, qui finis eorum discerneret: quæ res eos in magno diuturnoque bello inter se habuit. Postquam utrimque legiones, item classes sæpe fusæ, fugatæque, & alteri alteros aliquantum atriverant; veriti ne mox victos, victoresque defessos alius aggrederetur, per inducias sponsionem faciunt, uti certo die legati domo proficiscerentur: quo in loco inter se obvii fuissent, is communis utriusque populi finis haberetur. Igitur duo fratres Carthagine missi, quibus nomen Philænis erat, maturavere iter pergere: Cyrenenses tardius iere. Id socordiane, an casu acciderit, parum cognovi. Ceterum solet in locis inis tempestas haud secus, atque in mari, retinere. Nam, ubi per loca æqualia, & nuda gignentium ventus coortus arenam humo excitavit, ea magna vi agitata, ora, oculosque implere, ita prospectu impedito, morari iter. Postquam Cyrenenses aliquanto posteriores se esse vident, & ob rem corruptam domi

pœna

pœnas metuunt; criminari Carthaginienſes ante tempus domo digreſſos; conturbare rem; denique omnia malle, quam victi abire. Sed cum Pœni aliam conditionem, tantummodo æquam, peterent, Græci optionem Carthaginienſium faciunt; uti vel illi, quos finis populo ſuo peterent, ibi vivi obruerentur; vel eadem conditione ſeſe, quem in locum vellent, proceſſuros. Philæni, conditione probata, ſeque, vitamque ſuam reip. condonavere; ita vivi obruti. Carthaginienſes in eo loco Philænis fratribus aras conſecravere: aliique illis domi honores inſtituti. Nunc ad rem redeo.

Jugurtha poſtquam, amiſſa Thala, nihil ſatis firmum contra Metellum putat; per magnas ſolitudines cum paucis profectus, pervenit ad Gætulos, genus hominum ferum, incultumque, & eo tempore ignarum nominis Romani. Eorum multitudinem in unum cogit: ac paulatim conſuefacit ordines habere, ſigna ſequi, imperium obſervare, item alia militaria facere. Præterea regis Bocchi proximos magnis muneribus, & majoribus promiſſis ad ſtudium ſui perducit; quîs adjutoribus regem aggreſſus, impellit, ut advorſum Romanos bellum ſuſcipiat. Id ea gratia facilius, proniuſque fuit, quod Bocchus initio hujuſce belli legatos Romam miſerat, fœdus, & amicitiam petitum. Quam rem opportuniſſumam incœpto belli pauci impediverant, cæci avaritia, quîs omnia honeſta, atque inhoneſta vendere mos erat. Etiam antea Jugurthæ filia Bocchi nupſerat. Verum ea neceſſitudo apud Numidas, Mauroſque levis ducitur: quod ſinguli pro opibus, quiſque quam plurimas uxores, denas alii, alii plures habeant; ſed reges eo amplius. Ita animus multitudine diſtrahitur; nullam pro ſocia obtinet: pariter omnes viles ſunt. Igitur in locum ambobus placitum exercitus conveniunt. Ibi, fide data, & accepta, Jugurtha Bocchi animum oratione accendit: Romanos injuſtos, profunda avaritia,

ritia, communes omnium hostis esse: eandem illos causam belli cum Bocchо habere, quam secum, & cum aliis gentibus: lubidinem imperitandi, quis omnia regna advorsa sint: tum sese paulo ante Carthaginienses, item Regem Persen, post, uti quisque opulentissumus videatur; ita Romanis hostem fore. His atque aliis talibus dictis, ad Cirtam oppidum iter constituunt: quod ibi Q. Metellus prædam, captivosque, & impedimenta locaverat. Ita Jugurtha ratus, aut, capta urbe operæ pretium fore; aut, si Romanus auxilio suis veniſſet, prœlio sese certaturos. Nam callidus id modo festinabat, Bocchi pacem imminuere; ne, moras agitando, aliud, quam bellum, mallet. Imperator postquam de regum societate cognovit, non temere, neque uti sæpe jam victo Jugurtha consueverat, omnibus locis pugnandi copiam facit: ceterum, haud procul ab Cirta castris munitis, reges opperitur; melius esse ratus, cognitis Mauris, quoniam is novus hostis accesserat, ex commodo pugnam facere. Interim Roma per litteras fit certior, Mario provinciam Numidiam datam. Nam consulem factum ante acceperat. Quibus rebus supra bonum atque honestum perculsus, neque lacrumas tenere, neque moderari linguam: vir egregius in aliis artibus, nimis molliter ægritudinem pati. Quam rem alii in superbiam vortebant: alii bonum ingenium contumelia accensum esse: multi, quod jam parta victoria ex manibus eriperetur: nobis satis cognitum, illum magis honore Marii, quam injuria sua excruciatum, neque tam anxie laturum fuisse, si adempta provincia, alii quam Mario, traderetur. Igitur eo dolore impeditus, & quia stultitiæ videbatur, alienam rem periculo suo curare, legatos ad Bocchum mittit, postulatum, ne sine causa hostis populo Rom. fieret: habere eum magnam copiam societatis, amicitiæque conjungendæ, quæ potior bello esset; quamquam opibus suis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare:

omne bellum sumi facile, ceterum ægerrumè desinere: non in ejusdem potestate initium ejus, & finem esse: incipere cuivis etiam ignavo licere: deponi, cum victores velint: proinde sibi, regnoq; suo consuleret: neu florentes res suas cum Jugurthæ perditis misceret. Ad ea rex satis placide verba facit: sese pacem cupere, sed Jugurthæ fortunarum misereri: si eadem illi copia fieret, omnia conventura. Rursus imperator, contra postulata Bocchi, nuncios mittit. Ille probare partim, alia abnuere. Eo modo, sæpe ab utroque missis remissisque nunciis, tempus procedere, & ex Metelli voluntate bellum intactum trahi. At Marius, uti supra diximus, cupientissima plebe consul factus, postquam ei provinciam Numidiam populus jussit, antea jam infestus nobilitati, tum vero multus, atque ferox instare: singulos modo, modo universos lædere: dictitare, sese consulatum ex victis illis spolia cepisse: alia præterea magnifica pro se, & illis dolentia: interim, quæ bello opus erant, prima habere; postulare legionibus supplementum: auxilia à populis, & regibus, sociisque accersire: præterea ex Latio fortissumum quemque plerosque militia, paucos fama cognitos accire, & ambiundo cogere homines emeritis stipendiis secum proficisci. Neque illi senatus, quamquam advorsus erat, de ullo negotio negare audebat: ceterum supplementum etiam lætus decreverat: quia, neque plebi militiam volente putabatur, & Marius aut belli usum, aut studia vulgi amissurus: sed ea res frustra sperata. Tanta lubido cum Mario eundi plerosque invaserat: sese quisque præda locupletem fore, victorem domum rediturum, alia hujuscomodi animis trahebant, & eos non paulum oratione sua Marius arrexerat. Nam postquam, omnibus, quæ postulaverat, decretis, milites scribere vult, hortandi causa, simul & nobilitatem, uti consuëverat, exagitandi, concionem populi advocavit: deinde hoc modo disseruit.

Scio

Scio ego, Quirites, pleroſque non iſdem artibus imperium à vobis petere, & poſtquam adepti ſunt gerere: primo induſtrios, ſupplices, modicos eſſe: dein per ignaviam, & ſuperbiam ætatem agere: ſed mihi contra videtur. Nam, quo univerſa reſp. pluris eſt quam conſulatus, aut prætura, eo majore cura illam adminiſtrari, quam hæc peti debere. Neque me fallit, quantum cum maximo beneficio veſtro negotii ſuſtineam. Bellum parare, ſimul & ærario parcere, cogere ad militiam eos, quos nolis offendere; domi foriſque omnia curare; & ea agere inter invidos, occurſantes, factioſos, opinione, Quirites, aſperius eſt. Ad hoc, alii ſi deliquere, vetus nobilitas, majorum facta fortia, cognatorum & affinium opes, multæ clientelæ, omnia hæc præſidio adſunt: mihi ſpes omnes in memet ſitæ; quas neceſſe eſt & virtute, & innocentia tutari: nam alia infirma ſunt. Et illud intelligo, Quirites, omnium ora in me converſa eſſe, æquos, bonoſque favere: quippe benefacta mea reip. procedunt: nobilitatem locum invadendi quærere. Quo mihi acriis adnitendum eſt, ut neque vos capiamini, & illi fruſtra ſint. Ita ad hoc ætatis à puericia fui, ut omnis labores, pericula conſueta habeam. Quæ ante veſtra beneficia gratuitò faciebam, ea ut, accepta mercede, deſeram, non eſt conſilium, Quirites. Illis difficile eſt in poteſtatibus temperare, qui per ambitionem ſeſe probos ſimulavere: mihi, qui omnem ætatem in optimis artibus egi, bene facere jam ex conſuetudine in naturam verit. Bellum me gerere cum Jugurtha juſſiſtis: quam rem nobilitas ægerrume tulit. Quæſo, reputate cum animis veſtris, num id mutari melius ſit, ſi quem ex illo globo nobilitatis ad hoc, aut aliud tale negotium mittatis, hominem veteris proſapiæ, ac multarum imaginum, & nullius ſtipendii; ſcilicet ut in tanta re ignarus omnium trepidet, feſtinet; ſumat aliquem ex populo monitorem officii ſui. Ita plerumque evenit; ut, quem vos imperare juſſiſtis, is ſibi imperatorem alium quærat. At ego ſcio, Quirites,

qui, postquam consules facti sunt, acta majorum, & Græcorum militaria præcepta legere cæperint; homines præposteri. Nam gerere, quam fieri, tempore posterius, re, atque usu prius est. Comparate nunc, Quirites, cum illorum superbia me hominem novum. Quæ illi audire, & legere solent, eorum partem vidi, alia egomet gessi: quæ illi litteris, ea ego militando didici: nunc vos existumate, facta, an dicta pluris sint; Contemnum novitatem meam, ego illorum ignaviam. Mihi fortuna; illis probra objectantur. Quamquam ego naturam unam, & communem omnium existimo, sed fortissimum quemque generosissimum esse. Ac si jam ex patribus Albini, aut Bestiæ quæri possit, nene, an illos ex se gigni maluerint: quid responsuros creditis, nisi, sese liberos quam optumos voluisse? Quod si jure despiciunt me; faciant idem majoribus suis; quibus, ut mihi, ex virtute nobilitas cæpit. Invident honori meo: ergo invideant labori, innocentiæ, periculis etiam meis: quoniam per hæc illum cepi. Verum homines corrupti superbia, ita ætatem agunt, quasi honores vestros contemnant: ita hos petunt, quasi honeste vixerint. Næ illi falsi sunt, qui diversissimas res pariter exspectant, ignaviæ voluptatem, & præmia virtutis. Atque etiam cum apud vos, aut in senatu verba faciunt, plexaque oratione majores suos extollunt; eorum fortia facta memorando clariores sese putant: quod contra est. Nam, quanto vita illorum præclarior, tanto horum socordia flagitiosior. Et profecto ita se res habet: majorum gloria posteris lumen est, neque bona, neque mala eorum in occulto patitur. Hujusce rei ego inopiam patior, Quirites. Verum id, quod multo præclarius est, meamet facta mihi dicere licet. Nunc videte, quam iniqui sint. Quod ex aliena virtute sibi arrogant, id mihi ex mea non concedunt: scilicet quia imagines non habeo, & quia mihi nova nobilitas est: quam certe peperisse melius est, quam acceptam corrupisse. Equidem ego non ignoro, si jam mihi respondere

respondere velint, abunde illis facundam, & compositam orationem fore. Sed in maxumo vestro beneficio, cum omnibus locis me, vosque maledictis lacerent, non placuit reticere: ne quis modestiam in conscientiam duceret. Nam me quidem, ex animi sententia nulla oratio laedere potest. Quippe vera, necesse est bene praedicet: falsam vita, moresque mei superant. Sed quoniam vestra consilia accusantur, qui mihi summum honorem, & maxumum negotium imposuistis: etiam atque etiam reputate, num id paenitendum sit. Non possum, fidei causa, imagines, neque triumphos, aut consulatus majorum meorum ostentare: at, si res postulet, hastas, vexillum, phaleras, alia dona militaria, praeterea cicatrices advorso corpore. Hae sunt meae imagines, haec nobilitas, non hereditate relicta, ut illa illis, sed quae ego plurimis meis laboribus, & periculis quaesivi. Non sunt composita verba mea. Parum id facio. Ipsa se virtus satis ostendit: illis artificio opus est, ubi turpia facta oratione tegant. Neque litteras Graecas didici: parum placebat eas discere, quippe quae ad virtutem doctoribus nihil profuerunt. At illa multo optuma reip. doctus sum; hostis ferire, praesidia agitare, nihil metuere, nisi turpem famam, hiemem, & aestatem juxta pati, humi requiescere; eodem tempore inopiam, & laborem tolerare. His ego praeceptis milites hortabor: neque illos arte colam, me opulenter; neque gloriam meam laborem illorum faciam. Hoc est utile, hoc civile imperium. Namque, cum tute per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, hoc est, dominum, non imperatorem esse. Haec atque talia majores vestri faciundo, seque, remque publicam celebravere. Quis nobilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos illorum aemulos contemnit; & omnis honores, non ex merito, sed quasi debitos, à vobis repetit. Ceterum homines superbissumi procul errant. Majores eorum omnia, quae licebat, illis reliquere, divitias, imagines, memoriam sui praeclaram: virtutem non reliquere; neque poterant. Ea sola neque datur dono, neque accipitur.

Sordidum me, & inculti moribus aiunt; quia parum scitè convivium exorno, neque histrionem ullum, neque pluris pretii coquum, quam villicum habeo: quæ mihi lubet confiteri, Quirites. Nam & ex parente meo, & ex aliis sanctis viris ita accepi, munditias mulieribus, viris laborem convenire, omnibusque bonis oportere plus gloriæ, quam divitiarum esse; arma, non supellectilem, decori esse. Quin ergo, quod juvat, quod carum æstumavi, id semper faciant: ament, potent: ubi adolescentiam habuere, ibi senectutem agant, in convivüis, dediti ventri, & turpissumæ parti corporis: sudorem, pulverem, & alia talia relinquunt nobis, quibus illa epulis jucundiora sunt. Verum non ita est. Nam, ubi se flagitiis dedecoravere turpissimi viri, honorum præmia erepium eunt. Ita injustissume luxuria, & ignavia, pessumæ artes, illis, qui coluere eas, nihil officiunt, reip. innoxiæ cladi sunt. Nunc, quoniam illis, quantum mores mei, non illorum flagitia poscebant, respondi, pauca de rep. loquar. Primum omnium de Numidia bonum habete animum, Quirites. Nam quæ ad hoc tempus Jugurtham tuata sunt, omnia removistis, avaritiam, imperitiam, superbiam. Dein exercitus ibi est locorum sciens, sed mehercule magis strenuus, quam felix. Nam magna pars ejus avaritia, aut temeritate ducum attrita est. Quamobrem vos quibus militaris ætas est, adnitimini mecum, & capessite remp. neque quemquam ex calamitate aliorum, aut imperatorum superbia metus coperit. Egomet in agmine, in prælio consultor idem, & socius periculi vobiscum adero; meque, vosque in omnibus rebus juxta geram. Et profecto, diis juvantibus, omnia matura sunt victoria, præda, laus: quæ si dubia, aut procul essent, tamen omnis bonos reip. subvenire decet. Etenim nemo ignavia immortalis factus: neque quisquam parens liberis, ut æterni forent, optavit; magis, uti boni, honestique vitam exigerent. Plura dicerem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent: nam strenuis abunde dictum puto.

Hujuscemodi

Hujuſcemodi oratione habita, Marius poſtquam plebis animos arrectos videt, propere commeatu, ſtipendio, armis, aliiſque utilibus navis onerat: cum his A. Manlium legatum proficiſci jubet. Ipſe interea milites ſcribere non more majorum, neque ex claſſibus, ſed uti cujuſque lubido erat, capite cenſos pleroſque. Id factum alii inopia bonorum, alii per ambitionem conſulis memorabant; quod ab eo genere celebratus, auctuſque erat, & homini potentiam quærenti egentiſſumus quiſque opportuniſſumus, cui neque ſua curæ (quippe quæ nulla ſunt) & omnia cum pretio honeſta videntur. Igitur Marius cum aliquanto majore numero, quam decretum erat, in Africam profectus, paucis diebus Uticam advehitur. Exercitus ei traditur à P. Rutilio legato. Nam Metellus conſpectum Marii fugerat; ne videret ea, quæ audita animus tolerare nequiverat. Sed conſul, expletis legionibus; cohortibuſque auxiliariis; in agrum fertilem, & præda omiſtum proficiſcitur. Omnia ibi capta militibus donat: dein caſtella, & oppida natura & viris parum munita aggreditur: prælia multa, ceterum alia levia aliis locis facere. Interim novi milites ſine metu pugnæ adeſſe: videre fugientis capi, aut occidi; fortiſſumum quemque tutiſſumum: armis libertatem, patriam parenteſque, & alia omnia tegi; gloriam, atque divitias quæri. Sic brevi ſpatio novi vetereſque coaluere, & virtus omnium æqualis facta. At reges ubi de adventu Marii cognoverunt, diverſi in locos difficiles abeunt. Ita Jugurthæ placuerat, ſperanti, mox effuſos hoſtis invadi poſſe; Romanos, ſicuti pleroſque, remoto metu laxius, licentiuſque futuros. Metellus interea Romam profectus, contra ſpem ſuam lætiſſumis animis excipitur, plebi, patribuſque, poſtquam invidia deceſſerat, juxta carus. Sed Marius impigre, prudenterque ſuorum, & hoſtium res pariter attendere; cognoſcere quid boni utriſque, aut contra eſſet: explorare itinera regum; conſilia, &

insidias eorum antevenire : nihil apud se remissum, neque apud illos tutum pati. Itaque & Gætulos, & Jugurtham, ex sociis nostris prædas agentes, sæpe aggressus in itinere fuderat, ipsumque regem haud procul ab oppido Cirta armis exuerat. Quæ postquam glorioſa modo, neque belli patrandi cognovit, statuit urbis, quæ viris, aut loco pro hostibus, & advorsum se opportunissumæ erant, singulas circumvenire : ita Jugurtham aut præsidiis nudatum, si ea pateretur, aut prœlio certaturum. Nam Bocchus nuncios sæpe ad eum miserat, velle populi Rom. amicitiam, ne quid ab se hostile timeret. Id simulaverit ne ? quo improvisus gravior accederet, an mobilitate ingenii pacem atque bellum mutare solitus ? parum exploratum est. Sed consul, uti statuerat, oppida, castellaque munita adire : partim vi, alia metu, aut præmia ostentando, avertere ab hostibus. Ac primo mediocria gerebat, existumans Jugurtham ob suos tutandos in manus venturum. Sed ubi illum procul abesse, & aliis negotis intentum accepit ; majora, & magis aspera aggredi tempus visum est. Erat inter ingentis solitudines oppidum magnum, atque valens, nomine Capsa : cujus conditor Hercules Libys memorabatur. Ejus cives apud Jugurtham immunes, levi imperio, & ob ea fidelissumi habebantur : muniti advorsum hostes non mœnibus modo, & armis atque viris, verum etiam multo magis locorum asperitate. Nam præter oppido propinqua, alia omnia vasta, inculta, egentia aquæ, infesta serpentibus : quarum vis, sicut omnium ferarum, inopia cibi acrior : ad hoc, natura serpentium ipsa perniciosa, siti magis, quam alia re accenditur. Ejus potiundi Marium maxuma cupido invaserat, cum propter usum belli, tum quia res aspera videbatur : & Metellus oppidum Thalam magna gloria ceperat, haud dissimiliter situm, munitumque : nisi quod apud Thalam non longe à mœnibus aliquot fontes erant. Capsenses una modo, atque ea intra oppidum

pidum jugi aqua, cetera pluvia utebantur. Id ibique, & in omni Africa, quæ procul à mare incultius agebat, eo facilius tolerabatur, quia Numidæ plerumque lacte, & ferina carne vescebantur, & neque salem, neque alia gulæ irritamenta quærebant. Cibus illis advorsum famam, & sitim, non lubidini, neque luxuriæ erat. Igitur consul, omnibus exploratis, credo diis fretus, (nam contra tantas difficultates consilio satis providere non poterat: quippe etiam frumenti inopia tentabatur, quod Numidæ pabulo pecoris magis, quam arvo, student, & quodcumque natum fuerat, jussu regis in loca munita contulerant: ager autem aridus, & frugum vacuus ea tempestate, nam æstatis extremum erat) tamen pro rei copia satis providenter exornat: pecus omne, quod superioribus diebus præda fuerat, equitibus auxiliariis agendum attribuit: A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, ubi stipendium, & commeatum locaverat, ire jubet: dicitque se prædabundum post paucos dies eodem venturum. Sic incœpto suo occultato, pergit ad flumen Tanaim. Ceterum in itinere quotidie pecus exercitui per centurias, item turmas æqualiter distribuerat; &, ex coriis utres uti fierent, curabat: simul & inopiam frumenti lenire, & ignaris omnibus, parare quæ mox usui forent: denique sexto die, cum ad flumen ventum est, maxuma vis utrium effecta. Ibi castris levi munimento positis, milites cibum capere, atque, uti simul cum occasu solis egrederentur, paratos esse jubet; omnibus sarcinis abjectis, aqua modo seque, & jumenta onerare. Dein, postquam tempus visum, castris egreditur: noctemque totam itinere facto, consedit: idem proxuma facit. Dein tertia multo ante lucis adventum pervenit in locum tumulosum, ab Capsa non amplius duum millium intervallo: ibique, quam occultissume potest, cum omnibus copiis opperitur. Sed, ubi dies cœpit; & Numidæ, nihil hostile metuentes, multi oppi-

do egressi; repente omnem equitatum, & cum his velocissumos pedites cursu tendere ad Capsam, & portas obsidere jubet; deinde ipse intentus propere sequi, neque milites prædari sinere: quæ postquam oppidani cognovere; res trepidæ, metus ingens, malum improvisum, ad hoc pars civium extra mœnia in hostium potestate, coegere, uti deditionem facerent. Ceterum oppidum incensum. Numidæ puberes interfecti, alii omnes venum dati, præda militibus divisa. Id facinus contra jus belli non avaritia, neque scelere consulis admissum; sed quia locus Jugurthæ opportunus, nobis aditu difficilis; genus hominum mobile, infidum, ante neque beneficio, neque metu coercitum. Postquam tantam rem Marius sine ullo suorum incommodo patravit, magnus, & clarus antea, major, atque clarior haberi cœpit. Omnia non bene consulta in virtutem trahebantur. Milites modesto imperio habiti, simul & locupletes, ad cælum ferre: Numidæ magis, quam mortalem, timere: postremo socii, atque hostes credere, illi aut mentem divinam esse, aut deorum nutu cuncta portendi. Sed consul, ubi ea res bene evenit, ad alia oppida pergit: pauca, repugnantibus Numidis, capit: plura, deserta propter Capsensium miserias, igni corrupit: luctu, atque cæde omnia complentur. Denique multis locis potitus, ac plerisque exercitu incruento, aliam rem aggreditur, non eadem asperitate, qua Capsensium, ceterum haud secus difficilem. Namque haud longe à flumine Mulucha, quod Jugurthæ, Bocchique regum disjungebat, erat inter ceteram planitiem mons saxeus, mediocri castello, satis patens, immensum editus, uno peranguste aditu relicto: nam omnia natura, velut opere, atque consulto, præceps. Quem locum Marius, quod ibi regis thesauri erant, summa vi capere intendit: sed ea res forte, quam consilio, melius gesta. Nam castello virorum, atque armorum satis magna vis, & frumenti, & fons aquæ: aggeribus, turribusque,

que, & aliis machinationibus locus importunus. Iter caſtellanorum anguſtum admodum, utrimque præciſum. Vineæ cum ingenti periculo fruſtra agebantur: nam cum eæ paulo proceſſerant, igni, aut lapidibus corrumpebantur. Milites neque pro opere conſiſtere, propter iniquitatem loci; neque inter vineas ſine periculo adminiſtrare: optumus quiſque cadere, aut ſauciari, ceteris metus augeri. At Marius, multis diebus, & laboribus conſumptis, anxius trahere cum animo ſuo, omitteretne inceptum, quoniam fruſtra erat, an fortunam opperiretur, qua ſæpe proſpere uſus fuerat. Quæ cum multos dies, nocteſque æſtuans agitaret, forte quidam Ligus, ex cohortibus auxiliariis miles gregarius, caſtris aquatum egreſſus, haud procul ab latere caſtelli, quod advorſum prœliantibus erat, animadvertit inter ſaxa repentes cochleas: quarum cum unam, atque alteram, dein plures peteret, ſtudio legundi paulatim prope ad ſummum montis egreſſus eſt. Ubi poſtquam ſolitudinem intellexit, more humanæ cupidinis ignara viſundi animum vortit. Et forte in eo loco grandis ilex coaluerat inter ſaxa, paululum modo prona, dein flexa, atque aucta in altitudinem, quo cuncta gignentium natura fert: cujus ramis modo, modo eminentibus ſaxis niſus Ligus, caſtelli planitiem perſcribit; quod cuncti Numidæ intenti prœliantibus aderunt. Exploratis omnibus, quæ mox uſui fore ducebat, eodem regreditur, non temere, ut aſcenderat, ſed tentans omnia, & circumſpiciens. Itaque Marium propere adit: acta edocet: hortatur, ab ea parte, qua ipſe deſcenderat, caſtellum tentet: pollicetur ſeſe itineris periculique ducem. Marius cum Ligure promiſſa ejus cognitum ex præſentibus mittit: quorum, uti cujuſque ingenium erat, ita rem difficilem, aut facilem renunciavere. Conſulis animus tamen paululum arrectus. Itaque ex copia tubicinum, & cornicinum, quinque numero quam velociſſimos delegit, & cum his, præſidio qui forent,

forent, quatuor centuriones: omnisque Liguri parere jubet: & ei negotio proxumum diem constituit. Sed ubi ex præcepto tempus visum; paratis, compositisque omnibus, ad locum pergit. Ceterum illi, qui centuriis præerant, prædocti ab duce, arma, ornatumque mutaverant, capite, atque pedibus nudis, uti prospectus, nisusque per saxa facilius foret: super terga gladii, & scuta; verum ea Numidica ex coriis, ponderis gratia; simul & offensa quo lenius streperent. Igitur prægrediens Ligus, saxa, & si quæ venustate radices eminebant, laqueis vinciebat, quibus allevati milites facilius adscenderent: interdum timidos insolentia itineris levare manu: ubi paulo asperior adscensus erat, singulos præ se inermes mittere; dein ipse cum illorum armis sequi: quæ dubia nisui videbantur, potissimus tentare: ac sæpius eadem ascendens, ac descendens, dein statim digrediens, ceteris audaciam addere. Igitur diu, multumque fatigati, tandem in castellum perveniunt, desertum ab ea parte: quod omnes, sicut aliis diebus, advorsum hostes aderant. Marius, ubi ex nunciis, quæ Ligus egerat, cognovit; quamquam toto die intentos prælio Numidas habuerat, tum verò cohortatus milites, & ipse extra vineas egressus, testudine acta succedere, & simul hostem tormentis, sagittariisque, & funditoribus eminus terrere. At Numidæ, sæpe antea vineis Romanorum subversis, item incensis, non castelli mœnibus sese tutabantur; sed pro muro dies, noctesque agitare; maledicere Romanis; ac Mario vecordiam objectare, militibus nostris Jugurthæ servitium minari; secundis rebus feroces esse. Interim, Romanis omnibus, hostibusque prœlio intentis, magna vi utrimque, pro gloria atque imperio his, illis pro salute certantibus repente à tergo signa canere: ac primo mulieres, & pueri, qui visum processerant, fugere, deinde, ut quisque muro proxumus erat, postremo cuncti armati, inermesque. Quod ubi accidit,

eo

eo acrius Romani instare, fundere, ac plerosque tantummodò sauciare, dein super occisorum corpora vadere, avidi gloriæ certantes murum petere; neque quemquam omnium præda morari. Sic forte correcta Marii temeritas, gloriam ex culpa invenit. Ceterum, dum ea res geritur, L. Sulla quæstor cum magno equitatu in castra venit, quod, ut ex Latio, & à sociis cogeret, Romæ relictus erat. Sed quoniam nos tanti viri res admonuit, idoneum visum est, de natura, cultuque ejus paucis dicere. Neque n. alio loco de Sullæ rebus dicturi sumus: & L. Sisenna optume, & diligentissume omnium, qui eas res dixere, persecutus, parum mihi libero ore locutus videtur. Igitur Sulla gentis patriciæ nobilis fuit, familia prope jam exstincta majorum ignavia litteris Græcis, atque Latinis juxta, atque doctissime eruditus animo ingenti, cupidus voluptatum, sed gloriæ cupidior: otio luxurioso esse: tamen ab negotiis nunquam voluptas remorata, nisi quod de uxore potuit honestius consuli: facundus, callidus, & amicitia facilis: ad simulanda negotia altitudo ingenii incredibilis, multarum rerum, ac maxume pecuniæ largitor: atque illi, felicissumo omnium ante civilem victoriam, nunquam super industriam fortuna fuit: multique dubitavere, fortior, an felicior esset. Nam, postea quæ fecerit, incertum habeo, pudeat magis, an pigeat differere. Igitur Sulla, uti supra dictum est, postquam in Africam, atque in castra Marii cum equitatu venit, rudis antea & ignarus belli, sollertissumus omnium in paucis tempestatibus factus est. Ad hoc milites benigne appellare: multis rogantibus, aliis per se ipse dare, beneficia invitus accipere; se ea properantius, quam æs mutuum, reddere, ipse ab nullo repetere: magis id laborare, ut illi quam plurimi deberent: joca atque seria cum humillimis agere. In operibus, in agmine, atque ad vigilias multas adesse: neque interim, quod ambitio parva solet, consulis, aut cujusquam boni famam lædere: tantummodo neque consilio,

lio, neque manu priorem alium pati: pleroſque antevenire. Quibus rebus, & artibus brevi Mario, militibuſque cariſſimus factus. At Jugurtha poſtquam oppidum Capſam, aliquos locos munitos, & ſibi utilis, ſimul & magnam pecuniam amiſerat; ad Bocchum nuncios mittit, quam primum in Numidiam copias adduceret: prœlii faciundi tempus adeſſe. Quem ubi cunctari accepit, dubium belli atque pacis rationes trahere: rurſus, ut antea, proxumos ejus donis corrumpit: ipſique Mauro pollicetur Numidiæ tertiam partem, ſi aut Romani Africa expulſi, aut, integris ſuis finibus, bellum compoſitum foret. Eo præmio illectus Bocchus cum magna multitudine Jugurtham accedit. Ita, amborum exercitu conjuncto, Marium jam in hiberna proficiſcentem, vix decima parte die reliqua invadunt, rati noctem, quæ jam aderat, victis ſibi munimento fore, &, ſi viciſſent, nullo impedimento, quia locorum ſcientes erant: contra Romanis utrumque caſum in tenebris difficiliorem fore. Igitur ſimul conſul ex multis de hoſtium adventu cognovit: & ipſi hoſtes aderant: & prius quam exercitus aut inſtrui, aut ſarcinas colligere, denique, ante quam ſignum, aut imperium ullum accipere quivit, equites Mauri, atque Gætuli, non acie, neque ullo modo prœlii, ſed catervatim, uti quoſque fors conglobaverat, in noſtras incurrunt. Qui omnes trepidi improviſo metu, attamen virtutis memores, aut arma capiebant, aut capientis alios ab hoſtibus defenſabant: pars equos aſcendere, obviam hoſtibus ire: pugna latrocinio magis, quam prœlio ſimilis fieri: ſine ſignis, ſine ordinibus, equites pedites permixti, cædere alios, alios obtruncare: multos contra adverſos acerrume pugnantes ab tergo circumvenire: neque virtus, neque arma ſatis tegere; quod hoſtes numero plures, & undique circumfuſi erant: denique Romani veteres, noviique & ob ea ſcientes belli, ſi quos locus, aut caſus conjunxerat, orbes facere: atque ita ab

omnibus

omnibus partibus simul tecti, & instructi hostium vim sustentabant. Neque in eo tamque aspero negotio Marius territus, aut magis, quam antea, demisso animo fuit; sed cum turma sua, quam ex fortissimis magis, quam familiarissimis paraverat, vagari passim: ac modo laborantibus suis succurrere, modo hostis, ubi confertissimi obstiterant, invadere manu: consulere militibus, quoniam imperitare conturbatis omnibus non poterat. Jamque dies consumptus erat, cum tamen barbari nihil remittere; atque, uti reges præceperant, noctem pro se rati, acrius instare. Tum Marius ex copia rerum consilium trahit: atque, uti suis receptui locus esset, collis duos propinquos inter se occupat. Quorum in uno, castris parum amplo, fons aquæ magnus erat: alter usui opportunus, quia magna parte editus, & præceps, pauca munimenta egebat. Ceterum apud aquam Sullam cum equitibus noctem agitare jubet. Ipse milites dispersos paulatim, neque minus hostibus conturbatis, in unum contrahit: dein cunctos pleno gradu in collem subducit. Ita reges, loci difficultate coacti, prælio deterrentur; neque tamen suos longius abire sinunt, sed, utroque colle multitudine circumdato effusi consedere. Dein, crebris ignibus factis, plerumque noctis barbari more suo lætari, exsultare, strepere vocibus: & ipsi duces feroces, quod non fugere, ac pro victoribus agere. Sed ea cuncta Romanis ex tenebris, & editioribus locis facilia visu, magnoque hortamento erant. Plurimum verò Marius imperitia hostium confirmatus, quàm maximum silentium haberi jubet: ne signa quidem, uti per vigilias solebant, canere: dein, ubi lux adventabat, defessis jam hostibus, ac paulo ante somno captis, de improvisa vectigalis, item cohortium, turmarum, legionum tubicines simul omnes signa canere, milites clamorem tollere, atque portis erumpere. Mauri, atq; Getuli, ignoto atque horribili sonitu repente excitii neque fugere, neque arma capere, neque omnino

facere,

facere, aut providere quidquam poterant. Ita cunctos strepitu, clamore, nullo subveniente, nostris instantibus tumultu, terrore, formidine, quasi vecordia ceperat: denique omnes fusi, fugatique: arma, & signa militaria pleraque capta: plurelque eo prœlio, quam omnibus superioribus, interemti. Nam somno, & metu insolito impedita fuga. Dein Marius, uti cœperat, in hiberna proficiscitur, quæ propter commeatum in oppidis maritumis agere decreverat: neque tamen victoria socors, aut insolens factus; sed pariter, atque in conspectu hostium, quadrato agmine incedere. Sulla cum equitatu apud extimos, in sinistra parte A. Manlius cum funditoribus, & sagittariis, præterea cohortes Ligurum curabat: primos, & extremos cum expeditis manipulis tribunos locaverat. Perfugæ, regionum scientissimi, hostium iter explorabant. Simul consul, quasi nullo imposito, omnia providere: apud omnis adesse, laudare, increpare merentis. Ipse armatus, intentusque item milites cogebat: neque secus, atque iter faceret, castra munire excubitum in porta cohortis ex legionibus, pro castris equites auxiliarios mittere, præterea alios super vallum in munimentis locare, vigilias ipse circuire, non tam diffidentia futuri, quæ imperavisset, quam uti militibus exæquatus cum imperatore labos volentibus esset. Et sane Marius illoque aliisque temporibus Jugurthini belli, pudore magis, quàm malo, exercitum coercebat: quod multi per ambitionem fieri aiebant: pars quod à pueritia consuetam duritiam, & alia, quæ ceteri miserias vocant, voluptati habuisset. Nisi tamen resp. pariter, ac sævissimo imperio, bene, atque decore gesta. Igitur quarto demique die haud longe ab oppido Cirta simul undique speculatores citi sese ostendunt: qua hostes adesse intelligitur. Sed quia divorsi reeuntes, alius ab alia parte, atque omnes idem significabant; consul incertus, quoniam modo aciem instrueret, nullo ordine commutato, advorsum

omnia

omnia paratus ibidem opperitur. Igitur Jugurtham ſpes fruſtrata, qui copias in quatuor partis diſtribuerat, ratus ex omnibus æque aliquos ab tergo hoſtibus venturos. Interim Sulla, quem primum hoſtes attigerant, cohortatus ſuos, turmatim, & quam maxume confertis equis, ipſeque aliique Mauros invadunt: ceteri in loco manentes, ab jaculis eminus emiſſis corpora tegere, &, ſi qui in manus venerant, obtruncare. Dum eo modo equites præliantur, Bocchus cum peditibus, quos Volux filius ejus adduxerat, neque in priore pugna, in itinere morati adfuerant, poſtremam Romanorum aciem invadunt. Tum marius apud primos agebat, quod ibi Jugurtha cum plurimis erat. Dein Numida, cognito Bocchi adventu, clam cum paucis ad pedites convortit: ibi Latine (nam apud Numantiam loqui didicerat) exclamat, noſtros fruſtra pugnare: paulo ante Marium ſua manu interfectum; ſimul gladium ſanguine oblitum oſtendere, quem in pugna, ſatis impigre occiſo pedite noſtro cruentaverat. Quod ubi milites accepere, magis atrocitate rei, quam fide nuncii, terrentur: ſimulque barbari animos tollere, & in perculſos Romanos acrius incedere. Jamque paululum à fuga aberat, cum Sulla, profligatis iis, quos advorſum ierat, rediens ab latere Mauros incurrit. Bocchus ſtatim avertitur. At Jugurtha, tum ſuſtentare ſuos & prope jam adeptam victoriam retinere cupit, circumventus ab equitibus dextra ſiniſtra, omnibus occiſis, ſolus inter tela hoſtium vitabundus erumpit. Atque interim Marius, fugatis equitibus, accurrit auxilio ſuis, quos pelli jam acceperat. Denique hoſtes jam undique fuſi. Tum ſpectaculum horribile in campis patentibus; ſequi, fugere; occidi, capi, equi, atque viri afflicti: ac multi, vulneribus acceptis, neque fugere poſſe, neque quietem pati; niti modo, ac ſtatim concidere; poſtremo omnia, qua viſus erat, conſtrata telis, armis, cadaveribus, & inter ea humus infecta ſanguine. Poſtea loci conſul,

sul, haud dubie jam victor, pervenit in oppidum Cirtam, quo initio profectus intenderat. Eo post diem quintum, quam iterum barbari male pugnaverant, legati à Boccho veniunt: qui regis verbis à Mario petivere duos quam fidissumos ad eum mitteret; velle de suo, & de populi R. commodo cum iis disserere. Ille Statim L. Sullam, & A. Manlium ire jubet: qui quamquam acciti ibant; tamen placuit verba apud regem facere; ingenium aut advorsum uti flecterent; aut cupidum pacis vehementius accenderent. Itaque Sulla, cujus facundiæ, non ætati, à Manlio concessum, pauca verba hujuscemodi locutus.

Rex Bocche, magna lætitia nobis est, cum te talem virum dii monuere; ut aliquando pacem, quam bellum, malles; neu te optumum cum pessumo omnium Jugurtha miscendo commaculares; simul nobis demeres acerbam necessitudinem, pariter te errantem, & illum sceleratissumum persequi. Ad hoc populo R. jam à principio inopi, melius visum, amicos, quam servos, quærere: tutiusque rati, volentibus, quam coactis, imperitare. Tibi vero nulla opportunior amicitia nostrâ: primum quod procul absumus; in quo offensæ minimum, gratia, par, ac si prope adessemus: dein, quod paremus abunde habemus, amicorum neque nobis, neque cuiquam omnium satis fuit. Atque hoc mihi à principio tibi placuisset: profecto ex P. R. ad hoc tempus multo plura bona accepisses, quàm mala perpessus esses. Sed quoniam humanarum rerum fortuna pleraque regit; cui scilicet placuit & vim, & gratiam nostram experiri; nunc, quando per illam licet, festina; atque, uti cœpisti, perge. Multa, atque opportuna habes, quo facilius errata officiis superes. Postremo hoc in pectus tuum demitte, numquam populum Rom. beneficiis victum esse. Nam, bello quid valeat, tute scis.

Ad ea Bocchus placide, & benigne simul pauca pro delicto suo verba facit; Se non hostili animo, sed ob regnum tutandum arma cepisse. Nam Numidiæ partem, unde Jugurtham expulerit, jure belli

belli ſuam factam: eam vaſtari à Mario, pati nequiviſſe: præterea, miſſis antea Romam legatis repulſum ab amicitia. Ceterum vetera omittere, ac tum, ſi per Marium liceret, legatos ad ſenatum miſſurum. Dein, copia facta, animus barbari ab amicis flexus, quos Jugurtha, cognita legatione Sullæ, & Manlii, metuens id, quod parabatur, donis corruperat. Marius interea, exercitu in hibernaculis compoſito, cum expeditis cohortibus, & parte equitatus proficiſcitur in loca ſola, obſeſſum turrim regiam, quo Jugurtha perfugas omnis præſidium impoſuerat. Tum rurſus Bocchus, ſeu reputando, quæ ſibi duobus præliis evenerant, ſeu admonitus ab aliis amicis, quos incorruptos Jugurtha reliquerat, ex omni copia neceſſariorum quinque delegit, quorum & fides cognita, & ingenia validiſſuma erant. Eos ad Marium, ac dein, ſi placeat, Romam legatos ire jubet: agendarum rerum, & quocunque modo belli componendi licentiam ipſis permittit. Illi mature ad hiberna Romanorum proficiſcuntur: dein à Getulis latronibus in itinere circumventi, ſpoliatique, pavidi, ſine decore ad Sullam profugiunt; quem conſul, in expeditionem proficiſcens, pro prætore reliquerat. Eos ille non pro vanis hoſtibus, uti meriti erant, ſed accurate & liberaliter habuit, qua re barbari & famam Romanorum avaritiæ falſam, & Sullam ob munificentiam in ſeſe amicum rati. Nam etiam tum largitio multis ignota erat munificus nemo putabatur, niſi pariter volens: dona omnia in benignitate habebantur. Igitur quæſtori mandata Bocchi patefaciunt: ſimul ab eo petunt, uti fautor, conſultorque ſibi adſit: copias, fidem, magnitudinem regis ſui, & alia, quæ aut utilia aut benevolentia eſſe credebant, oratione extollunt: dein, Sulla omnia pollicito, docti quomodo apud Marium, item apud ſenatum verba facerent, circiter dies XL. ibidem opperiuntur. Marius poſtquam infecto negotio, quo intenderet, Cirtam redit, de adventu

ventu legatorum certior factus, illoſque & Sullum venire jubet, itemque L. Bellienum prætorem Utica, præterea omnis undique ſenatorii ordinis: quibus cum mandata Bocchi cognoſcit: in quibus, legatis poteſtas eundi Romam fit: ab conſule interea induciæ poſtulabantur. Ea Sullæ, & pleriſque placuere: pauci ferocius decernunt, ſc. ignari humanarum rerum, quæ fluxæ, & mobiles ſemper in advorſa mutant. Ceterum Mauri, impetratis omnibus, tres Romam profecti ſunt cum Cn. Octavio Ruſone, qui quæſtor ſtipendium in Africam portaverat: duo ad regem redeunt. Ex his Bocchus cum cetera, tum maxime benignitatem & ſtudium Sullæ accepit. Romæque legatis ejus, poſtquam erraſſe regem, & Jugurthæ ſcelere lapſum, deprecati ſunt, amicitiam & fœdus petentibus hoc modo reſpondetur;

S. P. Q. R. beneficii, & injuriæ memor eſſe ſolet. Ceterum Boccho, quoniam pœnitet, delicti gratiam facit: fœdus & amicitiæ dabuntur, cum meruerit.

Quibus rebus cognitis, Bocchus per litteras à Mario petivit, uti Sullam ad ſe mitteret; cujus arbitratu communibus negotiis conſuleretur. Is miſſus cum præſidio equitum, atque peditum, funditorum Balearium: præterea iere ſagitarii, & cohors Pæligna cum velitaribus armis, itineris properandi cauſa: neque his ſecus, atque aliis armis, advorſus tela hoſtium, quod ea levia ſunt, muniti. Sed in itinere, quinto denique die, Volux, filius Bocchi, repente in campis patentibus cum mille non amplius equitibus ſeſe oſtendit: qui temere & effuſe euntes, Sullæ aliiſque omnibus & numerum ampliorem vero, & hoſtilem metum efficiebant. Igitur ſe quiſque expedire: arma, atque tela tentare, intendere: timor aliquantus, ſed ſpes amplior, quippe victoribus, & advorſum eos, quos ſæpe vicerant. Interim equites, exploratum præmiſſi, rem, ut ea erat, quietam nunciant. Volux adveniens quæſtorem appellat: ſe à patre Boccho obviam illis ſimul, & præſidio

præsidio missum. Dein eum, & proximum diem sine metu conjuncti eunt. Post, ubi castra locata, & diei vesper erat; repente Maurus, incertò vultu pavens, ad Sullam accurrit; dicitque sibi ex speculatoribus cognitum, Jugurtham haud procul abesse; simul, uti noctu clam secum profugeret, rogat, atque hortatur. Ille animo feroci negat se totiens fusum Numidam pertimescere: virtuti suorum satis credere: etiam si certa pestis adesset, mansurum potius, quam proditis quos ducebat, turpi fuga incertæ, ac forsitan post paulo morbo interituræ vitæ parceret. Ceterum ab eodem monitus, uti noctu proficiscerentur, consilium adprobat: ac statim milites cænatos esse in castris, igniscque quam creberrumos fieri, dein prima vigilia silentio egredi jubet. Jamque nocturno itinere fessis omnibus, Sulla pariter cum ortu solis castra metabatur; cum equites Mauri nunciant, Jugurtham, circitur duûm millium intervallo, ante eos consedisse. Quòd postquam auditum est, tum vero ingens metus nostros invadit, credere se proditos à Voluce, & insidiis circumventos. Ac fuere qui dicerent manu vindicandum, neque apud illum tantum scelus inultum relinquendum. At Sulla, quamquam eadem existumabat, tamen ab injuria Maurum prohibet: suos hortatur: uti fortem animum gererent: sæpe ante paucis strenuis advorsus multitudinem bene pugnatum: quanto sibi in prœlio minus pepercissent, tanto tutiores fore, nec decere quemquam, qui manus armaverit, ab inermis pedibus auxilium petere, & in maximo omnium metu nudum, & cæcum corpus ad hostis vortere. Dein Volucem, quoniam hostilia faceret, Jovem maximum obtestatus, uti sceleris, atque perfidiæ Bocchi testis adesset, castris abire jubet. Ille lacrumans orare, ne ea crederet: nihil dolo factum, ac magis calliditate Jugurthæ; cui videlicet speculanti iter suum cognitum esset. Ceterum, quoniam neque ingentem multitudinem haberet; & spes, opesque

opesque ejus ex patre suo penderent; credere illum nihil palam ausurum, cum ipse filius testis adesset. Quare optumum factum videri, per media ejus castra palam transire; sese, vel præmissis, vel ibidem relictis Mauris, solum cum Sulla iturum. Ea res ut in tali negotio, probata: ac statim profecti, quia de improviso accesserant, dubio, atque hæsitante Jugurtha, incolumis transeunt. Dein paucis diebus, quo ire intenderant, perventum est. Ibi cum Bocco Numida quidam Aspar nomine, multum, & familiariter agebat, præmissus ab Jugurtha, postquam Sullam accitum audierat, orator, & subdole speculatum Bocchi consilia: præterea Dabar, Massugradæ filius, ex gente Masinissæ, ceterum materno genere impar; (nam pater ejus ex concubina ortus erat,) Mauro ob ingenii multa bona carus, acceptusque, quem Bocchus, fidum esse Romanis multis antea tempestatibus expertus, illico ad Sullam nunciatum mittit, paratum sese facere, quæ populus Rom. vellet: colloquio diem, locum, tempus ipse diligeret: consulta sese omnia cum illo integra habere: neu Jugurthæ legatum pertimesceret; quo res communis licentius gererentur; nam ab insidiis ejus aliter caveri nequiviſſe. Sed ego comperior, Bocchum magis Punica fide, quàm ob ea, quæ prædicabat, simul Romanos, & Numidam spe pacis attinuisse: multumque cum animo suo volvere solitum, Jugurtham Romanis, an illi Sullam traderet? lubidinem advorsum nos, metum pro nobis suasisse. Igitur Sulla respondit, pauca se coram Aspare locuturum; cetera occulte, nullo, aut quam pauciſſumis præsentibus: simul edocet, quæ sibi responderentur. Postquam, sicuti voluerant, congressi: dicit se missum à consule venisse quæsitum ab eo, pacem, an bellum agitaturus foret. Tum rex, uti præceptum fuerat, post diem decimum redire jubet; ac nihil etiam nunc decrevisse, sed illo die responsurum. Dein ambo in castra sua digressi.

greſſi. Sed ubi plerumque noctis proceſſit, Sulla à Boccho occulte accerſitur: ab utroque tantummodo fidi interpretes, adhibentur. Præterea Dabar internuncius ſanctus vir, ex ſententia ambobus jurat: ac ſtatim rex ſic incipit:

Nunquam ego ratus ſum fore, uti rex maximus in hac terra, & omnium, quos novi, opulentiſſimus, privato homini gratiam deberem. Et hercule Sulla, ante te cognitum, multis orantibus aliis ultro egomet opem tuli, nullius indigui. Id imminutum, quod ceteri dolere ſolent, ego lætor. Fuerit mihi pretium, eguiſſe aliquando tuæ amicitiæ; qua apud animum meum nihil carius habeo. Id adeo experiri licet: arma, viros, pecuniam, poſtremo quidquid animo lubet, ſume, utere: &, quoad vives nunquam tibi redditam gratiam putaveris; ſemper apud me integra erit: denique nihil me ſciente fruſtra voles. Nam, ut ego exiſtumo, regem armis, quam munificentia, vinci, minus flagitioſum. Ceterum de rep. veſtra, cujus curator huc miſſus es, paucis accipe. Bellum ego populo Rom. neque feci, neque factum unquam volui: finis meos advorſum armatos armis tutus ſum. id omitto: quando vobis ita placet, gerite, uti vultis, cum Jugurtha bellum. Ego flumen Muluchan, quod inter me & Micipſam fuit, non egrediar, neque id intrare Jugurthæ ſinam. Præterea, ſi quid meque vobiſque dignum petiveris, haud repulſus abibis.

Ad ea Sulla pro ſe breviter, & modice; de pace, & de communibus rebus multis diſſeruit. Denique regi patefecit, quod polliceatur, ſenatum & populum Rom. quoniam armis amplius valuiſſent, non in gratia habituros: faciundum aliquid, quod illorum magis, quam ſua, retuliſſe videretur; id adeo in promptu eſſe, quoniam copiam Jugurthæ haberet: quem ſi Romanis tradidiſſet, fore ut illi plurimum deberetur: amicitiam, fœdus, Numidiæ partem, quam nunc peteret, tunc ultro adventurum. Rex primum negitare:

tare: cognationem, affinitatem, præterea fœdus interveniſſe: ad hoc metuere, ne fluxa fide uſus popularium animos avertere: quîs & Jugurtha carus, & Romani inviſi eſſent. Denique ſæpius fatigatus, leniter, & ex voluntate Sullæ omnia ſe facturum promittit. Ceterum ad ſimulandam pacem, cujus Numida, defeſſus bello, avidiſſumus, quæ utilia viſa, conſtituunt. Ita, compoſito dolo, digrediuntur. Et rex poſtero die Aſperam, Jugurthæ legatum, appellat: dicitque ſibi per Dabarem ex Sulla cognitum, poſſe conditionibus bellum componi: quamobrem regis ſui ſententiam exquireret. Ille lætus iu caſtra Jugurthæ proficiſcitur. Dein ab illo cuncta edoctus, properato itinere, poſt diem octavum redit ad Bocchum; & ei nunciat, Jugurtham cupere omnia, que imperarentur, facere; ſed Mario parum fidere: ſæpe antea cum imperatoribus Romanis pacem conventam, fruſtra fuiſſe. Ceterum Bocchus, ſi ambobus conſultum, & ratam pacem vellet, daret operam, ut una ab omnibus, quaſi de pace, in colloquium, veniretur, ibique ſibi Sullam traderet: cum talem virum in poteſtate habuiſſet, tum fore, uti juſſu S. P. Q. R. fœdus fieret, neque hominem nobilem non ſua ignavia, ſed ob remp. in hoſtium poteſtate relictum iri. Hæc Maurus ſecum ipſe diu volvens, tandem promiſit. Ceterum dolo, an vere cunctatus, parum comperimus. Sed plerumque regiæ voluntates, uti vehementes, ſic mobiles, ſæpe ipſæ ſibi advorſæ. Poſtea, tempore & loco conſtituto, in colloquium uti de pace veniretur, Bocchus Sullam modo, modo Jugurthæ legatum appellare: benigne habere: idem ambobus polliceri. Illi pariter læti, ac ſpei bonæ pleni eſſe. Sed nocte ea, quæ proxuma fuit ante diem colloquio decretum. Maurus adhibitis amicis ac ſtatim immutata voluntate, remotis ceteris dicitur ſecum ipſe multum agitaviſſe, vultu, colore, ac motu corporis pariter atque animo varius: quæ ſcilicet, tacente ipſo, occulta oris patefeciſſe. Tamen

poſtremo

postremo Sullam accersi jubet: & ex illius sententia Numidæ insidias tendit. Deinde, ubi dies advenit, & ei nunciatum est, Jugurtham haud procul abesse; cum paucis amicis, & quæstore nostro, quasi obvius honoris causa procedit in tumulum facillumum visu insidiantibus. Eodem Numida cum plerisque necessariis suis inermis, uti dictum erat, accedit: ac statim signo dato, undiq; simul ex insidiis invaditur. Ceteri obtruncati: Jugurtha Sullæ vinctus traditur, & ab eo ad Marium deductus. Per idem tempus advorsum Gallos ab ducibus nostris Q. Scipione, & M. Manlio male pugnatum Quo metu Italia omnis contremuerat. Illique & usque ad nostram memoriam Romani sic habuere, alia omnia virtuti suæ prona esse; cum Gallis pro salute, non pro gloria certari. Sed postquam bellum in Numidia confectum, & Jugurtham Romam vinctam adduci nunciatum est; Marius consul absens factus est; & ei decreta provincia Gallia: isque Calend. Januar. magna gloria consul triumphavit. Ex ea tempestate spes, atque opes civitatis in illo sitæ erant.

FINIS.

C. SALUSTII CRISPI HISTORIARUM FRAGMENTA.

LIB. I.

RES populi Rom. M. Lepido, Q. Catulo Coss. ac deinde militiæ & domi gestas composui. *Donatus & Pomp. Messalinus.*

Cato Romani generis disertissimus multa paucis absolvit. *Servius & Acron.*

Fannius vero. *Victorinus.*

Nos in tanta doctissimorum hominum copia. *Servius.*

Neque me diversa pars in civilibus armis movit à vero. *Arusianus.*

Nobis primæ dissensiones vitio humani ingenii evenere: quod inquies, atque indomitum, semper in certamine libertatis, aut gloriæ, aut dominationis agit. *Priscianus.*

Nam à primordio urbis ad bellum Persi Macedonicum. *Idem.*

Res Romana plurimum imperio valuit, Ser. Sulpitio & M. Marcello Coss. omni Gallia cis Rhenum, atque inter mare nostrum, atque Oceanum, nisi quæ à paludibus invia fuit, perdomita. Optumis autem moribus, & maxuma concordia egit populus Rom. inter secundum atque postremum bellum Carthaginiense. *Victorinus & Augustinus.*

At discordia, & avaritia, atque ambitio, & cetera secundis rebus oriri sueta mala, post Carthaginis

rhaginis excidium maxume aucta sunt. Nam injuriæ validorum, & ob eas discessio plebis à patribus, aliæque dissensiones domi fuere jam inde à principio: neque amplius, quàm regibus exactis, dum metus à Tarquinio & bellum grave cum Etruria positum est, æquo & modesto jure agitatum: dein, servili imperio patres plebem exercere; de vita atque tergo regio more consulere; agro pellere, & ceteris expertibus, soli in imperio agere. Quibus sævitiis, & maxume fœnoris onere oppressa plebes, cum assiduis bellis tributum simul & militiam toleraret, armata montem sacrum, atque Aventium insedit. Tumque trib. pl. & alia sibi jura paravit. Discordiarum & certaminis utrimque finis fuit secundum bellum Punicum. *Augustinus.*

Postquam, remoto metu Punico, simultates exercere vacuum fuit, plurimæ turbæ, seditiones, & ad postremum bella civilia orta sunt: dum pauci potentes, quorum in gratiam plerique concesserant, sub honesto patrum aut plebis nomine dominationes affectabant, bonique & mali cives appellati, non ob merita in remp. omnibus pariter corruptis, sed uti quisque locupletissimus, & injuria validior, quia præsentia defendebat, pro bonis ducebatur. Ex quo tempore majorum mores non paulatim, ut antea, sed torrentis modo præcipitati: adeo juventus luxu atque avaritiâ corrupta est; ati merito dicatur, genitos esse, qui neque ipsi habere possent res familiares, neque alios pati. *Agellius & Augustinus.*

Igitur venditis proscriptorum bonis, aut dilargitis. *Agellius.*

Id bellum excitabat motus Pompeii victoris triumphalem in regnum retinentis. *Idem.*

Maximeque ferocia regis Mithridatis in tempore belli ausi. *Donatus & Augustinus.*

Quin lenones & vinarii lanique, quorum præterea vulgus in dies usum habet, precio compositi. *Carisius.*

Genus armis ferox, & servitii insolitum. *Arusianus.*

M. Æmilii Lepidi Cos. ad P. R. oratio contra Sullam.

Clementia & probitas vestra, Quirites, quibus per ceteras gentis maxumi, & clari estis, plurimum timoris mihi faciunt, advorsus tyrannidem L. Sullæ: ne aut ipsi, nefanda quæ æstumatis, ea parum credendo de aliis circumveniamini: præsertim cum illi spes omnis in scelere atque in perfidia sit; neque se aliter tutum putet, quam si pejor atque intestabilior metu vestro fuerit, quo captivis libertatis curam miseria eximat: aut si provideritis, in tutandis periculis magis, quam in ulciscendo teneamini. Satellites quidem ejus, homines maxumi nominis, non minus optumis majorum exemplis, neqneo satis mirari, dominationis in vos, servitium suum mercedem dant: & utrumque per injuriam malunt, quam optime jure liberi agere: præclara Brutorum, atque Æmiliorum & Lutatiorum proles, geniti ad ea, quæ majores virtute peperere, subvertunda. Nam quid à Pyrrho, Hannibale, Philippoque & Antiocho defensum est aliud, quam libertas, & suæ cuique sedes; neu cui, nisi legibus, pareremus? quæ cuncta sævius iste Romulus, quasi ab externis rapta, tenet, non tot exercituum clade, neq; consulis, & aliorum principum, quos fortuna belli consumpserat, satiatus; sed tum crudelior, cum plerosque secundæ res in miserationem ex ira vertunt. Quin solus omnium, post memoriam hominum, supplicia in post futuros composuit: quis prius injuria quam vita certa esse; praviss-umeq; per sceleris immanitatem adhuc tutus furit; dum vos metu gravioris servitii, à repetunda libertate terremini. Agendum atque obviam eundum est, Quirites; ne spolia vestra penes illum sint: non prolatandum, neque votis paranda auxilia; nisi forte speratis per tædium jam, aut pudorem tyrannidis, esse eum per scelus occupata, pericu-

periculosius dimissurum. At ille eò processit, uti nihil glorioſum, niſi tutum, & omnia retinendæ dominationis honesta existumet. Itaq; illa quies, & otium cum libertate, quæ multi probi potius, quam laborem cum honoribus, capessebant, nullæ sunt. Hac tempestate serviendum, aut imperitandum: habendus metus est, aut faciendus, Quirites. Nam quid ultra? quæve humana superant, aut divina impolluta sunt? populus Romanus paulo ante gentium moderator, exutus imperio, gloria, jure, agitandi inops, despectusque ne servilia quidem alimenta reliqua habet. Sociorum, & Latii magna vis, civitate pro multis, & egregiis factis, à vobis data, per unum prohibentur: & plebis innoxiæ patrias sedes occupavere pauci satellites, mercedem scelerum. Leges, judicia, ærarium, provinciæ, reges, penes unum; denique necis civium, & vitæ licentia. Simul humanas hostias vidistis, & sepulchra invecta sanguine civili. Istne viris reliqui aliud, quam solvere injuriam, aut mori per virtutem? quoniam quidem unum omnibus finem natura vel ferro septis statuit; neque quisquam extremam necessitatem nihil ausus, niſi muliebri ingenio, expectat. Verum ego seditioſus, uti Sulla ait, qui præmia turbarum queror; & bellum cupiens, quia jura pacis repeto. Scilicet, quia non aliter salvi, satisq; tuti in imperio eritis, niſi Vettius Picens, scriba Cornelius, aliena bene parata prodegerint: niſi approbaveritis omnis proscriptiones innoxiorum, ob divitias; cruciatus virorum illustrium: vastam urbem fuga, & cædibus; bona civium miserorum, quasi Cimbricam prædam, venum, aut dono datam. At objectat mihi possessiones ex bonis proscriptorum: quod quidem scelerum illius vel maximum est, non me, neque quenquam omnium satis tutum fuisse, si recte faceremus. Atque illa quæ tum formidine mercatus sum, precio soluto, jure; dominis tamen restituo: neque pati consilium est, ullum ex civibus prædam esse. Satis

illa fuerint, quæ, rabie contracta, toleravimus manus conserentes inter se Romanos exercitus, & arma ab externis in nosmet versa. Scelerum & contumeliarum omnium finis sit. Quorum adeo nullam non pœnitet, ut & facta in gloria numerent, &, si liceat, avidius fecerint. Neque jam, quid existumetis de illo, sed quantum vos audeatis vereor: ne, alius alium principem expectantes, ante capiamini, non opibus ejus, quæ futiles & corruptæ sunt, sed vestra socordia, quam captum ire licet, & quam audeat tam videri felicem. Nam præter satellites commaculatos, quis eadem vult? aut quis non omnia mutata præter victoriam? scilicet militis: quorum sanguine, Tarrulæ, Scyrroque, postumis servorum, divitiæ partæ sunt, an, quibus prælatus in magistritibus capiundis fusidius, ancilla turpis, honorum omnium dehonestamentum? Itaque maximam mihi fiduciam parit victor exercitus, cui per tot vulnera & labores, nihil præter tyrannum quæsitum est. Nisi forte tribuniciam potestatem everſum profecti sunt per arma, conditam & majoribus suis, utique jura & judicia sibimet extorquerent: egregia sane mercede, cum relegati in paludes & silvam contumeliam atque invidiam suam, præmia penes paucos intelligerent. Quare igitur tanto agmine atque animis incedit? quia secundæ res mire sunt vitiis obtentui: quibus labefactatis, quam formidatus antea est, tam contemnetur: nisi forte specie concordiæ & pacis, quæ sceleri & parricidio suo nomina indidit. Neque aliter populo Romano esse belli finem ait, nisi maneat expulsa agris plebes, præda civilis acerbissima, jus, judiciumque omnium rerum penes se, quod populi Romani fuit. Quæ, si vobis pax, & concordia intelliguntur, maxima turbamenta reip. atque exitia probare: annuite legibus impositis: accipite otium cum servitio: & tradite exemplum posteris ad populum Romanum suimet sanguinis cæde circumvenjundum. Mihi, quamquam per hoc summa

mum imperium ſatis quæſitum erat nomini majorum, dignitati, atque etiam præſidio; tamen non fuit conſilium, privatis opes facere; potiorque viſa eſt periculoſa libertas, quieto ſervitio. Quæ ſi probatis, adeſte Quirites; &, bene juvantibus diis, M. Æmilium Conſulem ducem & authorem ſequimini ad recipiundam libertatem.

Tunc verò & poſci: dum cæteri ejuſdem cauſa ducem ſenatus rati, maxumo gaudio bellum irritare. *Nonius, irritare, provocare.*

Curionem quæſivit, ut adoleſcentior, & populi ſuffragiis integer, ætati concederet Mamerci. *Priſcian. l.* 10.

Philippus, qui ætate & conſilio ceteros anteibat. *Servius. l.* 1x.

Oratio L. Philippi contra Lepidum.

Maxume vellem, P C. remp. quietam eſſe, aut in periculis à promptiſſimo quoque defendi: denique parva incepta conſultoribus noxæ eſſe. Sed contra, ſeditionibus omnia turbata ſunt, & ab iis, quos prohibere magis decebat. Poſtremo, quæ peſſumi & ſtultiſſumi decrevere, ea bonis & ſapientibus faciunda ſunt. Nam bellum, atque arma, quamquam vobis inviſa, tamen, quia Lepido placent, ſumenda ſunt. Niſi forte cui pacem præſtare, & bellum pati conſilium eſt. Prò, dii boni, qui hanc urbem, omiſſa cura, adhuc regitis; M. Æmilius omnium flagitioſorum poſtremis, qui, pejor an ignavior ſit, deliberari non poteſt, exercitum opprimundæ libertatis habet, & ſe è contempto metuendum effecit: vos muſſantes, & retractantes verbis, & vatum carminibus, pacem optatis magis quam defenditis: neque intelligitis mollitia decretorum, vobis dignitatem, illi metum detrahi. Atque id jure: quoniam ex rapinis conſulatum, ob ſeditionem provinciam cum exercitu adeptus eſt. Quid ille ob benefacta cepiſſet, cujus ſceleribus tanta præmia tribuiſtis? At ſe. ii, qui ad poſtremum uſque, legatos, pacem, concordiam, & alia hujuſcemodi decreverunt, gra-

tiam ab eo peperere. Immo despecti & indigni rep. habiti, prædæ loco æstumantur: quippe metu pacem repetentes, quo habitam amiserant. Equidem à principio, cum Etruriam conjurare, proscriptos accersiri, largitionibus rempubl. lacerari videbam; maturandum putabam, & Catuli consilia cum paucis secutus sum. Cæterum illi, qui gentis Æmiliæ benefacta extollebant, & ignoscendo populi Romani magnitudinem auxisse, nusquam etiam tum Lepidum progressum videbant; cum privata arma opprimundæ libertatis cepisset, sibi quisque opes aut patrocinia quærendo, consilium publicum corruperunt. At tum erat Lepidus latro cum calonibus, & paucis sicariis; quorum nemo non diurna mercede vitam mutaverit: nunc est proconsul cum imperio, non empto, sed dato à vobis, cum legatis adhuc jure parentibus: & ad eum concurrere homines omnium ordinum corruptissimi; flagrantes inopia & cupidinibus, scelerum conscientia exagitati: quibus quies, in seditionibus; in pace, turbæ sunt: hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello serunt, Saturnini olim, post Sulpicii, dein Marii, Damasippique, nunc Lepidi satellites. Præterea Etruria, atque omnes reliquiæ belli arrectæ: Hispaniæ armis solicitatæ: Mithridates in latere vectigalium nostrorum, quibus adhuc sustentamur diem bello circumspicit: quin, præter idoneum ducem, nihil abest ad subvertendum imperium. Quod ego vos oro, atque obsecro P. C. ut animadvortatis; neu patramini licentiam scelerum, quasi rabiem, ad integros contactu procedere. Nam, ubi malos præmia sequuntur, haud facile quisquam gratuito bonus est. An exspectatis dum exercitu rursus admoto, ferro, atque flamma urbem invadat? quod multo propius est ob eo, quo agitat, statu, quam, ex pace & concordia ad arma civilia: quæ ille advorsum divina & humana omnia cepit, non pro sua, aut quorum simulat injuria, sed legum ac libertatis subvertundæ. An-

gitur

gitur enim, ac laceratur animi cupidine, & noxarum metu, expers consilii, inquies; hæc atque illa tentans, metuit otium, odit bellum; luxu atq; licentia carendum videt, atque interim abutitur vestra socordia. Neque mihi satis consilii, metum, an iguaviam, an dementiam eam appellem: qui videmini intenta mala quasi fulmen optare se quisque ne attingat, sed prohibere ne comari quidem. Et quæso considerate quam conversa rerum natura sit. Antea malum publicum, occulte; auxilia palam instruebantur, & eo boni malos facile anteibant: nunc pax, & concordia disturbantur palam; defenduntur occulte. Quibus illa placent, in armis sunt; vos, in metu. Quid exspectatis? nisi forte pudet, aut piget recte facere. An Lepidi mandata animos movent? qui placere ait sua cuique reddi, & aliena tenet: belli jura rescindi cum ipse armis cogat: civitatem confirmari, qui ademptam negat: concordiæ gratia plebi tribuniciam potestatem restitui, ex qua omnes discordiæ accensæ. Pessume omnium, atque impudentissume, tibi ne egestas civium, & luctus curæ sunt, cui nihil est domi, nisi armis partum, aut per injuriam? alterum consulatum petis, quasi primum reddideris: bello concordiam quæris, quo parta disturbatur: nostri proditor, iitis invidus, hostis omnium bonorum, ut te neque hominum, neque deorum, pudet, quos perfidia aut perjurio violasti! qui, quando talis es, maneas in sententia, & retineas arma, te hortor: neu prolatandis seditionibus inquies ipse, nos in solicitudine retineas. Neque te provinciæ, neque leges, neque dii penates civem patiuntur. Perge, qua cœpisti; ut quam maturume merita invenias. Vos autem, P. C., quousque cunctando rempub. intutam patiemini, & verbis arma tentabitis? Delectus advorsum vos habiti; pecuniæ publice, & privatim extortæ; præsidia deducta atque imposita; ex libidine leges imperantur: cum interim vos legatos & decreta paratis. Et quanto, mehercule, avidius

pacem petieritis, tanto bellum acrius erit; cum intelligit se metu magis, quam æquo & bono sustentatum. Nam, qui turbas, & eædem civium odisse ait, & ob id armato Lepido vos inermes retinet, quæ vitiis toleranda sunt, ea, cum facere possitis, patiamini potius censet. Ita illi a vobis pacem, vobis ab illo bellum suadet. Hæc si placent; si tanta torpedo animos oppressit, ut obliti scelerum Cinnæ, cujus in urbem reditu, decus, atque ordines omnes interrierunt, nihilo minus vos, atque conjuges, & liberos, Lepido permissuri sitis; quid opus decretis? quid auxilio Catuli? quin is & alii boni remp. frustra curant. Agite, uti lubet; parata vobis Cethegi, atque alia proditorum patrocinia, qui rapinas & incendia instaurare cupiunt, & rursum advorsum deos penates manus armare. Sin libertas & bella magis placent: decernite digna nomine, & augete ingenium viris fortibus. Adest novus exercitus, & ad hoc, coloniæ veterum militum, nobilitas omnis, duces optumi; fortuna meliores sequitur. Jam illa, quæ collecta sunt socordia nostra dilabentur. Quare ita censeo, quoniam Lepidus exercitum privato consilio, paratum cum pessumis, & hostibus reip. contra hujus ordinis auctoritatem ad urbem ducit; ut Appius Claudius interrex cum Q. Catulo proconsule, & ceteris quibus imperium est, urbi præsidio sint; operamque dent ne quid resp. detrimenti capiat.

Uti Lepidus, & Catulus decretis exercitibus maturume proficiscerentur. *Carisius lib. 3.*

M. Lepido cum omnibus copiis Italia pulso, segnior neque minus gravis, sed multiplex cura patres exercebat. *Servius, Marius Victorinus in Ciceronem.*

Obviam ire, & commori hostibus. *Asconius Messius.*

Lepidus pœnitens consilii. *Carisius l. 111.*

Sic vero quasi formidine attonitus, neque animo, neque auribus, aut lingua competere. *Nonius*

Competere,

Competere, rei cujusque meminisse, aut constanter valere.

Prudens omnium, quæ senatus censuerat. *Arusianus.*

Magnis operibus profectus, oppidum cepit, per. L. Catilinam legatum. *Festus.*

Domitium proconsulem ex citeriori Hispania cum omnibus copiis, quas paraverat, arcessivit. *Priscianus l.* x. *Arcessivit, inquit, & lacessivit.*

Sanctus aliter, & ingenio validus. *Carisius l.* 1. *aliter pro aliis.*

Gens rarò egressa finis suos. *Servius ad lib.* XI. *Æneidos. Arusianus Messius.*

Nisi cum ira belli desenuisset. *Priscianus l.* x.

Maturaverunt exercitum Dyrrhachium cogere. *Arusianus Messius.*

Illo profectus, vicos, castellaque incendere, &, fuga cultorum deserta, igni vastare: neque elato, aut lecuro esse animo, metu gentis ad furta belli peridoneæ. *Nonius. Servius ad* XI. *Æneidos.*

Liberis ejus avunculus erat. *Donatus ad Phormionem Terentii.*

Nihil ob tantam mercedem sibi abnuturos. *Arusianus Messius.*

Insanum aliter sua sententia, atque aliarum mulierum. *Carisius l.* 1. *aliter pro aliis.*

Solis viis. *Donatus Phorm. act.* v. *scen.* VIII.

Jussu Metelli cornicines occanuerunt. *Priscianus. lib.* x. *Servius* 11. *Georg. Varg. Diom. lib.* 1 *cap.* IV.

Nexuit Catenæ modo. *Priscianus l.* x.

Doctus Militiam. *Arusianus Messius.*

Neque se recipere aut instruere prælio quivere. *Priscianus l.* x.

Equi sine rectore exterriti, aut saucii consternantur. *Idem l.* IV.

Occupatusque collis editissimus apud Hilerdam: & cum multa opera circumdata. *Priscianus lib.* v.

At inde nulla munitionis, aut requie mora, proceſſi

processit ad oppidum. *Priscianus l.* 18. *requie pro requiei.*

Agreste. *Cariſ. l.* 1.

Ardebat omnis Hiſpania citerior. *M. Fabius Victorinus de invent. Ciceronis l.* 1.

* & ponere validam urbem multos dies reſtantem pugnando vicit. *Nonius.*

Itaque Sertorius, levi præſidio relicto in Mauritania, nactus obſcuram noctem, æſtu ſecundo, furtivaque celeritate, vitare prœlium in tranſgreſſu conatus eſt. *Agellius lib.* 10. *c.* 26. *Nonius Marcellus.*

Tranſgreſſos omnis, recipit mons Ballera, præceptus à Luſitanis. *Idem ibidem.*

Earum aliæ paululum progreſſæ, nimio ſimul & incerto onere, cum pavor corpora agitaverat, deprimebantur. *Idem.*

Locum editiorem, quam victoribus decebat, capit. *Servius* 8. *Æneidos. Aruſianus Meſſus.*

Et mox Fuſidius adveniens cum legionibus, poſtquam tantas aſperitates, haud facile pugnantibus vadum, cuncta hoſti quam ſuis opportuniora videt. *Nonius.*

Cum Sertorius neque erumperet, tam levi copia navibus fugam maturabat. *Servius Fuldanus. Meſſus.*

Itineris eorum Metellus per litteras gnarus. *Aruſianus.*

Itaque Servilius ægrotum Larenti collegam prior tranſgreſſus, iter vortit ad Corycum urbem inclytam: paſtuſque nemore, in quo crocum gignitur. *Priſcianus Nonius.*

Ad Olympum atque Phaſelida. *Priſcianus.*

Apud Corycum. *Idem.*

Apud Læte oppidum, cui nomen oblivionis condiderant. *Idem. Servius ad* 1. *Æneidos.*

Repulſus à Læte oppido. *Idem Priſcianus.*

Apud Mutinam. *Idem.*

Apud Prænestè locatus. *Idem.*

Medio diei. *Meſſus.*

Quietam

Quietam à bellis civitatem. *Idem.*

Militiæ peritus. *Idem.*

Sertorius portis turbam morantibus, & nullo, ut in terrore solet, generis aut imperii discrimine, per calonum corpora, ad medium quasi deinsuper adstantium manibus in murum attollitur. *Nonius. Servius.*

Neque detrusus aliquotiens terretur. *Priscianus lib. 4.*

Dubitavit acie pars. *Idem.*

Quos inter maxume. *Carisius.*

Rumore primo. *Carisius.*

Idem fecere Octavius & Q. Cæpio sine gravi cujusquam exspectatione, neque sane ambiti publici. *Servius ad lib. 4. Æneidos: Ambire significat & rogare. Sallustius in Jugurtha: Quos ego audio ambire, fatigare vos singulos. Dicebatur & ambio illum, pro rogo Sallust. in 1.* Idem fecere, *&c.*

Cum aræ & alia diis sacrata, supplicum sanguine fœdarentur. *Idem.*

Postremo ipsos colonos per miserias & incerta humani generis orare. *Idem ad illud 11. Æneid.*

——*per everse genitor fumantia Troja*
Excidia obtestor.

Ea paucis quibus peritia & verum ingenium est, abnuentibus. *Idem.*

Perpenna tam paucis profectus vera est æstimanda. *Idem ad 12. Æneidos.*

FRAG-

FRAGMENTA
LIB. II.
HISTORIARUM.

SArdinia in Africo mari facie vestigii humani, in orientem, quam in occidentem latior prominet. *Agellius lib.* XIII. *cap.* XVIII. *Nonius: Faciem totius corporis formam, σχῆμα, id est, ait, posuit antiquitas prudens; ut ab aspectu species, & à fingendo figura, ita à fabrica corporis facies. Sallust. l.* II. *Sardinia, &c. Isidorus.*

Inde Ichnusa appellata. *Solinus.*

Dubium an insula sit, quod Euri atque Austri superjactis fluctibus, circumlavit. *Nonius, lavit pro lavat.*

Nam Sullam consulem de reditu ejus legem ferentem ex composito trib. pl. C. Herennius prohibuerat. *Noct. Agellius lib.* X. *c.* XX. *Sallustium proprietatis in verbis retinentissimum consuetudini concessisse, & privilegium, quod ne Cn. Pompeii Magni patris reditu ferebatur, legem appellasse.*

Nam procul, & diversis ex regionibus. *Carisius, Asper, procul, inquit, est è loco.*

Obviam fuere. *Carisius ibidem. Asper, ait, vetustè* obviam fuere, *adverbio quam nomine uti maluit.*

Urbe, patriaque extorres. *Messius.*

Genus militum suetum à pueritia latrociniis. *Idem.*

Inter læva mœnium, & dextrum flumen Turiam, quod Valentiam parvo intervallo præterfluit. *Priscianus lib.* V. & VI. *Turiam dixit, qui accusativus generis masculini est, non neutri.*

In fiducia, quam argumentis, purgatiores dimittuntur. *Donatus Phorm. act.* I. *sc.* III. *& Hecyr. act.* IV. *sc.* IV. *Nonius. Fiducia est audacia. Servius.*

Antequam

Antequam regressus Sertorius instrueret pugnæ suos. *Arusianus.*

Ipse animi atrox. *Idem.*

Copiis integra. *Idem.*

Eodem anno in Macedonia C. Curio, principio veris cum exercitu profectus in Dardaniam, quibus potuit modis dictas pecunias coegit. *Nonius, dicere est promittere.*

Post, ubi fiducia nimius. *Arusianus.*

Sed ipsi ferunt taurum ex grege, quem prope litora regebat Corsa nomine Ligus mulier. *Priscianus. l. VI.*

Nam quædam Corsa nomine Ligus mulier cum taurum ex grege, quem prope littora regebat transnatare solitum, atque per intervalla corpore auctoremeare videret, cupiens scire incognita sibi pabula, taurum à cæteris digredientem usque ad insulam navigio prosecuta est. Cujus regressu insulæ fertilitatem cognoscentes Ligures, ratibus eo profecti sunt, eamque nomine mulieris auctoris & ducis appellaverunt. *Isidorus. l. 14. c. 6.*

Ne illa tauro parata sint. *Donatus actu IV. scena II. Andria.*

Dædalum ex Sicilia profectum, cum Minois fugeret iram, atque opes. *Priscianus libro VI. Servius.*

Quem ex Mauritania rex Lepitata proditionis insimulatum cum custodibus miserat. *Priscianus lib. I.*

Quos advorsum multi ex Bithynia volentes occurrere, falsum filium arguituri. *Priscianus lib. X.*

Ut actione desisteret. *Messius.*

Vesperæ. *Carisius lib. II.*

Argentum mutuum arcessivit. *Priscianus l. X.*

Eam deditionem senatus, per nuncios Orestis cognitam, approbat. *Priscianus l. VI.*

Nisi qua flumen Lurda Tauro monte defluens. *Idem ibidem.*

Frugum, pabulique lætus ager. *Arusianus. Servius l. I. Æneidos.*

Neque

Neque virgines nuptum à parentibus mittebantur, sed ipsæ belli promptissumos delegebant. *Messus.*

Modestus ad omnia alia, nisi ad dominationem, *Donatus Phor. act. 1. sc 2.*

Noctu, diuque stationes, & vigilias tentare. *Curtius l. 2.*

At lucullum regis cura machinata fames brevi fatigabat. Multique commeatus interierant insidiis latronum. *Priscianus l. 7. & Nonius.*

Namque primum Jasonem novo itinere maris Æetæ hospitis domum violasse. *Priscianus lib. 8.*

Tarteſſum Hispaniæ civitatem, quam nunc Tyrii mutato nomine Gadir habent. *Priscianus lib. 5.*

Neque subsidiis, uti soluerat, compositis. *Priscianus l. 10. Soluerat autem est solitus fuerat.*

Neq; inermes ex prœlio viros quemquam gnoturum. *Idem ibidem.*

Ea continentia vir gravis, & nulla arte cuiquam inferior. *Arusianus. Nonius in Gravis.*

Omnes qui circum sunt, præminent altitudine millium passuum duorum. *Arusianus.*

* & Pœni ferunt adversus A. N. C. M. *Donatus.*

Quia corpore, & lingua percitum, & inquietem, nomine histrionis vix sani, Barbuleium appellabant. *Priscianus l. 6.*

Audaciter. *Idem 15.*

Ibi Cimbriana seditione, qui regi per obsequellam orationis, & maxime odium Sullæ, graves, carique erant. *Nonius; obsequium non genere obsequela fœm.*

Mœnibus deturbat. *Nonius deturbare.*

Et muris canes sportis demittebant. *Idem.*

Ad hoc rumoribus, adversa in pravitatem; secunda in casum; fortunam in temeritatem declinando, corrumpebant. *Idem.*

At Metellus in ulteriorem Hispaniam post enum.

num regressus; magna gloria concurrentium undique virile & muliebre secus. per vias ac tecta omnium visebatur: cum quæstor C. Urbinus, aliique, cognita voluntate, eum ad cœnam invitaverant; ultra Romanorum, & mortalium etiam morem curabant, exornatis ædibus per aulæa & insignia, sceniisque ad ostentationem histrionum fabricatis; simul croco sparsa humus, & alia, in modum templi celeberrimi. Præterea cum sedenti transenna dimissum victoriæ simulachrum cum machinato strepitu tonitruum coronam capiti imponebat: tum venienti ture quasi deo supplicabatur. Toga picta plerumque amiculo erat ei accumbenti; epulæ quæ sitissumæ; neque per omnem modo provinciam, sed trans maria, ex Mauritania volucrum, ferarum incognita antea plura genera: quibus rebus, aliquantam partem gloriæ dempserat, maximæ apud veteres & sanctos viros, superba illa, gravia, indigna R. imperio existumantes. *Macrob. l. 3. cap. 13. Nonius Sosipater lib. 1.*

Ruuntque pars magna suismet, aut proximorum telis, ceteri vice pecorum obtruncabantur, *Nonius.*

Occurrere duci, & prœlium accendere, adeo uti Metello in sagum, Hirtuleio in brachium tela venirent. *Idem.*

Avidisque ita promptisque ducibus, uti Metellus ictu tragulæ sauciaretur. *Idem.*

Sed Metellus in vulnere, *Donatus actu 5. scena 2. And.*

Primo incidit forte per noctem in reunculo piscantis. *Nonius.*

Ad hoc pauca piraticæ adjungit actuaria navigia. *Idem in, Piraticæ naviculæ.*

Omnia sacrata corpora in ratam imposuisse. *Arusianus.*

Suos equites hortatus vado transmittit. *Idem.*

Ictu eorum, qui in flumine ruebant, necabantur. *Donatus Adelph. 3. sc. 2.*

Circum-

Circumventi dextra, unde ferrum erat, saxa, aut quid tale capiti affligebant. *Arusianus.*

Sed Metellus in ulteriore provincia: *Donatus ad Phorm. act. 3. sc. IV.*

Immane quantum animi exarsere. *Nonius, Nomen positum pro Adverbio.*

At illi quibus res incognita erat, ivere cuncti ad portas incognita tendere. *Servius F. Ursini.*

Murum ab angulo dextri lateris ad paludem haud procul remotam duxit. *Servius Fuldanus.*

FRAGMENTA
LIB. III.
HISTORIARUM.

EXaudirique sonus Bacchanaliorum. *Macrob. lib. I. cap. IV. Saturnal. Nonius.*

Diversa, uti solet rebus perditis, capessunt; namque alii fiducia gnaritatis locorum in occultam fugam sparsi; alii, globis eruptionem tentavere. *Priscianus l. X. Nonius.*

Unus constitit in agro Lucano, gnaros loci, nomine Publipor. *Idem l. VI. Probus Catholicis.*

Male jam assuetum ad omnis vis controversiarum. *Priscianus l. VI.*

Conjuratione claudit. *Idem l. X.*

Quasi par in oppido festinatio, & ingens terror erat, ne ex latere nova munimenta madore infirmarentur: nam mœnia oppidi stagnabant, redundantibus cloacis adverso æstu maris, *Nonius in Mador.*

Equis, & armis decoribus cultus. *Priscianus lib. VI.*

Dedecores, inultique terga ab hostibus cædebantur *Idem.*

Contra ille calui ratus quærebat num somnio thesau-

thesaurus portenderetur. *Idem l.* VIII. *Noxius in Caluiter.*

Parta consumpta, reliqua cadaverum ad diuturnitatem usus fallerent. *Priscianus l.* V.

Epistola Cn. Pompei ad senatum.

Si advorsus vos, patriamque, & deos penates, totiens labores & pericula suscepissem, quotiens à prima adolescentia ductu meo scelestissimi hostes fusi, & vobis salus quæsita est: nihil amplius in absentem me statuissetis, quam adhuc agitis P. C. quem contra ætatem projectum ad bellum saevissimum, cum exercitu optime merito, quantum est in vobis, fame, miserrima omnium morte, confecistis. Hac in spe populus R. liberos suos ad bellum misit? Hæc sunt præmia pro vulneribus; & totiens ob remp. fuso sanguine? fessus scribundo, mittendoque legatos, omnis opes & spes privatas meas consumsi: cum interim à vobis per triennium vix annus sumptus datus est. Per deos immortales, verum censetis me vicem ærarii præstare, an exercitum sine frumento & stipendio habere posse? equidem fateor me ad hoc bellum majore studio, quam consilio, profectum: quippe qui nemine modo imperii à vobis accepto, diebus quadraginta exercitum paravi; hostisque in cervicibus jam Italiæ agentis ab Alpibus in Hispaniam summovi. Per eas, iter aliud atque Hannibal, nobis opportunius patefeci. Recepi Galliam, Pyrenæum, Lacetaniam, Hergetum; & primum impetum Sertorii victoris novis quidem militibus, & multo paucioribus sustinui: hiememque in castris inter saevissimos hostis, non per oppida, neque ex ambitione mea, egi. Quid dein prælia, aut expeditiones hibernas, oppida excisa, aut recepta enumerem? quando res plus valent quam verba. Castra hostium apud Sucronem capta, & prælium apud flumen Durium, & dux hostium C. Herennius cum urbe Valentia, & exercitu deleti, satis clara vobis sunt, pro quis & gruti patres, egestatem, & famam redditis. Itaque meo

meo & hostium exercitui par conditio est. Namque stipendium neutri datur: victor uterque in Italiam venire potest. Quod ego vos moneo, quæsoque ut animadvortatis, neu cogatis necessitatibus privatim mihi consulere. Hispaniam citeriorem, quæ non ab hostibus tenetur, nos aut Sertorius ad internecionem vastavimus; præter maritumas civitates, quæ ultro nobis sumptui, onerique. Gallia superiore anno Metelli exercitum stipendio frumentoque aluit: & nunc malis fructibus, ipsa vix agitat. Ego non rem familiarem modo, verum etiam fidem consumpsi. Reliqui vos estis: qui nisi subvenitis, invito & prædicente me, exercitus hinc, & cum eo omne bellum Hispaniæ in Italiam transgreditur.

Namque his, præter solita vitiosis magistratibus, cum per omnem provinciam infecunditate biennii proxumi grave pretium fructibus esset, *Nonius, Grave est multum.*

Hi saltibus occupatis tum externorum agros invasere: frumentique ex inopia gravi satias facta. *Idem, Satias pro satietas.*

Neque jam sustineri poterat immensum auctu mari & vento gliscenti. *Idem, gliscit est congelascit, colligitur, ignescit, crescit.*

At tum maxume, uti solet extremis in rebus, sibi quisque charissumum domi recordari, cunctique omnium ordinum extrema munia sequi. *Idem, Munia officia.*

Et forte in navigando cohors una, grandi fasselo vecta, à ceteris deerravit, marique placido à duobus prædonum myoparonibus circumventa. *Idem in voce fasselus, & Myoparo*

Eum atque Metrophanem senatus magna industria perquirebat, cum per tot scaphas, quas ad ostia cum paucis fidis percunctatum miserant. *Idem & Carisius l. 1.*

Duos quam maxumos utres levi tabulæ subjecit: qua super omni corpore quietus invicem tractu pedis quasi gubernator existeret: ea inter molem,

molem, atque insulam mari vitabundus classem hostium, ad oppidum pervenit. *Idem.*

Nam qui enare conati fuerant, icti sæpe ferramentis navium, aut vulnerati à suis, aut afflicti alveos undarum vi, multato fœdè corpore, postremo tamen periere. *Idem, & Arusianus Messius.*

Nam tertia tunc erat, & sublimis nebula cælum obscurabat. *Nonius.*

Illum nautis forum. *Idem.*

Oratio M. Lepidi tribuni plebis ad plebem.

Si, Quirites, parum existumaretis, quid inter jus à majoribus relictum vobis, & hoc à Sulla paratum, servitium interesset, multis mihi disserendum fuisset, docendumque, quas ob injurias, & quoties à patribus armata plebes secessisset; utique vindices paravisset omnis juris sui tribunos pleb. Nunc hortari modo reliquum est, & ire primum via, quo capessundam arbitror libertatem. Neq; me præterit quantas opes nobilitatis solus, impotens, inani specie magistratus, pellere dominatione incipiam; quantoque tutius factio noxiorum agat, quam soli innocentes. Sed præter spem bonam ex vobis, quæ metum vicit, statui certaminis adversa, pro libertate potiora esse forti viro, quam omnino non certavisse. Quanquam omnes alii creati pro jure vestro vim cunctam, & imperia sua gratia, aut spe, aut præmiis in vos convortere; meliusque habent, mercede delinquere quam gratis recte facere. Itaque omnes concessere jam in paucorum dominationem, qui per militare nomen, ærarium, exercitus, regna, provincias occupavere, & arcem habent ex spoliis vestris: cum interim more pecorum vos multitudo singulis habendos, fruendosque præbetis, exuti omnibus, quæ majores reliquere, nisi quia vosmet ipsi per suffragia, uti prædes olim, nunc dominos destinatis. Itaque concessere illic omnes: & mox si vestra receperitis, ad vos redibunt plerique. Rarus enim animus est ad ea quæ placent defendenda. Cetera validiorum sunt.

An

An dubium habetis, ne officere quid vobis uno animo pergentibus possit, quos languidos socordesque pertimuere? nisi forte C. Cotta ex factione media consul, aliter quam metu jura quædam tribunis pleb. restituit, & quamquam L. Sicinius primus de potestate trib. loqui ausus, mussitantibus vobis circumventus erat: tamen prius illi invidiam metuere, quam vos injuriæ pertæsum est. Quod ego nequeo satis mirari, Quirites. Nam spem frustra fuisse intelleritis. Sulla mortuo, qui scelestum imposuerat servitium, finem mali credebatis. Ortus est longe savior Catulus. Tumultus intercessit Bruto & Æmilio Mamerco Coss. dein C. Curio ad exitium usque insontis tribuni dominatus est. Lucullus superiore anno quantis animis ierit in L. Quinctium vidistis: quanta denique nunc mihi turba concitantur? quæ profecto incassum agerentur, si prius quam vos servundi finem, illi dominationis factum erant: præsertim cum his civilibus armis dicta alia, sed cetatum utrimque de dominatione in vobis sit. Itaque cetera ex licentia, aut odio, aut avaritia in tempus arsere. Permansit una res modo, quæ utrimque quæsita est & erepta in posterum, tribunitia, telum à majoribus libertati paratum: quod ego vos moneo, quæsoque, ut animadvertatis: neu nomina rerum ad ignaviam mutantes, otium pro servitio appelletis: quo jam ipso frui, si vera & honesta flagitium superaverit, non conditio: fuisset, si omnio quiesletis. Nunc animum advortite: &, nisi viceritis, quoniam omnis injuria gravitate tutior est, arctius habebunt. Quid censes igitur? aliquis veltrum subjecerit. Primum omnium, omittenduma morem hunc quem agitis, impigræ linguæ, animi ignavi, non ultra concionis locum memores libertatis. Deinde vos ad viriha illa vocem, quo tribunis plebi mandando patricium magistratum, libera ab auctoribus patriciis suffragia majores vestri paravere: quamvis, Quirites, in vobis sit, uti, quæ jam nunc pro aliis

 tuleratis,

leratis, pro vobis agere aut non agere certe possitis. Jovem aut alium quem deum consultorem exspectatis? magna illa consulum imperia & patrum decreta, vos exsequendo rata efficitis, Quirites: ultroque licentiam in vos auctum, atque adjutum properatis. Neque ego vos ultum injurias hortor; magis uti requiem capiatis: neque discordias, ut illi criminantur, sed earum finem volens jure gentium res repeto: &, si pertinaciter retinebunt, non arma, neque secessionem, tantummodo ne amplius sanguinem vestrum præbeatis censeo. Gerant, habeantque suo modo imperia; quærant triumphos: Mithridatem, Sertorium & reliquias exsulum persequantur cum imaginibus suis. Absit periculum & labos, quibus nulla pars fructus est nisi forte repentina illa frumentaria lege munia vestra pensantur. Qua tamen quinis modiis libertatem omnium æstumavere, qui profecto non amplius possunt alimentis carceris. Namque ut illis exiguitate mors prohibeatur, senescunt vires: sic neque absolvit cura familiaris tam parva res; & ignavissimum quique tenuissima spe frustrantur: quæ tamen quamvis ampla, quoniam servitii pretium ostentaretur, cujus torpedinis erat decipi & vestrarum rerum ultro injuriæ gratiam debere? Namque alio modo, neque valent in universos, neque conabuntur. Caveo tamen dolus est. Itaque simul comparant deleimenta, & differunt vos in adventum Cn. Pompeii: quem ipsum ubi pertimuere, sublatum in cervices suas, mox dempto metu lacerant. Neque eos pudet vindices, uti se ferunt, libertatis, tot viros sine uno, aut remittere injuriam non audere, aut jus non posse defendere, mihi quidem satis spectatum est, Pompeium tantæ gloriæ adolescentem malle principem volentibus vobis esse, quàm illis dominationes socium, auctoremque in primis fore tribuniciæ potestatis. Verum, Quirites, antea singuli cives in pluribus, non in uno cuncti præsidia habebatis: neque mortalium quis-

quam

quam dare, aut eripere, talia unus poterat. Itaque verborum satis dictum est. Neque enim ignorantia res claudit. Verum occupavit vos nescio quæ torpedo, quia neque gloria movemini, neque flagitio; cunctaque præsenti ignavia mutastis: abunde libertatem rati, quia tergis abstinetur, & huc ire licet atque illuc, munere ditium dominorum. Atque hæc eadem non sunt agrestibus; sed cæduntur in potentium inimicitias, donoque dantur in provincias magistratibus. Ita pugnatur, & vincitur à paucis: plebes, quodcunque accidit, pro victa est: & indies magis erit: si quidem majore cura dominationem illi retinuerint, quam vos repetiveritis libertatem.

Postquam egressus angustias. *Messius.*

Ad Cyzicum perrexit firmatus animi. *Ex eodem*

Ut sustinere corpora plerique nequeuntes, sessi, arma sua quisque stantes incumberent. *Idem, & Servius.*

Ac statim fugitivi, contra præceptum ducis rapere ad stuprum virgines, matronasque, *Nonius.*

Quibus à Sertorio triplices insidiæ per idoneos saltus positæ erant: prima, quæ fonte venientes exciperet. *Servius.*

Ingens ipse virium, atque animi. *Arusianus.*

Locum nullum nisi in quo armati instituissent. *Idem.*

At Oppius postquam orans nihil proficiebat, timide velte tectum pugionem expedire conatus, à Cotta, Vulcioque impeditur. *Nonius, Pugio est brevis gladius.*

Castrisque collatis, pugna tamen ingenio loci prohibebatur. *Idem.*

Sed Pompejus à prima adolescentia, sermone fautorum, similem fore se credens Alexandro regi facta, consultaque ejus quidem æmulus erat. *Nonius.*

Dubius consilii. *Arusianus.*

Post reditum eorum, quibus senatus belli Lepidani gratiam fecerat. *Idem.*

Quod

Quod ubi frustra tentatum est, socordius ire milites occœpere, non aptis armis, ut in principio, & laxiore agmine. *Nonius.*

Atque eum Curio laudatum, accensumque præmiorum spe, quibus cum optavisset, ire jubet. *Idem.*

Eodem tempore Lentulus duplici acie locum editum multo sanguine suorum defensus, postquam ex sarcinis paludamenta adstari, & delectæ cohortes intelligi cœpere. *Idem.*

Si nihil ante adventum suum inter plebem & patres convenisset, coram se daturum operam. *Priscianus lib.* 14.

Fine inguinum ingrediuntur mare. *Arusianus.*

M. Antonius perdundæ pecuniæ genitus, vacuusque curis, nisi instantibus. *Idem.*

Muros successerant. *Idem.*

Saxaque ingentia, & axe vinctæ trabes per pronum incitabantur, axibusque eminebant in modum ericii militaris veruta binum pedum. *Nonius Servius.*

Octavium mitem, & captum pedibus. *Arusianus.*

Igitur discubuere, Sertorius inferior in medio, super eum L. Fabius Hispaniensis senator ex proscriptis, in summo Antonius, & infra, scriba Sertorii Versius: & alter scriba Mæcenas in imo; medius inter Tarquitium, & dominum Perpennam. *Nonius Servius.*

Quarum unam epistolam forte cum servo nacti prædatores Valeriani scorpione in castra misere. *Nonius.*

FRAGMENTA

LIB. IV.

HISTORIARUM.

AT Cn. Lentulus patriciæ gentis, collega ejus, cui cognomentum Clodiano fuit, per incertum ſtolidior, an vanior, legem de pecunia, quam Sulla emptoribus bonorum remiſerat, exigunda, promulgavit. *Agellius l.* 18. *cap.* 4.

Omnes, quibus ætas ſenecto corpore, animus militaris erat. *Priſcianus l.* 9. & 10.

Dein lenita jam ira, poſtero die liberalibus verbis permulcti ſunt. *Idem l.* 9.

Implicitæ rates miniſteria prohibebant. *Idem ibidem.*

Igitur legiones pridie in monte poſitas arceſſivit. *Idem l.* 10.

Anxius animi, atque incertus. *Aruſianus.*

Magnam exorſus orationem. *Idem.*

Impotens, & nimius animi eſt. *Idem.*

Amiſumque aſſideri ſine prœliis audiebat. *Priſcianus l.* 8. *Obſideo & aßideo activa ſunt, faciunt enim aßideor & obſideor.*

Qui quidem mos, uti tabes, in urbem conjectus. *Feſtus.*

Caſtella cuſtodias theſaurorum in deditionem acciperentur. *Servius. Cariſius l.* 1.

Reliqua cadavera ſalita. *Diomedes lib.* 1. *cap.* 4.

Epiſtola regis Mithridatis ſcripta ad Regem Arſacem.

REX MITRIDATES REGI ARSACI S. Omnes, qui fecundis rebus ſuis ad belli ſocietatem orantur, conſiderare debent, liceatne tum pacem agere. Dein quod quæritur, ſatisne pium, tutum, glorioſum, an indecorum ſit.

Tibi,

Tibi perpetua pace frui liceret, nisi hostes opportuni, & scelestissimi. Egregia fama, si Romanos oppresseris, futura est. Neque petere audeam societatem: & frustra mala mea cum tuis bonis misceri sperem, Atqui ea, quæ te morari posse videntur, ira in Tigranem recentis belli, & meæ res parum prospere, si vera æstumare voles, maxume hortabuntur. Ille enim obnoxius, qualem tu voles, societatem accipiet: mihi fortuna, multis rebus ereptis, usum dedit bene suadendi: & quod florentibus optabile est, ego non validissimus præbeo exemplum, quo rectius tua componas. Namque Romanis, cum nationibus, populis, regibus cunctis, una & ea vetus causa bellandi est, cupido profundi imperii, & divitiarum: quæ primum cum rege Macedonum Philippo bellum sumpsere. Dum à Carthaginiensibus premebantur, amicitiam simulantes, ei subvenientem Antiochum concessione Asiæ per dolum avertere; ac mox à Philippo Antiochus, omni cis Taurum agro, & decem millibus talentorum spoliatus est. Persen deinde Philippi filium, post multa & varia certamina, apud Samothracas deos acceptum in fidem, callidi, & repertores perfidiæ, quia pacto vitam dederant, insomnijs occidere. Eumenem, cujus amicitiam gloriose ostentant, initio prodidere Antiocho, pacis mercedem; post Attalum custodem agri captivi sumptibus & contumeliis ex rege miserrimum servorum effecere: simulatoq; impio testamento, filium ejus Aristonicum, quia patrium regnum petiverat, hostium more per triumphum duxere: Asia ab ipsis obsessa est: postremo totam Bithyniam, Nicomede mortuo, diripuere, cum filius Nusæ, quam reginam appellaverant, genitus haud dubie esset. Nam quid ego me appellem? quem disjunctum undique regnis, & tetrarchiis ab imperio eorum, quia fama erat divitem, neque serviturum esse, per Nicomedem bello lacessiverunt; sceleris eorum haud ignarum, & eo, quæ accidere, testatum antea,

antea, Cretenſes ſolos omnium liberos ea tempeſtate, & regem Ptolemæum. Atque ego ultus injurias, Nicomedem Bithynia expuli; Aſiamque ſpolium regis Antiochi recepi, & Græcia dempſi grave ſervitium. Incepta mea poſtremus ſervorum Archelaus, exercitu prodito, impedivit: illique, quos ignavia aut prava calliditas, uti meis laboribus tuti eſſent, armis abſtinuit, acerbiſſumas pœnas ſolvunt. Ptolemæus precio diem belli prolatat. Cretenſes impugnati ſemel jam, neque finem niſi excidio habituri. Equidem cum mihi ob ipſorum interna mala dilata prœlia magis, quam pacem datam intelligerem; abnuente Tigrane, qui mea dicta ſero probat, te remoto procul, omnibus aliis obnoxiis, rurſus tamen bellum cœpi: Marcumque Cottam Romanum ducem apud Chalcedona terra fudi: mari exui claſſe pulcherruma. Apud Cyzicum magno cum exercitu, in obſidione moranti frumentum defuit, nullo circumadnitente: ſimul hiems mari prohibebat. Ita, ſine vi hoſtium regredi coactus in patrium regnum, naufragiis apud Param, & Heracleam, militum optumos cum claſſibus emiſi, Reſtituo deinde apud Cabira exercitu, & variis inter me atque Lucullum prœliis, inopia rurſus ambos inceſſit. Illi ſuperat regnum Ariobarzanis bello intactum; ego vaſtatis circum omnibus locis, in Armeniam conceſſi: ſecutique Romani non me, ſed morem ſuum omnia regna ſubvertendi, quia multitudinem artis locis pugna prohibuere, imprudentiam Tigranis pro victoria oſtentant. Nunc quæſo conſidera, nobis oppreſſis utrum firmiorem te ad reſiſtendum, an finem belli futurum putes? ſcio equidem tibi magnas opes, virorum, armorum, & auri eſſe; &, ea re à nobis ad ſocietatem, ab illis ad prædam peteris. Ceterum conſilium eſt Tigranis, regno integro, meis militibus belli prudentibus, procul ab domo, parvo labore, per noſtra corpora bellum conficere: quando neque vincere, neque vinci ſine

tuo

tuo periculo possumus. An ignoras Romanos, postquam ad occidentem pergentibus finem Oceanus fecit, arma huc convertisse; neque quicquam à principio nisi raptum habere, domum, conjugem, agros, imperium? convenas, olim sine patria, sine parentibus, peste conditos orbis terrarum: quibus non humana ulla, neque divina obstant, quin socios, amicos, procul juxtaque sitos, inopes, potentisque trahant, excidantque; omniaque non serva & maxume regna hostilia ducant. Namque pauci libertatem, pars magna justos dominos volunt: nos suspecti sumus æmuli, & in tempore vindices affuturi. Tu vero, cui Seleucia maxuma urbium, regnumque Persidis inclitis divitiis est, quid ab illis, nisi dolum in præsens, & postea bellum exspectas? Romani in omnis arma habent, acerruma in eos quibus victi spolia maxuma sunt; audendo & fallendo, & bella ex bellis serendo, magni facti. Per hunc morem exstinguent omnia, aut occident: quod difficile non est, si tu Mesopotamia, nos Armenia circumgredimur exercitum sine frumento, sine auxiliis: fortuna autem nostris vitiis adhuc incolumis. Teque illa fama sequetur auxilio profectum magnis regibus, latrones gentium oppressisse. Quod uti facias moneo, hortorque, neu malis pernicie nostra unum imperium prolatare, quam societate victor fieri.

Curio Vulcanaliorum die ibidem moratus. *Nonius de mutata declinatione. Carisius lib. 1.*

Scalas pares mœnium altitudine. *Arusianus.*

Dissidere inter se cœpere, neque in medium consultare. *Idem.*

Multisque suspicionibus volentia plebi facturus videbatur. *Nonius, Volentia quæ plebi vellet.*

Suspectusque fuit, incertum vero an per negligentiam, societatem prædarum cum latronibus composuisse. *Idem. Componere, conjungere.*

Collegam minorem, & sui cultorem exspectans. *Arusianus.*

Quam maximis itineribus per regnum Ariobarzanis contendit, ad flumen Euphratem; quia in parte Cappadocia ab Armenia disjungitur. Et quamquam ad id naves codicariæ occulto per hiemem fabricatæ aderant, *Nonius, Codicariæ naves quæ in flumine usui esse possunt.*

Qui prætergrediebantur equites cataphracti, ferrea omni specie. *Idem.*

Cum interim lumine etiam tum incerto, duæ Galliæ mulieres conventum vitantes ad menstrua solvenda montem ascendunt. *Idem.*

Pluteosque rescindit, ac munitiones demolitur; locoque summo potitur. *Idem, demoliri est diruere.*

Exercitum dimisit ut primum Alpes digressus est. *Arusianus.*

Tetrarchas, regesque territos animi firmavit. *Idem.*

Simul eos, & cunctos jam inclinatos laxitate loci, plures cohortes, atque omnes, ut in secunda re, pariter acres invadunt. *Nonius.*

Hi locorum peritiores, & soliti dectere ex viminibus vasa agrestia, ibi tum, quod inopia scutorum fuerat, ad eam artem se quisque in formam parmæ equestris armabat. *Nonius, Parma est scutum breve.*

De pecore coria recens detracta, quasi glutino adolescebant. *Carisius l. 1. Servius.*

Avidior modo properandi factus. *Arusianus.*

Consilii æger. *Idem.*

Reversi postero die, multa, quæ properantes deseruerant in castris, nacti, cum se ibi cibo, vinoque læti invitarent. *Nonius, Invitare est repleri.*

Atque hiavit humus multa, valta & profunda. *Idem, Hiare, aperire.*

Rursus jumenta nacti ad oppidum ire contendunt. *Nonius.*

Ubi se laniata navigia fundo emergunt. *Arusianus.*

Tum vero Bithyni propinquantes jam amnem Tartarium. *Idem.*

Eos

Eos qui hoc malum publicum clandestinis consiliis comparaverunt, *Nonius.*

In quis notissimus quisque, aut malo dependens verberabatur, aut immutilato corpore improbi patibulo eminens affigebatur. *Idem, Patibulum est crux.*

Ad Siciliam vergens faucibus, non amplius patet millibus. 5. & 30. *Messus.*

Clausi lateribus pedem. *Idem.*

Naphthas. *Probus Catholicis.*

FRAGMENTA
LIB. V.
HISTORIARUM.

AT Lucullus audito Q. Marcium Regem Proconsule per Lycaoniam cum tribus legionibus in Ciliciam tendere. *Priscianus lib.* 18.

Legiones Valerianæ comperto, lege Gabinia Bithyniam, & Pontum consuli datam: missos esse. *Idem ibidem.*

Regem aversabatur. *Arusianus.*

Ceteri negotia sequebantur familiaria legatorum, aut tribunorum; & pars sua commeatibus mercatis. *Nonius.*

Et uxori ejus frater erat. *Arusianus.*

Sæpe celebritatem nominis intelligo timentem. *Prisc. l.* 18.

Video ingentia dona quæsitum ire properantem. *Idem ibidem.*

Nam si Pompeio quid humani evenisset. *Arusianus.*

Quibus de causis Sullam in victoria dictatorem, equo descendere, sibi uni assurgere de sella caput aperire solitum. *Nonius. Arusianus. Servius.*

C. SALUSTII CRISPI FRAGMENTA.

Incertorum librorum.

NE inrumiendi po.....
ſublicibus cavata.....
ſent. *Feſtus.*

Cujas duas inſulas propinquas inter ſe & decem ſtadium procul à Gadibus ſitas, conſtabat ſuopte ingenio alimenta mortalibus gignere. *Nonius.*

Serum bellum in anguſtiis futurum. *Junius Philarg. ad Georg. Virgilii.*

Illi tertio menſe pervenere in Pontum multo celerius ſpei Mithridatis. *Aruſianus.*

Ergo ſenati decreto ſervundum ne ſit. *Donatus act. 2. ſc. 2.*

Pompeius oris improbi, animoque inverecundo. *Suetonius de clar. Gram. cap. 14.*

Simulans ſibi alvum purgari. *Iſidorus l. 11. in voce Alvus Serv. ad l. 3. Æneid.*

Fecit ut nunciis confeſtim lugubribus. *Chariſ. lib. 2.*

Communem habitum trangreſſus. *Priſcianus. lib. 14.*

Inter arma civilia æqui boni famam petit. *Seneca l. 20. epiſt. 115.*

Haud impigre, neque inultus occiditur. *Donat. ad And. Terentii act. 1. ſc. 2.*

Peſtinantibus in ſumma inopia patribus. *Idem ad Eunuch. act. 4. ſc. 3.*

Hoſtes oppreſſi, aut delapſi forent. *Iſidorus lib. 18.*

Exercitum argento fecit. *Seneca lib. 20. epiſt. 115.*

Togam

Togam paludamento mutavit. *Isidorus l. 19. Servius.*

Hiero rex Syracusonorum bellum fecit. *Senec.*

Ibi triennio frustra trito. *Servius ad 4. Æneidos.*

Oratio C. Cottæ Consulis ad Populum.

Quirites, multa mihi pericula domi, militiæ multa advorsa fuere; quorum alia toleravi, partim repulideorum auxilio, & virtute mea: in quis omnibus, neque animus negotio defuit; neque decretis labos. Malæ, secundæque res, opes non ingenium mihi mutabant. At contra in his miseriis cuncta me cum fortuna deseruere. Præterea senectus, per se gravis, curam duplicat: cui misero, senecta jam ætate, ne mortem quidem honestam sperare licet. Nam, si parricida vestri sum, & bis genitus hic deos Penates meos, patriamque, & summum imperium vilia habeo: quis mihi vivo cruciatus satis est, aut quæ pœna mortuo? cum omnia memorata apud inferos supplicia scelere meo vici. A prima adolescentia in ore vestro, privatus, & in magistratibus egi: qui lingua, qui consilio meo, qui pecunia voluere, usi sunt: neq; ego callidam facundiam, neq; ingenium ad malefaciendum exercui: avidissumus privatæ gratiæ maxumas inimicitias pro republica suscepi; qui victus cum illa simul, cum egens alienæ opis, plura mala expectarem; vos, Quirites, rursus mihi patriam, deos Penates, cum ingenti dignitate dedistis. Pro quibus beneficiis, vix satis gratus videar, si singulis animam, quam nequeo concesserim. Nam vita & mors jura naturæ sunt: uti sine dedecore cum civibus, fama & fortunis integer agas, id dono datur atque accipitur. Consules nos fecistis, Quirites, domi, belliquе impeditissima rep. Namque Imperatores Hispaniæ stipendium, milites, arma, frumentum poscunt: & id res cogit; quoniam post defectionem sociorum, & Sertorii per montis fugam, neque manu certare possint, neque utilia parare.

Exercitus in Asia Ciliciaque ob nimias opes Mithridatis aluntur: Macedonia plena hostium est: nec minus Italiæ marituma, & provinciarum: cum interim vectigalia parva, & bellis incerta, vix partem sumptuum sustinent: ita classe, qua commeatus vehebatur, minore quam antea navigamus. Hæc si dolo aut socordia nostra contracta sunt, agite & uti lubet ita supplicium sumite: sin communis fortuna asperior est, quare indigna vobis, nobisque, & rep. incipitis? Atque ego cujus ætati mors propior est, non deprecor, si quid ea vobis incommodi demitur; neque mox ingenuo corpori honestius, quam pro vestra salute finem vitæ fecerit. Adsum en C. Cotta consul, facio quod sæpe majores asperis bellis fecere; voveo, dedoque me pro rep. quam deinde cui mandetis circumspicite. Nam talem honorem bonus nemo volet, cum fortunæ, & pacis, & belli ab aliis acti, ratio reddenda, aut turpiter moriendum sit. Tantummodo in animis habetote, non me ob scelus, aut avaritiam cæsum, sed volentem pro maxumis beneficiis animam dono dedisse. Per vos igitur, Quirites, & gloriam majorum, tolerate advorsa, & consulite rep. Multa cura summo imperio inest, multi ingentes labores: quos nequicquam abnuitis, & pacis opulentiam quæritis, cum omnes provinciæ, regna, maria, terræque asperæ, aut tessa bellis sint.

Germani intectum renonibus corpus tegunt. *Isidorus.*

Unde pons in oppidum pertinens explicatur. *Arusianus.*

Et ei voce magna vehementer gratulabantur. *Donatus.*

Et Marius victus duplicaverat bellum. *Servius.*

Atque eos à tergo incurrerunt. *Rufinianus.*

In hunc modum differuit. *Priscianus.*

Inde ortus sermo percunctantibus utrimque, Satin salvæ, quam grati ducibus suis, quantis familiaribus copiis augerentur. *Donatus.*

Fogam

Fugam noſtris fecere. *Seneca.*

Quæ audita Panormitanos dedere Romanis fecere. *Idem.*

Quo cupidinis in ore ducis ſeſe quiſque bonum, & ſtrenuum oſtentantes. *Iſidorus Servius* 10.

Ventis per cava terræ citatis, rupti aliquot montes, tumulique ſedere. *Iſidorus Servius.*

Ubi multa nefande caſu ſuper auſi, atque paſſi. *Priſcianus.*

Saguntium. *Cariſius.*

Tota autem inſula modica, & cultoribus inanis eſt. *Martianus.*

Immodicus animi. *Arnſianus.*

Pugnam illam pro omine belli futuram. *Serv.*

Tantum antiquitatis, curæque majoribus pro Italica gente fuit. *Idem.*

Opprobrii gratia. *Agrœtius.*

Maxumis ducibus, fortibus ſtrenuiſque miniſtris. *Diomedes l.* 2.

Non repugnantibus modo, ſed ne deditis quidem. A. B. C. M. *Donatus.*

In ſilva Sila fuerunt. *Servius.*

In nuda injecta corpora. *Diomedes.*

Apollinis, filia & Cyrenes. *Probus.*

Ne ſimplici quidem morte moriebantur, *Servius.*

Cum prædixero poſitum inſulæ. *Donatus.*

Cujus adverſa voluntate, colloquio militibus permiſſo corruptio facta paucorum, & exercitus Sullæ datus eſt. *Idem.*

A Graccho ſeditiones graves ortæ. *Auguſtinus.*

M. Atilius Palicanus humili loco, Picens loquax magis, quam facundus. *Quintilianus lib.* 4. *cap.* 2.

Inſolens vera accipiundi. *Donatus.*

Quæ pecunia ad Hiſpanienſe bellum Metello facta erat. *Idem.*

Curubis. *Probus.*

Tharros. *Idem.*

Camiſos. *Idem.*

Luces,

Luces. *Sergius.*

Primam modo Japidiam ingressus. *Servius.*

Carbo turbi formidine Italiam, atque exercitum deseruit. *Idem.*

Quæ pacta in conventione non præstitissent. *Donatus.*

Crebritate fluctuum ut Aquilo solet. *Servius.*

Mithridates corpore ingenti perinde armatus. *Quintil. l. 8. cap. 3.*

Tyrannumque, & Cinnam appellantes. *Victorinus Servius.*

Nomenque Danubium habet. *Acron.*

Cui nisi pariter obviam iretur. *Donatus.*

Septimum, neque animo, neque lingua satis compotem. *Idem.*

Vulgus amat fieri. *Quintilianus.*

Non pœniturum. *Quintilianus.*

Pompeius cum alacribus saltu, cum velocibus cursu, cum validis vecte certabat. Neque enim ille aliter potuisset par esse Sertorio, nisi se, & milites frequentib. exercitiis præparavisset ad prœlia. *Vegetius l. 1. c 9. Joban. Saresb.*

Cicero caninam facundiam, ut Appius inquit, exercuit. *Lactantius.*

Primus Græcorum Achilles. *Servius.*

Cupientissimus legis. *Diomedes.*

Magna gloria tribunus militum in hispania T. Didio imperante, magno usu bello Marsico, paratu militum, & armorum fuit. Multaque tum ductu ejus curata, primo per ignobilitatem, deinde per invidiam scriptorum celebrata sunt. Cominus faciem suam ostentabat, aliquot advorsis cicatricibus, & effosso oculo. Quo ille dehonestamento corporis maxume lætabatur: neque illis anxius, quia reliqua glorioſius retinebat. *Agel.*

Curetes quia principes intelligendi divina fuerunt, vetustatem uti cetera in majus componentem altores Jovis celebravisse: inde Rhegium nominatum. *Lactantius & Isidorus.*

Italiam conjunctam Siciliæ constat fuisse: sed medium

medium ſpatium aut per humilitatem obrutum eſt aquis, aut propter anguſtiam ſciſſum. *Iſidorus.*

Pompeius devictis Hiſpanis trophæa in Pyrenæis jugis conſtituit. *Servius.*

Atque edita undique tribus tamen cum muris, & magnis turribus. *Donatus.*

Et in prœliis actu promptus. *Idem.*

Pactione amiſſo Publio legato. *Idem.*

Ipſum Mare Ponticum dulcius quam cetera. *Servius, Priſcianus, Macrobius.*

Equis paria operimenta erant: quæ lintea ferreis laminis in modum plumæ adnexuerant. *Servius.*

Rebus ſupra votum fluentibus. *Idem.*

Ænum, & Moraneam, & viam militarem. *Idem.*

Impediebant juſſa nautarum. *Idem.*

Nihil ſocordia claudebat. *Donatus.*

Ut tanta repente mutatio non ſine deo videretur. *Idem.*

In ore gentibus agens, populo, civitati. *Idem.*

Preſſi undique multitudine. *Idem.*

Hunc igitur redarguit Tarquitius. *Idem.*

Dein campi Themyſcirii; quos habuere Amazones à Thanai flumine incertum quamobrem digreſſæ. *Servius.*

Ubi enim tota concione ab exercitu cogit diſcedere, dicit ſe ejus opera non uſurum; eumque ab armis dimittit. *Idem.*

Et Metello procul agente longa ſpes auxiliorum. *Idem.*

More equeſtris prælii ſumptis tergis atque redditis & egreſſi ad faciliores ictus loco cedebant. *Idem.*

Caſtra ſine vulnere introitum. *Idem.*

Multos tamen ab adoleſcentia bonos inſultavit, *Idem, & Donatus.*

Coſa. *Servius.*

Equis, atque armis inſignibus. *Idem.*

Feſſus in Pamphyliam ſe receperat. *Idem.*

Profectus

Profectus quidam Ligus ad requisita naturæ. *Quintilianus.*

Apud latera certos collocaverat, *Servius.*

Apertæ portæ, repleta arva cultoribus. *Idem.*

Hispaniam sibi antiquam patriam esse. *Idem.*

Lyciæ, Pisidiæque agros despectantem. *Idem.*

Sorte ductos fusti necat. *Idem.*

Omnis Italia coacta in angustias scinditur in duo promontoria, Bruttium, & Salentinum. *Idem.*

Italia plana ac mollis. *Idem.*

Qua tempestate ex Ponto vis Piscium erupit. *Idem, & Scholiastes Juvenalis.*

Introrsus prima Asiæ Bithynia est, multis antea nominibus appellata. Ipsa enim est & Major Phrygia. *Servius.*

Sed Mithridates extrema pueritia regnum ingressus, matre veneno interfecta. *Idem.*

Exercitum vertere. *Idem.*

Creta altior est qua parte spectat Orientem. *Idem.*

Se regibus devovent, & post eos vitam refutant: adeo illis ingenita est sanctitas regii nominis. *Idem, & Phylargirius.*

Dum inferior omni via grassaretur. *Johannes Grammat.*

Narbone consilia Gallorum. *Pompeius in artem Donati.*

Post defectionem sociorum & Latii. *Donat.*

Ad Jovis mandem nostra. *Idem.*

Morbi graves ob inediam insolita vescentibus *Idem.*

Atque ea cogentes non coactos scelestos magis quam miseros distringi. *Idem.*

Graviori bello, qui prohibituri venerant socii, frigere. *Idem.*

Nam quidem Pyrrho, Hannibali, æquor & terra. *Idem.*

Nam Sullæ dominationem, audebat. *Idem.*

Neque est defensus dominationem Sullæ. *Idem.*

Neu quis miles neve pro milite. *Servius.*

Ex

Ex insolentia avidus malefaciendi. *Idem.*

Tergis vinciebant. *Idem.*

Charybdis quæ forte illata naufragia sorbens gurgitibus occultis millia sexaginta Tauromenitana ad littora trahit. *Idem.*

Saguntini fide atque ærumnis incluti per mortalium studium majores quam opibus, quippe quis etiam tum semiruta mœnia, domus intectæ, parietesque templorum ambulti manus Punicas ostentabant. *Hieronym. in Habacuc.*

Apud Corduennos amomum & alii leves odores gignuntur. *Philargyrius in 4. Georg. Virgil.*

Quem trans stagnum omnis usque ad flumen. *Idem.*

Repente incautos agros invasit. *Idem,*

Belli sane scieus. *Acron.*

Namque omnium ferocissimi ad hoc tempus Achæi atque Tauri sunt, quod, quantum conjicio, locorum egestate rapto vivere coacti. *Glossæ Juvenalis.*

Atque ipse cultus rei. *Acron.*

Triplici fluctu. *Servius Fuldanus.*

Charybdi mare vorticosum. *Idem.*

Sed ubi tempore anni mare classibus patefactum est. *Idem.*

Sane bonus ea tempestate contra pericula & ambitionem. *Idem.*

Simul immanis hominum vis ex locis invasere patentes, cum & pacis modo effusas. *Idem.*

Genua patrum advolvuntur. *Idem.*

Perrexere in Hispaniam ad Sardiniam. *Idem.*

Quæ mapalia sunt circumjecta civitati, suburbana ædificia. *Idem.*

Et onere turrium incertis navibus. *Idem.*

Traditur fugam in longinqua Oceani agitaviſſe. *Idem.*

Ad mutandum modo in melius servitium. *Serv. ad primum Æneid.*

Magna vis hominum convenerat agris pulsa aut civitate ejecta. *Idem ibidem.*

Cum

Cum murum hostium successisset pœnas dederat. *Idem ad Eclogam quintam.*

Quippe vasta Italia rapinis, fuga, cædibus. *Idem.*

Hi sunt qui secundum pocula & alia res aureas diis sacrata instrumenta convivio mereantur. * *Idem ad* 8. *Æneid.*

In secunda festinas cohortes composuerat. *Idem ad* 9.

Jam repente visus sævire Taguns. *Idem ad* 10.

Exuant armis equisque. *Idem.*

Solas festinare. *Idem.*

Lusitaniæ gravem civitatem. *Idem.*

Ex parte cohortium præcipere instructa, & stationes locatæ pro castris. *Idem.*

Bellum quibus posset conditionibus desineret. *Idem.*

In quis longissumo ævo plura de bonis falsa in deterius composuit. *Idem.*

Cultu corporis ornata egregio. *Idem.*

At Sertorius vacuus hieme augere copias. *Acro in Horatium.*

Sin vis obsistat, ferro quam fame æquius perituros. *Servius.*

Consedit in valle virgulta nemorosaque. *Idem.*

Paululum requietis militibus. *Idem.*

Qui nullo certo exilio vagabantur. *Idem.*

Nubes fœdavere lumen. *Idem.*

Sanctus alia. *Idem.*

Geronis. *Idem.*

Quæ causa fuerat novandis rebus. *Idem.*

Radicem montis excessit. *Statii interpres.*

Ut res magis quam verba gererentur, liberos parentesque in muris locaverant. *Idem.*

Incerta est fortitudo dum pendet. *Idem.*

In quibus plaustra sedes sunt. *Acro ad Horatium.*

Luxo pede. *Probus.*

Maurique vanum genus, ut alia Africæ, contendebant Antipodas ultra Æthiopiam cultu Persarum

ſarum juſtos & egregios agere. *Priſcianus.*

Et Perpennam forte cognoſcit mulio redemptoris. *Acro in Horatium.*

Omnium fluminum quæ in maria qua imperium Romanum eſt fluunt, quam Græci τὸν ἔξω θάλασσαν appellant, maximum eſſe Nilum conſentitur, proxuma magnitudine eſſe Hiſtrum ſcripſit Salluſtius. *Agell. l. 10. cap. 7.*

Ex omnibus quæ tractavimus, Æbuti Liberalis, poteſt videri nihil tam neceſſarium, aut magis, ut ait Salluſtius, cum cura dicendum, quam quod in manibus eſt. *Seneca.*

Turbinum motus vagus eſt, & disjectus, & uti Salluſtii verbis utar, vorticoſus; cometarum autem, compoſitus, & certum iter carpens. *Idem.*

Salluſtius, auctor certiſſimus, aſſerit Tigrim & Euphratem uno fonte manare in Armenia, qui per diverſa euntes longius dividantur, ſpatio medio relicto multorum millium; quæ tamen terra, quæ ab ipſis ambitur, *Meſopotamia* dicitur. *Idem.*

Pelorum promontorium Siciliæ reſpiciens aquilonem juxta Salluſtium dictum à gubernatore Hannibalis illic ſepulto, fuerat occiſus per ignorantiam regis, cum ſe ejus dolo crederet eſſe deceptum. *Servius & Iſidorus.*

Ariſtæus, uti Salluſtius docet, poſt laniatum à canibus Actæonem filium, matris inſtinctu Thebas reliquit, & Ceam inſulam tenuit, primo adhuc hominibus vacuam: poſtea, ea relicta, cum Dædalo in Sardiniam tranſivit, poſt delatus eſt Cumas. *Servius.*

Salluſtius duces laudat, qui victoriam incruento exercitu deportarunt. *Idem.*

Cares inſulani populi fuerant, piraticam exercentes, famoſi, victi à Minoe, uti Salluſtius, & Thucydides tradunt. *Idem.*

A Troja Capys Campani, Helenus Macedoniam, alii Sardiniam, ſecundum Salluſtium, tenuerunt. *Idem.*

Dardania

Dardania à Dardano Jovis & Electræ filio, aut ſecundum Saluſtium, à Mida Dardanorum rege, qui Phrygiam tenuit. *Idem.*

Saluſtius Scyllam ſaxum eſſe dicit ſimile formæ celebratæ procul viſentibus. *Idem.*

In Sicilia eſt Enceladus, Othus in Creta, ſecundum Saluſtium. Idem.

Saluſtius ait Hiſpanorum morem fuiſſe ut in bella euntibus juvenibus parentum facta memorentur à matribus. *Idem.*

Orion, juxta Saluſtium, oritur juxta ſolis æſtivi pulſum. *Idem.*

In Flaminia eſt civitas quæ Cale dicitur, & in Gallia hoc nomine, quam Saluſtius à Perpenna captam commemorat. *Idem.*

Getæ ſunt Myſii, quos Saluſtius à Lucullo dicit eſſe ſuperatos.

Trojanorum tempore invadendarum terrarum cauſa fuerat navigatio, uti Saluſtius meminit. *Idem.*

Curribus falcatis uſos eſſe antiquos, Livius & Saluſtius docent. *Idem.*

Vices ſignificat pugnam, quia per viciſſitudinem pugnabatur, ut inquit Saluſtius. *Idem.*

Creta medio jacet inſula Ponto, id eſt, ſecundum Saluſtium, procul à continenti. *Idem.*

Primo menſe veris dicitur novum ver, ſecundo ver adultum, tertio præceps: ſicut etiam Saluſtius dicit ubique, nova æſtas, adulta, præceps. *Idem.*

Saluſtius in Hiſtoriis tradit Sertorium victum voluiſſe fugere ad inſulas fortunatas. *Acron.*

Inſulas fortunatas Saluſtius inclutas eſſe ait Homeri carminibus. *Servius.*

Proximum dicebant veteres, non ſolum adhærens, & adjunctum, verum etiam longe remotum, ſi tamen inter duo diſcreta nihil medium exſtitiſſet. *Virg. Æn. lib. 5.*

Proximus huic, longo ſed proximus intervallo,
Inſequitur Salius ———

Ita & Saluſtius in ſitu Ponti, de promontoriis Paphla-

Paphlagonum, & quod περὶ μίτρων appellavit, posuit. *Nonius.*

Interrogasti si tenes, Mœstici
Situs quis esset æquoris. Sallustium
Noram id dedisse, dicta & ejus omnibus
Præjudicatæ auctoritatis ducier,
Non abnuebam Festus Avienus.

Portus ab Eoo fluctu curvatus in arcum.

In arcus similitudinem, Sic de Ponto Sallustius unde hic tulit colorem, nam speciem efficit Scythici arcus. *Serv. ad 3. Æneid.*

——— *Freta lata relucent.*

Lata autem ideo, quia se angustiæ Pontici oris illic dilatant, uti dicit Sallustius. *Servius.*

Teia autem dicta est à Teio Anacreontis Poetæ lyrici oppido, quod in Paphlagonia esse Sallustius indicat, cum de situ Pontico loquitur. *Comment. in Horatium.*

Porro Sallustius auctor certissimus asserit tam Tygris, quam Euphratis in Armenia fontes demonstrari. *Hieronym. de locis Heb.*

Cum multi evaserint Trojanum periculum, uti Capys, qui Campaniam tenuit: ut Helenus qui ut alii Sardiniam, secundum Sallustium. *Servius.*

Sallustianus Calpurnius. *Hieron. adverſ. Ruf.*

Calpurniani discipuli. *Idem ibidem.*

Tamen vulgata jam res est gentilium proprietatum. Comici Phrygas timidos illudunt. Sallustius vanos Mauros, & feroces Dalmatas pullat. *Tertull. de anima.*

Sarcasmus Chleuasmo proxima est, & similis figura, qua adversariorum facta, cum exacerbatione admissi eorum lacessimus. Ut apud Sallustium de Syllæ crudelitate. Ut in M. Mario cum fracta prius crura per artus expiraret. *Jul. Rufinianus de ſchemat. lexeos.*

Mesopotameni homines effrenatæ libidinis sunt, ut Sallustius meminit in utroque sexu. *Gloſſa in Juvenalem.*

Antonius ille trium Antoniorum corruptor, ille

ille Sallustius quæ oræ maritumæ qua Romanum esset imperium contrarius piratis. Si omnes socios & maxime Græcos Asiaticos ac Siculos fortunis omnibus spoliaverunt. *Eædem Glossæ.*

Σαλλουστίου δὲ θαυμάζω, τότε πρῶτον ὦφθαι Ῥωμαίοις καμήλους, λέγοντος· εἰμήτε πρότερον τοὺς μετὰ Σκιπίωνος νικήσαντας Ἀντίοχον ᾤετο, μήτε τοὺς ἔναγχος πρὸς Ὀρχομενῷ. καὶ περὶ Χαιρώνειαν Ἀρχελάῳ μεμαχημένους, ἐγνωκέναι κάμηλον. *Id est:* Sallustium demiror, qui autumat tum primum visos Romanis Camelos, quod neque olim illos qui duce Scipione Antiochum devicerunt, neque hos qui ad Orchomenum & Chæroneiam certaverunt cum Archelao, nosse putaverit Camelum. *Plutarchus.*

Σαλλούστιος μὲν οὖν φησι χαλεπῶς διατεθέναι τοὺς στρατιώτας πρὸς αὐτὸν, εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τοῦ πολέμου, πρὸς Κυζίκῳ, καὶ πάλιν πρὸς Ἀμισῷ δύο χειμῶνας ἑξῆς ἐν χάρακι διαγαγεῖν ἀναγκασθέντας. *Id est:* Ac Sallustius quidem fuisse milites jam inde à principio male ait in eum (Lucullum) animatos, quod ad Cyzicum, & iterum ad Amisum duas hiemes eos in castris continuisset. *Idem.*

LECTORI.

HActenus Fragmenta florentissimi Rerum Romanarum scriptoris, quæ extare putamus. cetera quæ sequuntur, in MS. Servii legi auctor est V. Cl. Andreas Schottus: in optima tamen illa Honorati Editione à Petro Daniele IC. procurata non comparent: corruptissima sunt; & medicinam contulit V. N. Janus Dousa. Quem vide in Fragmenta Sallustii.

* mor Trequii præter s r ciem necessariam haud multo secus quam ferro noceri poterat. At Varinius

Varinius dum hæc aguntur à fugitivis ægra parte militum autumni gravitate, neque ex poſtrema fuga, cum ſevero edicto juberentur ullis ad ſigna redeuntibus, & qui reliqui erant per ſumma flagitia detrectantibus militiam. Quæſtorem ſuum C. Thoranium ex quo præſente vera facillime noſcerent. * * * commiſerant, & tamen interim quum volentibus numero quatuor.

* ingre, tanta ſetui debacritur, nefandum in modum perverſo vulnere & interdum lacerum corpus ſemianimum omittentes, alii in tecta jacebant ignes, multique ex loco ſervi quos ingenium ſocios dabat, abdita à dominis aut ipſos trahebant ex occulto, neque ſanctum aut nefandum quicquam fuit iræ barbarorum, & ſervili ingenio: quæ Spartacus nequiens prohibere multis precibus cum oraret, celeritate * * * * nuntios.

Aliquot dies contra morem fiducia augeri noctis cœpit, & promi lingua. Qua Varinius contra ſpectatam rem incaute motus novos incognitoſque & aliorum caſibus perculſos milites, duxit tamen ad caſtra fugitivorum. Preſſo gradu ſilentes jam, neque tam magnifice ſumentes præium quam poſtulaverant. Atque illi certamini conſcii inter ſe juxta ſeditionem erant. Crixo & gentis ejuſdem Gallis atque Germanis obviam ire & ultro offerre pugnam cupientibus contra Spartacum.

ORA-

ORATIONES DUÆ AD C. CÆSAREM, SALLUSTIO ADSCRIPTÆ.

ORATIO I.

AD C. CÆSAREM DE REPUBLICA ORDINANDA.

POpulus R. antea obtinebat, regna atque imperia, fortunam dono dare, item alia, quæ per mortalis avide cupiuntur: quia & apud indignos sæpe erant, quasi per libidinem data; neque cuiquam incorrupta permanserant. Sed res docuit id verum esse, quod in carminibus Appius ait, Fabrum esse, suæ quemque fortunæ: atque in re maxume, qui tantum alios prætergressus es, uti prius defessi sint homines laudando facta tua, quam tu laude digna faciundo. Ceterum uti fabricata, sic virtute parta, quam magna industria haberi decet: ne incuria deformentur, aut corruant informata. Nemo enim alteri imperium volens concedit: & quamvis bonus atque clemens sit, qui plus potest; tamen, quia malo esse licet, formidatur. Id evenit, quia pleriq; rerum potentes perverse consulunt: & eo se munitiores putant, quo illi, quibus imperitant, nequiores fuere. At contra id eniti decet; cum ipse bonus, atq; strenuus sis uti quam optumis imperites. Nam pessimus quisq; asperrime rectorem patitur. Sed ubi hoc gravius est, quam ante omnibus, armis parta componere. Bellum aliorum pace mollius gessisti: ad hoc victores prædam petunt, victi cives

ves sunt. Inter has difficultates evadendum est tibi ; atque in posterum firmanda non resp. armis modo, neque adversum hostes, sed, quod multo majus, multoque asperius est, bonis pacis artibus. Ergo omnes magna mediocrique sapientia res huc vocat : quæ quisque optuma potest, uti dicat. Ac mihi sic videtur : qualicunque modo tu victoriam composueris, ita alia omnia futura. Sed jam, quo melius, faciliusque constituas, paucis, quæ me animus monet, accipe. Bellum tibi fuit, Imperator, tum homine claro, magnis opibus, avido potentiæ, majore fortuna, quam sapientia : quem secuti sunt pauci, per suam injuriam tibi inimici : item quos affinitas, aut alia necessitudo, traxit. Nam particeps dominationis neque fuit quisquam ; neque, si pati potuisset, orbis terrarum bello concessus foret. Cetera multitudo vulgi, more magis quam judicio, post alius alium, quasi prudentiorem, sequuti. Per idem tempus maledictis iniquorum occupandæ reip. in spem adducti homines, quibus omnia probro, ac luxuria polluta erant, concurrere in castra tua : & aperte quietis mortem, rapinas, postremo omnia, quæ corruptus animus jubebat, minitari. Ex quis magna pars, ubi neque creditum condonare, neque te civibus, sicuti hostibus, uti vident ; defluxere pauci restitere, quibus majus otium in castris, quam Romæ, futurum erat : tanta vis creditorum impendebat. Sed ob easdem causas, immane dictu est, quanti, & quam multi mortales postea ad Pompeium discesserint : eoque per omne tempus belli quasi sacro, atque inspoliato fano debitores usi. Igitur, quoniam tibi victori de bello, atque pace, agitandum est ; hoc uti civiliter deponas, illa ut quam justissima, & diuturna sit : de te ipso primum, quia compositurus es, quod optimum factu est, existuma. Equidem ego cuncta imperia crudelia, magis acerba, quam diuturna, arbitror, neq; quemquam à multis metuendum esse, quin ad eum ex multis formido recidat : eam vitam

bellum

bellum æternum atque anceps gerere: quoniam neque adversus, neque ab tergo, aut lateribus tutus fis, semper in periculo, aut metu agites. Contra qui benignitate, & clementia, imperium temperavere, his læta & candida omnia visa; etiam hostes æquiores, quam aliis cives. An qui me his dictis corruptorem victoriæ tuæ, nimisque in victos bona voluntate prædicent? scilicet quod ea, quæ externis nationibus, natura hostibus, nosque majoresque nostri sæpe tribuere, ea civibus danda arbitror; neque barbaro ritu cæde cædem, & sanguine sanguinem expiandum. An illa, quæ paulo ante hoc bellum in Cn. Pompeium victoriamque Syllanam increpabantur, oblivio abstulit? interfecit Domitium, Carbonem, Brutum, alios item non armatos, neque in prœlio belli jure, sed post ea supplices per summum scelus interfectos: pl. Romanam in villa publica pecoris modo conscissam. Heu cum illa occulta civium funera, & repentinæ cædes in parentum, aut liberorum sinum, fuga mulierum, & puerorum, vastatio domorum: ante partam à te victoriam omnia sæva, atque crudelia erant. At quæ te illi iidem hortantur: & scilicet id certatum esse utriusque vestrum arbitrio, injuriæ uti fierent: neque receptam, sed captam, à te remp. & ea causa exercitus stipendiis confectis; optimos, & veterrimos omnium, adversum fratres, parentesque, alii liberos armis contendere; ut ex alienis malis deterrimi mortales ventri, atque profundæ libidini sumptus quærerent: atque esset opprobria victoriæ, quorum flagitiis commacularetur bonorum laus. Neque enim te præterire puto, quali quisque eorum more aut modestia, etiam tum dubia victoria, sese gesserit; quoque modo in belli administratione scorta, aut convivia, exercuerint nonnulli, quorum ætas ne per otium quidem tales voluptates sine dedecore attigerit. De bello satis dictum, De pace firmanda quoniam tuque, & omnes tui agitatis: primum id, quæso, considera,

dera, quale id ſit, de quo conſultas: ita bonis, maliſque dimotis, patenti via ad verum perges. Ego ſic exiſtumo; quoniam orta omnia intereunt, qua tempeſtate urbi Romanæ fatum excidii adventarit, cives cum civibus manus conſerturos: ita deſeſſos, & exſangues regi, aut nationi prædæ futuros. Aliter non orbis terrarum neque cunctæ gentes conglobatæ, movere, aut contundere queunt hoc imperium. Firmanda igitur ſunt concordiæ bona, & diſcordiæ mala expellenda. Id ita eveniet, ſi ſumptuum, & rapinarum licentiam dempſeris; non ad vetera inſtituta revocans, quæ, jam pridem corruptis moribus, ludibrio ſunt; ſed ſi ſuam cuiq; rem familiarem, & finem ſumptuum ſtatueris; quoniam is inceſſit mos, ut homines adoleſcentuli, ſua, atque aliena conſumere, nihil lubidini, atque aliis rogantibus denegare, pulcherrimum putent; eam virtutem, & magnitudinem animi, pudorem, atque modeſtiam pro ſocordia æſtiment. Ergo animus ferox, prava via ingreſſus, ubi conſueta non ſuppetunt, fertur accenſus in ſocios modo, modo in cives: movet compoſita, & res novas veteribus acquirit. Quare tollendus fenerator in poſterum; uti ſuas quiſque res curemus: ea vera, atque ſimplex via eſt, magiſtratum populo, non creditori, gerere; & magnitudinem animi in addendo, non demendo reip. oſtendere. Atque ego ſcio, quam aſpera hæc res in principio futura ſit, præſertim iis, qui ſe in victoria licentius liberiuſque, quam artius, futuros credebant; quorum ſi ſaluti potius, quam lubidini, conſules; illoſque noſq; & ſocios in pace firma conſtitues. Si eadem ſtudia, arteſque juventuti erunt: næ iſta egregia tua fama ſimul cum urbe Roma brevi concidet. Poſtremo ſapientes pacis cauſa bellum gerunt, laborem ſpe otii ſuſtentant. Niſi illam firmam efficis, vinci, an viciſſe, quid retulit? Quare capeſſe per deos remp, & omnia aſpera, uti ſoles, pervade. Namque aut tu mederi potes; aut omittenda eſt cura

omnibus. Neque quisquam te ad crudeles pœnas, aut acerba judicia, invocat, quibus civitas vastatur magis, quam corrigitur, ; sed uti pravas artes, malasque lubidines, ab juventute prohibeas. Ea vero clementia erit, consuluisse, ne immerito cives patria expellerentur ; retinuisse ab stultitia, & falsis voluptatibus ; pacem concordiamque stabiliviſſe ? non, si, flagitiis obsecutus, delicta perpessus, præsens gaudium cum mox futuro malo concesseris. Ac mihi animus, quibus rebus alii timent, maxume erectus est, negotii magnitudine : & quia tibi terræ, & maria simul omnia componenda sunt, (quippe res parvas tantum ingenium attingere nequit) magnæ curæ magna merces est. Igitur provideas oportet, uti plebes, largitionibus, & publico frumento, corrupta, habeat negotia sua, quibus ab malo publico detineatur : juventus probitati, & industriæ, non sumptibus, neque divitiis, studeat. Id ita eveniet, si pecuniæ, quæ maxuma omnium pernicies est, usum, atque decus demseris. Nam sæpe ego cum animo meo reputans, quibus quisque rebus clarissimi viri magnitudinem invenissent, quæ res populos, nationesve magnis auctoribus auxissent ; ac deinde quibus causis amplissima regna, & imperia, corruissent : eadem semper bona, atque mala reperiebam, omnesque victores divitias contempsisse, & victos cupivisse. Neque aliter quisquam extollere sese, & divina mortalis attingere potest, nisi omissis pecuniæ & corporis gaudiis, animo indulgens, non assentando, neque concupita præbendo, perversam gratiam gratificans ; sed in labore, patientia, bonisque præceptis, & factis fortibus exercitando. Nam domum, aut villam exstruere, eamque signis, aulæis, aliisque operibus exornare, & omnia potius, quam semet, visendum efficere ; id est non divitias decori habere, sed ipsum illis flagitio esse. Porro ii, quibus bis die ventrem onerare, nullam noctem sine scorto quiescere mos est ; ubi animum, quem dominari decebat, servitio

vitio oppreſſere, nequaquam eo poſtea hebeti, atque claudo pro exercitio uti volunt. Nam imprudentia pleraque & ſe præcipitant. Verum hæc, & omnia mala pariter cum honore pecuniæ deſinent, ſi neq; magiſtratibus, neque alia vulgo cupienda venalia erunt; Ad hoc providendum eſt, quonam modo Italia, atque provinciæ tutiores ſint: id quod factu haud obſcurum eſt. Nam iidem omnia vaſtant, ſuas deſerendo domos, & per injuriam alienas occupando. Item ne, ut adhuc, militia injuſta, aut inæqualis ſit: cum alii triginta, pars nullum ſtipendium faciet: & frumentum id, quod antea præmium ignaviæ fuit, per municipia, & colonias illis dare conveniet, cum ſtipendiis immeritis domo, reverterint. Quæ reipublicæ neceſſaria, tibique glorioſa ratus ſum, quam pauciſſimis abſolvi. Non pejus videtur pauca nunc de facto meo diſſerere. Plerique mortales ad judicandum ſatis ingenii habent, aut ſimulant: veruntamen ad reprehendenda aliena facta, aut dicta ardet omnibus animus, vix ſatis apertum os, aut lingua prompta videtur, quæ meditata pectore evolvat: quibus me ſubjectum haud pœnitet magis reticuiſſe pigeret. Nam ſive hac, ſeu meliore alia via perges; à me quidem pro virili parte dictum, & adjutum fuerit. Reliquum eſt, optare uti, quæ tibi placuerint, ea dii immortales approbent, beneque evenire ſinant.

AD C. CÆSAREM DE REPUBL. ORDINANDA, ORATIO II.

SCIO ego, quam difficile, atque aſperum factu ſit, conſilium dare regi, aut imperatori, poſtremo cuiquam mortali, cujus opes in ex-

celso sunt: quippe cum & illis consultorum copiæ adsint; neque de futuro quisquam satis callidus, satisque prudens sit. Quinetiam sæpe prava magis, quàm bona consilia prospere eveniant: quia pleraque res fortuna ex lubidine sua agitat. Sed mihi studium fuit adolescentulo rempubl. capescere atque in ea cognoscenda multam, magnamque curam habui: non ita uti magistratum modo caperem quem multi malis artibus adepti erant: sed etiam uti rempublicam domi, militiæque, quantumque armis, viris, opulentia possent cognitum haberem. Itaque mihi multa cum animo agitanti consilium fuit, famam, modestiamque meam post tuam dignitatem habere, & cujus rei lubet periculum facere, dum quid tibi ex eo gloriæ accederet. Idque non temere, aut ex fortuna tua, decrevi; sed quia in te, præter ceteras, artem unam egregie mirabilem comperi, semper tibi majorem in adversis, quam in secundis, rebus animum esse. Sed per ceteros mortales illa res clarior est, quòd & prius defessi sint homines laudando atque admirando munificentiam tuam, quam tu faciendo, quæ gloria digna essent. Equidem mihi decretum est, nihil tam ex alto reperiri posse, quod non cogitanti tibi in promptu sit. Neque ego, quæ visa sunt, de rep. tibi scripsi, quia mihi consilium, atque ingenium meum amplius æquò probaretur: sed inter labores militiæ, interque prœlia, victorias, imperium statui admonendum te de negotiis urbanis. Namque tibi si id modo in pectore consilii est, uti te ab inimicorum impetu vindices, quoque modo contra adversum consulem beneficia populi retineas: indigna virtute tua cogitas: sin in te ille animus est, qui jam à principio nobilitatis factionem disturbavit; plebem Rom. ex gravi servitute in libertatem restituit; in prætura inimicorum arma inermis disjecit, domi militiæque tanta, & tam præclara facinora fecit, uti ne inimici quidem queri quidquam audeant, nisi de magni-

tudine

tudine tua: quin accipe tu ea, quæ dicam de summa reip. quæ profecto aut tu vera invenies, aut certe haud procul à vero. Sed quoniam Cn. Pompeius aut animi pravitate, aut quia nihil maluit, quam quod tibi obesset, ita lapsus est, ut hostibus tela in manus jaceret: quibus ille rebus remp. conturbavit, eisdem tibi restituenda est. Primum omnium, summam potestatem moderandi, de vectigalibus, sumptibus, judiciis, senatoribus paucis tradidit, plebem Romanam, cujus antea summa potestas erat, nosque his quidem legibus in servitute reliquit. Judicia, tametsi, sicut antea tribus ordinibus tradita sunt; tamen iidem illi factiosi regunt, dant, adimunt, quæ lubet: innocentes circumveniunt: suos ad honorem extollunt. Non facinus, non probrum, aut flagitium obstat, quo minus magistratus capiant: quod commodum est, trahunt, rapiunt: postremo, tanquam urbe capta, lubidine ac licentia sua, pro legibus utuntur. Ac me quidem mediocris dolor angeret, si virtute partam victoriam more suo per servitium exercerent. Sed homines inertissumi, quorum omnis vis, virtusque in lingua sita est, forte, atq; alterius socordia dominationem oblatam insolentes agitant. Nam, quæ seditio, ac dissensio civilis tot tamq; illustres familias ab stirpe evertit? aut quorum umquam victoria animus tam præceps, tamque immoderatus fuit? L. Sulla, cui omnia in victoria lege belli licuerunt, tametsi à Sulpicio hostium partes muniri intelligebat; tamen, paucis interfectis, ceteros beneficio, quam metu, retinere maluit. At hercule nunc cum Catone, L. Domitio, ceterisq; ejusdem factionis, quadraginta senatores, multi præterea cum spe bona adolescentes, sicuti hostiæ, mactati sunt: cum interea opportunissuma genera hominum tot miserorum civium sanguine satiari nequiverunt: non orbi liberi, non parentes exacta ætate, non gemitus virorum, luctus mulierum immanem eorum animum inflexit: quin, acerbius in dies malo faciendo,

do, ac dicundo, dignitate alios, alios civitate eversum irent. Nam, quid ego de te dicam, cujus contumeliam homines ignaviſſimi vita ſua commutare volunt? ſcilicet neque illis tantæ voluptatis eſt (tametſi inſperantibus accidit) dominatio, quanto mœrori tua dignitas: qui optatius habent, ex tua calamitate periculum libertatis facere, quàm per te populi R. imperium maximum ex magno fieri. Quo magis tibi etiam atq; etiam animo proſpiciendum eſt, quonam modo rem ſtabilias, communiaſque. Mihi quidem quæ mens ſuppetit, eloqui non dubitabo. Ceterum tui erit ingenii probare, quæ vera, atq; utilia factu putes. In duas partes ego, civitatem diviſam arbitror, ſicut à majoribus accepi, in patres, & plebem. Antea in patribus ſumma auctoritas erat, vis multa maxima in plebe. Itaq; ſæpius in civitate ſeceſſio fuit: ſemperque nobilitatis opes diminutæ ſunt, & jus populi amplificatum. Sed plebes eo libere agitabat; quia nullius potentia ſuper leges erat; neq; divitiis, aut ſuperbia, ſed bona fama, factiſq; fortibus nobilis ignobilem anteibat: humillimus quiſq; in armis, aut militia, nullius honeſtæ rei egens, ſatis ſibi, ſatiſque patriæ, erat. Sed, ubi eos paulatim expulſos agris, inertia, atque inopia incertas domos habere ſubegit: cœpere alienas opes petere, libertatem ſuam cum republica venalem habere. Ita paulatim populus, qui dominus erat, & cunctis gentibus imperitabat, dilapſus eſt: & pro communi imperio privatim ſibi quiſque ſervitutem peperit. Hæc igitur multitudo primum malis moribus imbuta, deinde in artes, vitaſque varias diſpalata, nullo modo inter ſe congruens, parum mihi quidem idonea videtur ad ea eſſendam rempub. Ceterum, additis novis civibus, magna me ſpes tenet, fore, ut omnes expergiſcantur ad libertatem: quippe cum illis libertatis retinendæ, tum his ſervitutis amittendæ cura orietur. Hos ego cenſeo, permixtos cum veteribus novos, in coloniis conſtituas: ita & res militaris opu-

opulentior erit, & plebes bonis negotiis impedita malum publicum facere desinet. Sed non insscius, neque imprudens sum, cum ea res agetur; quæ sævitiæ, quæve tempestates hominum nobilium futuræ sint, cum indignabuntur omnia funditus misceri, antiquis civibus hanc servitutem imponi, regnum denique ex libera civitate futurum, ubi unius munere multitudo ingens in civitatem pervenerit. Equidem ego sic apud animum meum statuo, malum facinus in se committere, qui incommodo reip. gratiam sibi conciliet. Ubi bonum publicum etiam privatim usui est: id vero dubitare aggredi, socordiæ, atque ignaviæ duco. M. Livio Druso semper consilium fuit, in tribunatu summa ope niti pro nobilitate: neque ullam rem in principio agere intendit, nisi illi auctores fierent homines factiosi, quibus dolus, atque malitia, fide cariora erant. Ubi intellexerunt, per unum hominem maximum beneficium multis mortalibus dari: videlicet & sibi quisque conscius, malo atque infido animo esse, de M. Livio Druso juxta, ac de se, existimaverunt, Itaq; metu, ne per tantam gratiam solus rerum potiretur, contra eam nixi, sua ipsius consilia disturbaverunt. Quo tibi imperator majore cura fideque amici, & multa præsidia paranda sunt. Hostem adversum opprimere, strenuo homini haud difficile est: occulta pericula neque facere, neque vitare, bonis in promptu est. Igitur, ubi eos in civitatem adduxeris; quoniam quidem revocata plebes erit, in ea re maxume animum exercitato, uti colantur boni mores; concordia inter veteres, & novos coalescat. Sed multo maximum bonum patriæ, civibus, tibi, liberis, postremo humanæ genti, pepereris, si studium pecuniæ aut sustuleris, aut, quoad res feret, minueris. Aliter neque privata res, neque publica, neque domi, neque militiæ, regi potest. Nam ubi cupido divitiarum invasit; neque disciplina neque artes bonæ, neque ingenium ullum satis

pollet: quin animus magis, aut minus mature, poſtremo tamen ſuccumbit. Sæpe jam audivi, qui reges, quæ civitates, & nationes, per opulentiam magna imperia amiſerint, quæ per virtutem inopes ceperant, id adeo haud mirandum eſt. Nam ubi bonus deteriorem divitiis magis clarum; magiſque acceptum videt; primo æſtuat, multaque in pectore volvit: ſed ubi gloria honorem magis in dies, virtutem opulentia vincit, animus ad voluptatem à vero deficit. Quippe gloria induſtria alitur: ubi eam demſeris, ipſa per ſe virtus amara, atque aſpera eſt. Poſtremo ubi divitiæ claræ habentur ibi omnia bona vilia ſunt, fides, probitas, pudor, pudicitia. Nam ad virtutem una, & ardua via eſt: ad pecuniam, qua cuique lubet, nititur: & malis, & bonis rebus ea creatur. Ergo in primis auctoritatem pecuniæ demito: neq; de capite, neque de honore ex copiis quiſquam magis, aut minus judicaverit; ſi neque prætor neque conſul, ex opulentia, verum ex dignitate, creetur. Sed de magiſtratu facile populi judicium ſit. Judices à paucis probari, regnum eſt; ex pecunia legi, inhoneſtum. Quare omnes primæ claſſi judicare placet, ſed numero plures, quam judicant. Neq; Rhodios, neque alias civitates unquam ſuorum judiciorum pœnituit: ubi promiſcue dives, & pauper, uti cuique fors tulit, de maxumis rebus juxta, ac de minumis diſceptat. Sed de magiſtratibus creandis haud mihi quidem abſurde placet lex quam C. Gracchus in tribunatu promulgaverat; ut ex conſuſis quinque claſſibus ſorte centuriæ vocarentur. Ita coæquati dignitate, pecunia, virtute anteire alius alium properabit, nec ego magna remedia contra divitias ſtatuo. Nam perinde omnes res laudantur, atque appetuntur, ut earum rerum uſus eſt: malitia præmiis exercetur. Ubi ea dempſeris, nemo omnium gratuito malus eſt. Ceterum avaritia bellua fera, immanis, intoleranda eſt: quo intendit, oppida, agros, fana, atque domos, vaſtat: divina cum humanis permiſcet:

miſcet: neque exercitus, neque mœnia obſtant, quo minus vi ſua penetret: fama, pudicitia, liberis, patria, atque parentibus cunctos mortales ſpoliat. Verum, ſi pecuniæ decus ademeris; magna ille vis avaritiæ facile bonis moribus vincetur. Atque hæc ita ſeſe habere tametſi omnes æqui, atque iniqui memorent: tamen tibi cum factione nobilitatis haud mediocriter certandum eſt: cujus ſi dolum caveris, alia omnia in proclivi erunt. Nam hi, ſi virtute ſatis valerent, magis æmuli bonorum, quam invidi, eſſent. Quia deſidia, & inertia, & ſtupor eos, atque torpedo, invaſit: ſtrepunt, obtrectant, alienam famam ſuum dedecus exiſtumant. Sed, quid ego plura, quaſi de ignotis memorem? M. Bibuli fortitudo, atque animi vis, in conſulatum erupit: hebes lingua, magis malus, quam callidus ingenio. Quid ille audeat, cui conſulatus maxumum imperium maxumo dedecori fuit? An L. Domitii magna vis eſt, cujus nullum membrum à flagitio aut facinore vacat? lingua vana, manus cruentæ, pedes fugaces: quæ honeſte nominari nequeant, inhoneſtiſſima. Unius tamen M. Catonis ingenium verſutum, loquax, callidum, haud contemno. Parantur hæc diſciplina Græcorum. Sed virtus, vigilantia, labos, apud Græcos nulla ſunt. Quippe, cum domi libertatem ſuam per inertiam amiſerint; centeſne eorum præceptis imperium haberi poſſe? Reliqui de factione ſunt inertiſſumi nobiles: in quibus, ſicut in ſtatua, præter nomen, nihil eſt additamenti, L. Poſtumius, & M. Favonius, mihi videntur quaſi magnæ navis ſupervacua onera eſſe, ubi ſalvi pervenire viſi ſunt, Si quid adverſi coortum eſt, de illis potiſſumum jactura fit; quia pretii minumi ſunt. Quoniam nunc, uti mihi videor, de plebe renovanda, corrigendaque diſſerui: de ſenatu, quæ tibi agenda videntur, dicam. Poſtquam mihi ætas ingeniumque adolevit, haud ferme armis, atque equis, corpus exercui, ſed animum in litteris, quod natura firmus erat in laboribus

boribus, habui. Atque ego in ea vita multa legendo, atque audiendo ita comperi, omnia regna, civitates, nationes usque eo prosperum imperium habuisse, dum apud eos vera consilia valuerunt: ubicunque gratia, timor, voluptas, ea corrupere; post paulo imminutæ opes, deinde ademptum imperium, postremo servitus imposita est. Equidem ego sic apud animum meum statuo; cuicunque in sua civitate amplior, illustriorque locus, quam aliis est, ei magnam curam esse reip. Nam ceteris, salva urbe, tantummodo libertas tuta est: qui per virtutem sibi divitias, decus, honorem, peperere-runt; ubi paulum inclinata resp. agitari cœpit, multipliciter animus curis, atque laboribus fatigatus; aut gloriam, aut libertatem, aut rem familiarem, defensat: omnibus locis adest, festinat: quanto in secundis rebus florentior fuit, tanto in adversis asperius, magisque anxie agitat. Igitur ubi plebes senatui, sicuti corpus animo, obedit, ejusque consilia consequitur: patres consilio valere decet, populo supervacanea est calliditas. Itaque majores nostri, cum bellis asperrimis premerentur, equis, viris, pecunia amissa, nunquam defessi sunt armati de imperio certare. Non inopia ærarii, non vis hostium, non adversa res, ingentem eorum animum subegit, quin, quæ virtute ceperant, simul cum anima retinerent. Atque ea magis fortibus consiliis, quam bonis præliis, patrata sunt. Quippe apud illos una resp. erat, ei consulebant; factio contra hostes parabatur: corpus atque ingenium, patriæ, non suæ quisque potentiæ, exercitabat. At hoc tempore contra homines nobiles, quorum animos socordia, atque ignavia, invasit, ignari laboris, hostium, militiæ, domi factione instructi, per superbiam cunctis gentibus moderantur. Itaque patres, quorum, consilio antea dubia resp. stabilibatur, oppressi, ex aliena libidine huc atque illuc fluctuantes agitantur: interdum alia, deinde alia, decernunt; ut eorum, qui dominantur, simultas, ac arrogantia fert, ita bonum,

bonum, malumque publicum existimant. Quod si aut lubertas æqua omnium, aut sententia obscurior esset; majoribus opibus resp. & minus potens nobilitas esset. Sed quoniam coæquari gratiam omnium difficile est; quippe cum illis majorum virtus partam reliquerit gloriam, dignitatem, clientelas: cetera multituda pleraque insciа sit sententia eorum à metu libera. Ita occulto sibi quisq; alterius potentia carior erit. Libertas juxta bonis, & malis, strenuis, & ignavis optabilis est. Verum eam plerique metu deserunt, stultissimi mortales, quod in certamine dubium est, quorsum accidat, id per inertiam in se, quasi victi, recipiunt. Igitur duabus rebus confirmari posse senatum puto: si numero auctus per tabellam sententiam ferat. Tabella obtentui erit, quo magis animo libero facere audeat: in multitudine, & præsidii plus, & usus amplior est. Nam fere, iis tempestatibus, alii judiciis publicis, alii privatis suis atque amicorum negotiis implicati, haud sane reip. consiliis adfuerunt: neque eos magis occupatio, quam superba imperia distinuere. Homines nobiles cum paucis senatoriis, quos additamenta factionis habent, quæcumque libuit probare, reprehendere, decernere, ea, uti libido tulit, fecere. Verum ubi, numero senatorum aucto, per tabellam sententiæ dicentur; illi superbiam suam dimittent, ubi iis obediendum erit, quibus antea crudelissime imperitabant. Forsitan, imperator, perlectis litteris decernes, quem numerum senatorum fieri placeat; quoque modo in multa, & varia officia distribuatur; & quonam judicia primæ classis mittenda putem, quæ descriptio, qui numerus in quoque genere futurus sit. Ea mihi omnia generatim describere haud difficile factu fuit: sed prius laborandum visum est de summa consilii, idque tibi probandum verum esse. Si hoc itinere uti decreveris, cetera in promptu erunt. Volo ego consilium meum prudens, maximeque usui esse. Nam ubicumque

tibi

tibi res prospere cedet, ibi mihi bona fama eveniet. Sed me illa magis cupido exercet, uti quocunque modo, & quamprimum resp. adjuvetur. Libertatem gloria cariorem habeo, atque eo te oro, hortorque ne clarissumus imperator, Gallica gente subacta, populi R. summum atque invictum imperium tabescere vetustate, ac per summam discordiam dilabi, patiaris. Profecto, si id accidat, neque tibi nox, neque diés curam animi sedaverit; quin in somniis exercitus, furibundus, atque amens alienata mente furaris. Namque mihi pro vero constat, omnium mortalium vitam divino numine invisi: neque bonum, neque malum facinus cujusquam pro nihilo haberi: sed ex natura diversa præmia bonos, malosque sequi. Interea forte ea tardius procedunt: suus cuique animus ex conscientia spem præbet. Quod si tecum patria, atque parentes possent loqui, scilicet hæc tibi dicerent: O Cæsar, nos te genuimus fortissimi viri, in optuma urbe, decus, præsidiumque nobis, hostibus terrorem. Quæ multis laboribus, & periculis ceperamus, ea tibi nascenti cum anima simul tradidimus, patriam maximam in terris; domum, familiamque in patria clarissumam; præterea bonas artes, honestas divitias; postremo omnia honestamenta pacis, & præmia belli. Pro his amplissumis beneficiis non flagitium à te, neque malum facinus, petimus; sed uti libertatem eversam restituas. Qua re patrata, profecto per gentes omnes fama virtutis tuæ volitabit. Namque hac tempestate, tametsi domi, militiæque præclara facinora egisti; tamen gloria tua cum multis viris fortibus æqualis est: si vero urbem amplissumo nomine, & maxumo imperio, prope jam ab occasu restitueris; quis te clarior, quis major, in terris fuerit? Quippe si morbo jam aut fato huic imperio secus accidat; cui dubium est, quin per orbem terrarum vastitas, bella, cædes, oriantur? quod si tibi bona lubido fuerit, patriæ, parentibus gratificandi; postero tempore, rep.

restituta

restituta, super omnis mortalis gloria agnita, tuaque unius mors vita clarior erit. Nam vivos interdum fortuna, sæpe invidia, fatigat: ubi anima naturæ cessit, demptis obtrectationibus ipsa te virtus magis magisque extollit. Quæ mihi utilia factu visa sunt, quæque tibi usui fore credidi, quam pauciſſumis potui, perscripsi. Ceterum deos immortales obtestor, uti, quocunque modo ages, ea res tibi, reique publicæ prospere eveniat.

C. SALUSTII CRISPI IN M. TULLIUM CICERONEM DECLAMATIO.

GRaviter, & iniquo animo, maledicta tua paterer, M. Tulli, si te scirem judicio magis, quam morbo animi, petulantia ista uti. Sed, quoniam in te neque modum, neque modestiam ullam animadverto, respondebo tibi: uti, si quam maledicendo voluptatem cepisti, eam male audiendo amittas. Ubi querar? quos implorem, P. C. diripi remp. ac audaciſſumo cuique esse perfidiæ? an apud Populum R. qui ita largitionibus corruptus est, uti sese, ac fortunas suas, venales habeat? an apud vos, P. C. quorum auctoritas turpiſſumo cuique & sceleratiſſumo, ludibrio est! ubi M. Tullius leges, judicia populi R. defendit, atque in hoc ordine ita moderatur, quasi unus reliquus ex familia viri clariſſumi, Scipionis Africani, ac non reptitius, accitus, ac paulo ante insitus huic urbi civis. An vero, M. Tulli, facta, ac dicta tua obscura sunt? an non ita à pueritia vixisti, uti nihil flagitiosum corpori suo

tuo putares, quod alteri collibuisset? Scilicet, istam immoderatam eloquentiam apud M. Pisonem non pudicitiæ jactura perdidicisti? Itaq; minime mirandum est, si eam flagitiose venditas quam turpissume paraisti. Verum, ut opinor, splendor domesticus tibi animos attollit: uxor sacrilega, ac perjuriis delibuta; filia matris pellex; tibi jucundior, atque obsequentior, quam parenti par est. Domum ipsam tuam vi, & rapinis, funestam tibi ac tuis comparasti: videlicet uti nos commonefacias, quam conversa sit resp. cum in ea domo habitas, homo flagitiosissume, quæ P. Crassi, viri consularis, fuit. Atque hæc cum ita sint; tamen Cicero se dicit in consilio deorum immortalium fuisse; inde missum huic urbi: civibusque custodem, absque carnificis nomine, qui civitatis incommodum in gloriam suam ponit: quasi vero non illius conjurationibus causa fuerit consulatus tuus, & idcirco resp. disjecta eo tempore, quo te custodem habebat. Sed, ut opinor, illa te magis extollunt, quæ post consulatum cum Terentia uxore de rep. consuluisti: cum legis Plautiæ judicia domi faciebas: ex conjuratis alios morte, alios pecunia condemnabas: cum tibi alius Tusculanum, alius Pompejanam villam ædificabat, alius domum emebat: qui vero nihil poterat, is erat calumniæ proximus, is aut domum tuam oppugnatum venerat, aut insidias senatui fecerat, denique de eo tibi compertum erat. Quæ si tibi falsa objicio; redde rationem, quantum patrimonii acceperis, quid tibi litibus accreverit, qua ex pecunia domum paraveris. Tusculanum, & Pompejanum infinito sumptu ædificaveris. Aut, si tetrices; cui dubium potest esse, quin opulentiam istam ex sanguine, & visceribus civium paraveris? Verum, ut opinor, homo novus Arpinas, ex C. Marii familia, ejus virtutem imitatur; contemnit simultatem hominum nobilium: populi R. curam habet; neque terrore, neque gratia commovetur. Id vero amicitiæ tantum: hoc virtutis est animi? Immo

mo vero homo leviſſumus, ſupplex inimicis, amicis contumelioſus, modo harum, modo illarum partium, fidus nemini, leviſſumus ſenator, mercenarius patronus, cujus nulla pars corporis à turpitudine vacat: lingua vana, manus rapaciſſumæ, gula immenſa, pedes fugaces; quæ honeſte nominari non poſſunt, inhoneſtiſſuma. Atque is, cum ejuſmodi ſit, tamen audet dicere: *O fortunatam natam me conſule Romam!* Te conſule fortunatam, Cicero: immo vero infelicem, & miſeram, quæ crudeliſſumam proſcriptionem civium perpeſſa eſt; cum tu, perturbata rep. metu perculſus omnes bonos parere crudelitati tuæ cogebas; cum omnia judicia, omnes leges, in tua lubidine erant; cum tu, ſublata lege Porcia, erepta libertate, omnium noſtrûm vitæ, neciſque poteſtatem ad te unum revocaveras. Atque parum eſt, quod impune feciſti: verum etiam commemorando exprobras; neque licet obliviſci ſervitutis ſuæ. Egeris, oro te Cicero, perfeceris quod libit: ſatis eſt perpeſſos eſſe: etiamne aures noſtras odio tuo onerabis? etiamne moleſtiſſumis verbis inſectabere! *Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.* Quaſi vero togatus, & non armatus, ea, quæ gloriaris, confeceris; atque inter te, Syllamque dictatorem, præter nomen imperii, quidquam interfuerit. Sed quid ego plura de tua inſolentia commemorem; quem Minerva omnes artes edocuit, Jupiter optumus maxumus in conſilio deorum admiſit, Italia exſulem humeris ſuis reportavit, Oro te, Romule Arpinas qui egregia tua virtute omnes Paulos, Fabios, Scipiones, ſuperaſti: quem tandem locum in hac civitate obtines? quæ tibi partes reip. placent? quem amicum, quem inimicum, habes? cui in civitate feciſti inſidias, ancillaris. Quo jure; cum de exſilio tuo Dyrrhachio rediſti, eum ſequeris? quos tyrannos appellabas, eorum nunc potentiæ faves? qui tibi ante optimates videbantur, eoſdem nunc dementes, ac furioſos vocas? Vatinii cauſam agis: de Sextio

male

male exiſtumas: Bibulam petulantiſſimis verbis lædis: laudas Cæſarem: quem maxume odiſti, ei maxume obſequeris: aliud ſtans, aliud ſedens, de rep. ſentis: his maledicis, illos odiſti: leviſſime transfuga! neque in hac, neque in illa parte fidem habes.

IN SALUSTIUM DECLAMATIO; QUÆ CICERONI FALSO TRIBUITUR.

EA demum magna voluptas eſt, Criſpe Salluſti æqualem, & parem verbis vitam agere; neque quidquam tam obſcenum dicere, cui non ab initio pueritiæ omni genere facinoris ætas tua reſpondeat, ut omnis oratio moribus conſonet. Neque enim, qui ita vivit, uti tu; aliter, ac tu, loqui poteſt: neque, qui tam illoto ſermone utitur, vita honeſtior eſt. Quo me vertam, P. C. Unde initium ſumam? majus enim mihi dicendi onus imponitur, quo notior eſt uterque noſtrum, Quod ſi aut de mea vita, atque actibus noſtris, huic convitiatori reſpondero, invidia gloriam conſequetur: aut, ſi hujus facta, mores, omnem ætatem nudavero; in idem vitium incidam procacitatis, quod huic objicio. Id vos, ſi forte offendimini, joſtius huic, quam mihi, ſuccenſere debetis, qui initium introduxit. Ego dabo operam, ut & pro me minimo cum faſtidio reſpondeam, & in hunc minime mentitus eſſe videar. Scio me, P. C. in reſpondendo non habere magnam exſpectationem, quod nullum vos ſciatis novum crimen in Salluſtium audituros, ſed omnia vetera

reco-

recognituros, quis & meæ, & vestræ jam & ipsius aures calent. Verum eo magis odisse debetis hominem, qui ne incipiens quidem peccare minimis rebus posuit rudimentum; sed ita ingressus est, uti neque ab alio vinci possit, neque ipse se omnino reliqua ætate præterire. Itaq; nihil aliud studet, nisi, uti lutulentus sus, cum quovis volutare. Longe vero fallitur opinione. Non enim procacitate linguæ vitæ sordes eluuntur; sed est quædam calumnia, quam unusquisq; nostrûm testante animo suo fert, de eo, qui falsum crimen bonis objectat. Quod si vita istius memoriam vicerit: aliam, P. C. non ex oratione ejus, sed ex morib. spectare debetis. Jam dabo operam, quam maxime potero, uti breve id faciam. Neque hæc altercatio nostra vobis inutilis erit. P. C. Plerumq; enim resp. privatis crescit inimicitiis; ubi nemo civis, qualis sit vir, potest latere. Primum igitur, quoniam omnium majores Crispus Sallustius ad unum exemplum, & regnum quærit, velim mihi respondeat, nunquid ii, quos protulit, Scipiones, & Metelli; ante fuerint aut opinionis, aut gloriæ, quam eos res gestæ suæ, & vita innocentissime acta, commendavit? quod si hoc fuit illis initium nominis, & dignitatis; cur non æque de nobis existimetur? cujus & res gestæ illustres sunt, & vita integerrime acta. Quasi vero tu sis ab illis viris, Sallusti, ortus: quod si esses; nonnullos jam tuæ turpitudinis pigeret. Ego meis majoribus virtute mea præluxi: uti, si prius noti non fuerint, à me accipiant initium memoriæ suæ: tu tuis vita, quam turpiter egisti, magnas offudisti tenebras; ut etiam si fuerint egregii cives, certe venerint in oblivionem. Quare noli mihi antiquos viros objectare. Satius est enim, ne meis rebus gestis florere, quàm majorum opinione niti, & ita vivere, ut ego sim posteris meis nobilitatis initium, & virtutis exemplum. Neque me cum iis conferri decet, P. C. qui jam decesserunt, omnique odio carent, & invidia; sed cum iis, qui mecum una in republica

republica versati sunt. Sed si fuerim aut in honoribus petendis nimis ambitiosus; (non hanc dico popularem ambitionem, cujus me principem confiteor, sed illam perniciosam contra leges, cujus primos ordines Sallustius duxit:) aut in gerendis magistratibus, aut in judicandis maleficiis tam severus; aut in tuenda republica tam vigilans; quam tu proscriptionem vocas: credo quod non omnes tui similes incolumes in hac urbe vixissent. At quanto meliore loco respublica tuenda staret, si tu, par ac similis sceleſtorum civium, una cum illis admuneratus esses! An ego tunc falso scripsi, *Cedant arma togæ*; qui togatus armatos, & pace bellum oppressi? An illud mentitus sum, *Fortunatam me consule Romam*; qui tantum intestinum bellum, & domesticum urbis incendium, exstinxi! Neq; te tui piget, homo levissime, cum ea culpas quæ in historiis mihi gloriæ ducis? An turpius est, P. C. scribentem mentiri, quam in unum palam hoc ordine dicentem? Nam, quod meam ætatem increpuisti: tantum me abesse puto ab impudicitia, quantum tu abes à pudicitia. Sed quid ego de te plura querar? Quid enim mentiri turpe duces, qui mihi ausus sis eloquentiam uti vitium objicere? cujus semper nocens eguisti patrocinio. An ullum existimas posse fieri civem egregium, qui non his artibus & disciplinis sit eruditus: An ulla alia putas esse rudimenta, & incunabula virtutis, quibus animi ad gloriæ cupiditatem aluntur? Sed minime mirum est, P. C. si homo, qui desidiæ, ac luxuriæ, plenus sit, hæc uti nova, atque inusitata, miratur. Nam quod ista inusitata rabie petulanter in uxorem, & in filiam meam invasisti, quæ facilius mulieres se à viris abstinuerunt, quam tu vir à viris; satis doctè, ac peritè fecisti. Non enim me speraſti mutuam tibi gratiam relaturum, & vicissim tuas compellaturum. Unus enim satis es materiæ habens: neque quidquam turpius est domi tuæ, quàm tu. Multum te vero opinio fallit, qui mihi putasti parare

invidiam

invidiam ex mea re familiari; quæ multo mihi minor est, quàm habere dignus sim. Atque utinam ne tanta quidem esset, quanta est; uti potius amici mei viverent, quam ego testamentis eorum locupletior essem? Ego fugax Crispe Sallusti? Furori tribuni pl. cessi: utilius duxi, quamvis fortunam unus experiri, quam universo populo R. civilis essem dissensionis causa: qui, postea quam ille suum annum in rep. perbacchatus est; omniaque quæ commoverat, pace, & otio, resederunt: hoc ordine revocante, atque ipsa rep. manu retrahente me, reverti. Qui mihi dies, si eum omni reliqua vita conferetur, animo quidem meo superet, cum universi vos, populosque R. frequens adventu meo gratulatus est. Tanti me fugacem, mercenarium patronum hi æstimaverunt. Neque hercule mirum est, si ego semper justas omnium amicitias æstimavi. Non enim uni privatim ancillatus sum, neq; me addixi; sed, quantum quisque reip. studuit, tantum mihi fuit aut amicus aut inimicus. Ego nihil plus volui valere, quàm pacem: multi privatorum audacias nutriverunt. Ego nihil timui, nisi leges: multi arma sua timeri voluerunt. Ego nunquam volui quidquam posse, nisi pro vobis: multi ex vobis, potentia freti, in vos suis viribus abusi sunt. Itaque non est mirum, si nullius amicitia usus sum, qui non perpetuo reip. amicus fuit: neq; me pœnitet, si aut petenti Vatinio reo patrocinium pollicitus sum, aut Sextii insolentiam repressi, aut Bibuli patientiam culpavi, aut virtutibus Cæsaris favi. Hæ laudes enim egregii civis, & unicæ sunt. Quæ si tu mihi uti vitia objicis, temeritas tua reprehenditur, non mea vitia culpabuntur. Plura discerem, si apud alios mihi esset dicendum, P. C. non apud vos, quos habui omnium actionum mearum monitores. Sed, ubi rerum testimonia adsunt, quid opus est verbis? Nunc, ad te uti revertar, Sallusti, patremque tuum præteream: qui si nunquam invita sua peccavit, tamen majorem injuriam reip. facere non

non potuit, quam quod te talem filium genuit, Neque, tu si qua in pueritia peccasti, exsequar, ne parentem tuum videar accusare, qui eo tempore summam tui potestatem habuit, sed qualem adolescentiam egeris. Hac enim demonstrata, facile intelligetur, quam petulanti pueritia tam impudicus, & procax adoleveris, Postea quam immensæ gulæ impudicissimi corporis quæstus sufficere non potuit; & ætas tua jam ad ea patienda, quæ alteri facere collibuisset, exoleverat; cupiditatibus infinitis efferebaris, uti, quæ ipse corpori tuo turpia non duxisses, in aliis experireris. Ita non est facile reputare, P. C. utrum inhonestioribus corporis partibus rem quæsierit, an amiserit. Domum paternam vivo patre turpissime venalem habuit, vendidit. Et cui dubium potest esse, quin mori coegerit eum, quo hic nondum mortuo pro herede gesserit omnia? Neq; pudet à me eum quærere quis in P. Crassi domo habitet? cum ipse respondere non queat, quis in ipsius habitet paterna domo. At hercule lapsus ætatis tirocinio, postea se correxit. Non ita est: sed abiit in solatium sacrilegii Nigidiani: bis judicis ad subsellia attractus extrema fortuna stetit: & ita discessit, uti non hic innocens esse, sed judices pejerasse existimarentur. Primum honorem in quæstura adeptus, hunc locum, & ordinem, despectum reddidit, cujus aditus sibi quoque, sordissimo homini, patuisset. Itaque timens, ne facinora ejus clam vos essent, cum omnibus matribus familias opprobrio esset, confessus est, vovis audientibus, adulterium; neque erubuit ora vestra. Vixeris, uti libet, Sallusti; egeris, quæ volueris: satis sit, unum te tuorum scelerum conscium esse, noli nobis languorem, & soporem nimium exprobrare. Sumus diligentes in tuenda pudicitia uxorum nostrarum: sed ita experrecti non sumus, ut à te cavere possimus. Audacia tua vincit studia nostra. Ecquod hunc movere possit, P. C. factum ac dictum turpe, quem non puduit palam, vobis audientibus, adulterium

terium confiteri? Quod si nihil pro me tibi respondere voluissem; sed illud censorium elogium Ap. Claudii, & L. Pisonis integerrimorum virorum, quo usus est quisque eorum, pro lege palam universis recitarem: nonne tibi viderer æternas inurere maculas, quas reliqua vita tua eluere non possit? Neque post illum delectum senatus te umquam vidimus. Nisi forte in ea te castra conjecisti, quo omnis sentina reip. confluxerat. At idem Sallustius, qui in pace ne senator quidem manserat, postea quam resp. armis oppressa est, & idem victores, qui exsules, reduxit, in senatum post. quæsturam reductus est. Quem honorem ita gessit, uti nihil non venale in eo habuerit, cujus aliquis emptor fuerit. Ita igitur egit, uti nihil non æquum, ac verum, duxerit, quod ipsi facere collibuisset: neq; aliter vexavit, ac debuit si quis prædæ loco accepisset magistratum. Peracta quæstura; postea quam magna pignora eis dederat, cum quibus similitudine vitæ se conjunxerat, unus jam ex illo grege videbatur. Ejus enim partis exemplar erat Sallustius, quo tanquam in imam voraginem cœtus omnium vitiorum excesserat: quidquid impudicorum ciłonum, patricidarum, sacrilegorum, debitorum fuit in urbe, municipiis, coloniis, Italia tota, sicut in fretis, subsederant, nominis perditi, ac notissimi, nulla in parte castris apti, nisi licentia vitiorum, & cupiditate rerum novarum. At postea quam prætor factus est, modeste se gessit, & abstinenter. Nonne ita provinciam vastavit, uti nihil neque passi sint, neq; exspectarint gravius socii nostri in bello, quàm experti sunt in pace, hoc Africam interiorem obtinente? unde tantum hic exhausit, quantum potuit aut fide nominum transjici, aut in naves contrudi. Tantum, inquam, P. C. exhausit quantum voluit: ne causam diceret, sestertio duodecies cum Cæsare paciscitur. Quod si quippiam eorum falsum est: hic palam refelle, unde tu, qui modo ne paternam quidem do-

mum

mum redimere potueris, repente tanquam somnio beatus, hortos pretiosissimos, villam Tiburti C. Cæsaris, reliquas possessiones paraveris. Neque piguit quærere, cur ego P. Crassi domum emissem: cum tu veteris villæ domino sis, cujus paulo ante fuerat Cæsar; modò, inquam, patrimonio non comesso, sed devorato, quibus rationibus repente factus es tam affluens, & tam beatus? Nam quis te faceret heredem, quem ne amicum quidem suum satis honestum quisquam sibi ducit, nisi similis, ac par tui? At hercule egregia facta majorum tuorum te extollunt: quorum sive tu similis es, sive illi tui, nihil ad omnium scelus ac nequitiam, addi potest. Verum ut opinor, honores tui te faciunt insolentem. Tu, Crispe Sallusti, tantidem putas esse bis sexatorem, & bis quæstorem fieri, quanti bis consularem, & bis triumphalem? carere debet omni vitio, qui in alterum paratus est dicere. Is demum maledicit, qui non potest verum ab altero audire. Sed tu omnium mensarum assecla, omnium cubiculorum in ætate pellex, & idem postea adulter, omnis ordinis turpitudo es, & civilis belli memoria. Quid enim gravius pati potuimus, quam quod te incolumem in hoc ordine videamus? Desine bonos petulantissima consectari lingua: desine morbo procacitatis isto uti: desine unumquemque moribus tuis æstimare: his moribus amicum tibi facere non potes, videris velle inimicum habere. Finem dicendi faciam P. C. Sæpe enim vidi gravius offendere animos auditorum eos, qui aliena flagitia aperte dixerunt, quam eos, qui commiserunt. Mihi quidem ratio habenda est, non quid Sallustius merito debeat audire, sed ut ea dicam, si qua ego honeste effari possum.

C. SALUSTIUS CRISPUS EXPLICIT.

Ex musæ libris Jacobi Greave
Inceptus circiter finem
Julii 1810

Nomina Classis Johannes Grevius
Alexander Cockburn Ephraimus Nealsonus
Benjamin Grive — — — — —

UMI - 1994